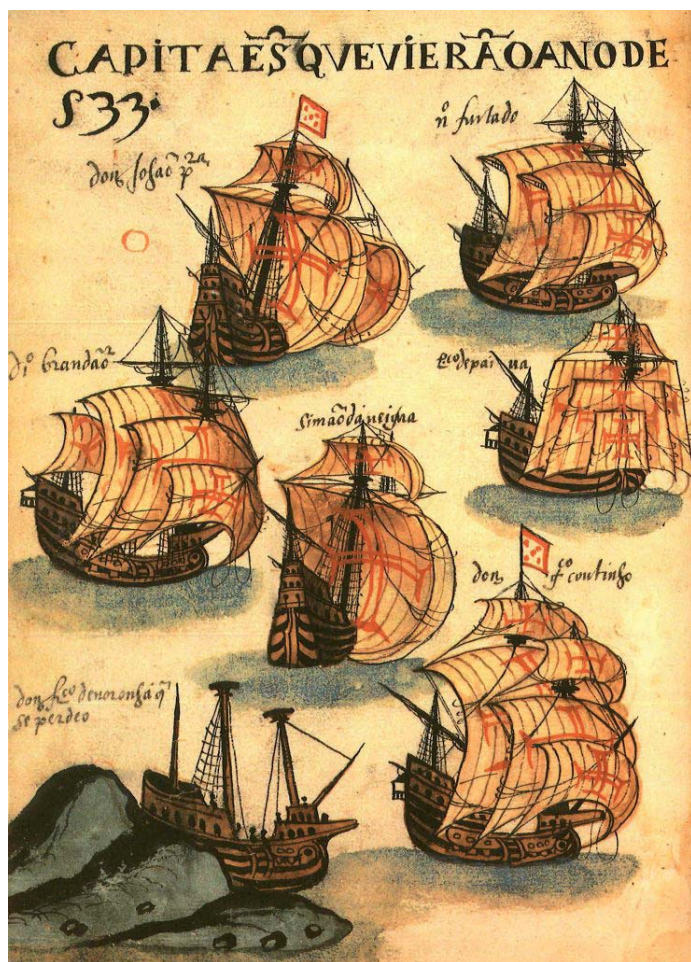

F O N S

(Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)

XXVII. évfolyam

2020. 1. szám

E számunk szerzői

Mitropulos Anna Diána (ELTE BTK TDI, történész),
Monostori Tibor (BTK TTI, „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport tagja),
Szabados János (MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport, tudományos
segédmunkatárs),
Veres Tünde (DE BTK TNDI, abszolvált PhD hallgató, történész)

BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet;
DE BTK TNDI = Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és
Néprajzi Doktori Iskola; ELTE BTK TDI = Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola; MTA = Magyar
Tudományos Akadémia; SZTE = Szegedi Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

A portugál flotta 1497–1533 közötti hajói. A kép bal alsó sarkában a Portugália namíbiai gyarmata mellett 1533-ban elsüllyedt Bom Jesus nevű hajó, amely fedélzetén besztercebányai rezeset is szállított.

A kép forrása: [https://de.wikipedia.org/wiki/Bom_Jesus_\(Schiff\)#/media/Datei:1533-Dleet-Livro-de-Lisuarte-de-Abreu-737x1024.jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Bom_Jesus_(Schiff)#/media/Datei:1533-Dleet-Livro-de-Lisuarte-de-Abreu-737x1024.jpg)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: GMN-Color Digital Kft.
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVII. évfolyam

2020. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

MITROPULOS ANNA DIÁNA

ESTERHÁZY PÁL NÁDOR KISMARTONI URADALMI ALKALMAZOTTAI*

Bevezetés

Esterházy Pál (1635–1713) nádor Fraknón és Kismartonban állandó személyzetrel vette körül magát.¹ Udvaraiban részletes és precíz adminisztrációt követelt meg, ami egyfelől rávilágít arra, hogy Esterházy mennyire tudatosan és hatékonyan kézben tartotta birtokai irányítását, másfelől pedig lehetőséget teremt arra, hogy udvarairól és alkalmazottairól még teljesebb képet kapjunk.

A felhasznált forráscsoportot napjainkban is a fraknói Esterházy családi levéltárban őrzik. Ezek, a jórészt német nyelvű gazdasági iratok (számlák, átvételi elismervények, megbízások, konvenciók könyvek) alkotják az általam vizsgált forrásbázist. A dokumentumok mindkét uradalmi központ, Fraknó (Forchtenstein — ma: Ausztria) és Kismarton (Eisenstadt — ma: Ausztria) esetében fennmaradtak, jelen tanulmány azonban a kismartoni adminisztráció dokumentumaira koncentrálnak az 1660-as évektől a nádor haláláig.

A kismartoni gazdasági iratok RAR E (*Rentamtsrechnungen Eisenstadt*) jellel rendelkeznek. A fraknói levéltárban regeszta segíti az eligazodást a dokumentumok között, mely név és összeg feltüntetésével röviden utal a számla vagy megbízás tartalmára. A kismartoni uradalomra vonatkozóan a források az 1660–1670-es évekből mindössze négy esztendőből maradtak fenn, azonban az 1680-as évektől számuk ugrásszerűen megnő, majd a vizsgált időszak végéig majdnem minden évből fennmaradtak. Ez azt jelenti, hogy 1667 (az első fennmaradt iratok keletkezési éve) és 1713 között eltelt 47 évből 35 azon esztendők száma, amelyekből rendelkezésre állnak a dokumentumok.²

Mivel az adminisztráció a vizsgált iratok szerint alapos és folyamatos volt, a hiátus minden bizonnyal későbbi pusztulás vagy selejtezés eredménye. Egy-egy esztendőben átlagosan 187 irat keletkezett. Ezek egy része, kb. 20 számla vonat-

* Jelen tanulmány a 9. Országos Uradalomtörténeti Konferencián 2017. szeptember 20-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 A fraknói uradalmi személyzet bemutatása, valamint a kettő rövid összehasonlítása: *Mitropulos*, 2014.; *Mitropulos*, 2016a.

2 A hiányzó évek miatt sok személynél bizonytalan az alkalmazásban töltött idő.

kozik az alkalmazottak éves fizetésére. Egy átvételi elismervény igazolta, hogy az adott személy átvette fizetését a tiszttartótól, ezt minden évben precízen dokumentálták. Előfordult, hogy az átvett összeg a készpénzfizetésből és a konvenció szerint járó marhahús mennyiségének pénzbeli értékéből tevődött össze. Ezt sok esetben a fizetés és a marhahús értékének összeadásával jegyezték fel, de nem jelezték külön a két összeget. Ekkor jelentenek segítséget a konvenciók könyvek. Készpénzfizetésük mellett minden egyes alkalmazott esetében felsorolja a természetbeni juttatások mennyiségét (marhahús, bor, gabona stb.), így külön lehet választani az elismervényben összesített összeget, illetve kiszámolható, hogy mennyibe került az adott évben egy mázsa marhahús. Kismartoni alkalmazottakra vonatkozó konvenciók könyveket csupán az 1700-as évektől (1705–1707, 1710–1713) találunk a Fraknón őrzött forráscsoportban. Ezek együttes elemzésével képet kaphatunk az uradalmi alkalmazottak összetételéről és hierarchiájáról, az alkalmazásban eltöltött időről, valamint az is kiderül, hogy volt-e átjárhatóság a tisztségek és az uradalmak között.

A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy a vizsgált négy évtizedben alkalmazott összes személy név szerint említésre kerüljön. A szelekció szempontja az volt, hogy az adott személy alkalmazásából vagy alkalmazásban eltöltött idejéből levonható-e általános érvényű következtetés. Fontos megemlíteni azt is, hogy a feldolgozott források nem tartalmazzak utalást az adott tisztség feladat- és jogkörére. Ezért a témához kapcsolódó szakirodalmak segítségével rekonstruálható egy-egy tisztség tevékenysége. Ez alól a tiszttartó és a kulcsár (pincemeszter) jelent kivételt, mivel fennmaradt egy általános utasítás, amit Esterházy Pál a tiszttartóihoz címzett 1688-ban, illetve a kőszegi kulcsárnak adott évszám nélküli *instructio* is.³

Uradalmi alkalmazottak és hierarchiájuk

A kismartoni uradalmi tisztviselők élén a tiszttartó (*Verwalter*) állt. Az uradalom első embereként ő volt a gazdálkodási-igazgatási tevékenység szervezője és vezetője. Feladata a földesúri jövedelmek növelése volt, de részt vett urbáriumok készítésében és a szolgáltatások behajtásában is, valamint ő kezelte az alkalmazottaknak fizetendő készpénzt.⁴ Béré az 1680-as évektől a nádor haláláig nem

3 *Merényi*, 1902b és *Merényi*, 1902a. Ezekről l. bővebben: *Mitropulos*, 2016a. 44–45. p.

4 *Kállay*, 1980. 108. p. Néhány iratban számtartónak nevezték. A kétféle megnevezés a források tanúsága szerint ráillik az általa ellátott feladatkörre, ugyanis Kállay István leírása szerint a

változott, évi 100 forint volt.⁵ Fizetése mellett három mázsa („Center” vagyis Zentner)⁶ marhahús illette meg, 10 forint értékben.

Georg Wibmer (1687?–1704) szolgált a leghosszabb ideig a nádor kismartoni udvarában tisztartóként. Átvett fizetése a marhahús árváltozásának függvényében változott. Az ő idejében a marhahús mázsájának értéke 5 és 7,5 forint között ingadozott. Az 1687. évi 6,5 forint után, évente fél forintos csökkenéssel 1690-ben egy mázsát már csak 5 forintos áron mértek, ami 1692-ig stagnált. 1694-ben ismét 6,5 forint, majd 1695-ben 7,5 forint volt egy mázsa marhahús értéke. 1697–1713 között 1703–1704 kivételével (4 forint) az 5 forintos ár állandósult.

1702-től nem található névre szóló átvételi elismervény, azonban minden alkalmazott számlájában egészen 1704-ig szerepel, hogy a tisztartó, Georg Wibmer fizesse ki az éves bérüket, azonban 1705-ben már Czvitkovich János tisztartót utasították erre a feladatra. Az ő esetében sem maradt fenn névre szóló számla, ezért fizetését az 1705–1707 közötti konvenciók könyvekből ismerjük. Minden esetben 100 forintot jelölnek meg, marhahús viszont nem szerepel a járandóságai között.⁷ 1708-tól már Fraknón tisztartó egészen 1713-ig, 120 forint fizetéssel és négy mázsa marhahússal. A Czvitkovich után alkalmazott kismartoni tisztartók nem szolgáltak két évnél tovább. 1705-től a konvenciók könyvek szerint a tisztartónak írnoka (*Schreiber*) is volt. Eszerint a tisztartó és az írnok közös járandó-

számartó feladata a készpénz és természetbeni számadások vezetése, ez pedig egybeesik azzal, hogy az alkalmazottak a tisztartótól vették át a fizetésüket. Idővel tisztartó is válhatott egy számartóból. *Kállay*, 1980. 111. p. A tisztartó feladatköréről l.: *Merényi*, 1902b.

- 5 Az Esterházyak számadásaikban rajnai forintban (floreus) számoltak. Az átváltás a következők szerint alakul: 1 rajnai forint (Rheinischer Gulden) = 0,8 magyar forint. *Kenyeres*, 2013. 547. p. Egy rajnai forint pedig 60 krajcár.
- 6 Egy mázsa átlagos értéke mai mértékegységben számolva 60 kg. 1 mázsa=100 font. A bécsi mázsa értéke a 17. század elejétől 1756-ig 56,12 kg, aztán 56 kg, a pozsonyi mázsa 1854-ig 55,8 kg volt. *Bogdán*, 1987. 116. p., *Bogdán*, 1991. 454–458. p.
- 7 RAR E 1705, O. N. *Conventiones Kismartonienses Anno 1705.*, RAR E 1706, Nr. 56. *Eisenstötter Conventional Anno 1706.*, RAR E 1707, O. N. *Conventionale Pro Anno 1707.*

sága évi 13 akó (*Eimer*) 55 icce (*Halbe*)⁸ bor volt, emellett naponta 3 pár (*Paar*)⁹ kenyér is megillette őket.

A főúri várak biztonságának felügyelete és az udvar hadinépének irányítása a porkoláb¹⁰ (*Pfleger*) feladata volt, emellett ő volt az épületek gondviselője is.¹¹ Kismartonban fő- és viceporkoláb együttes jelenléte csak az 1690-es évektől követhető nyomon, ellentétben Fraknával, ahol már az előző évtizedben jelen van mindkét tisztség. Kismartonban már az 1670-es évektől utalnak viceporkolábra, főporkoláb folyamatos alkalmazására viszont csak 1690-től vannak adatok. Fizetésük ettől kezdve állandósult: a főporkoláb 100, míg a viceporkoláb 45 forintot keresett évente, marhahúst nem kaptak. Philipp Ladislaus Korlatovich 1690-től egészen az 1700. április 11-én bekövetkező haláláig szolgált főporkolábként Kismartonban. Ekkor özvegye, Ursula Korlatovich vette át 14 heti bérét (26 forint 55 krajcár 2 dénár).¹² Korlatovichra a fraknói számlák is utalnak: 1688–1689-ben ő volt bécsi ügyek intézője (*Agent in Wien*).¹³ Stephanus Laurentius Kmetth viceporkolábként (1696–1699) kezdte pályafutását Kismartonban, majd néhány évvel később ugyanezt a tisztséget töltötte be Fraknón (1703–1704?). Ezután 1706

8 Az akó országosan dívó bormérték volt, azonban értéke területenként eltérő, sőt az egyes uradalmakban is különbözött. Prickler részletesen tárgyalja az Órvidék akó értékeit. *Prickler*, 1962. Prickler számításait később Bogdán sok helyen kritikával illette, így a mértékegységek a következők szerint alakulnak: egy kismartoni akó = 1 1/3 bécsi akó; egy bécsi akó = 58 l (1762-ig). A helyzetet tovább bonyolítja, hogy létezett kocsmai akó/icce és tized akó/icce is. Egy kismartoni kocsmai akó = 79,75 l és egy kismartoni tized akó = 106,14 l (mindkettő 1771-ig). *Bogdán*, 1991. 140–141. p. Általánosan: *Bogdán*, 1987. 84–85. p., *Bogdán*, 1991. 132–155. p. Egy bécsi icce = 0,7074 l (1569–1871 között). *Bogdán*, 1991. 190–191. p. Egy kismartoni kocsmai icce = 0,9494 l és egy kismartoni tized icce = 1,2636 l (mindkettő 1771-ig). *Bogdán*, 1991. 200. p. Általánosan: *Bogdán*, 1987. 87–88. p., *Bogdán*, 1991. 187–216. p.

9 A „pár” mértékegység másik elnevezése a „bokor”. *Bogdán*, 1987. 123. p., *Bogdán*, 1991. 475. p.

10 A castellanust a XIX. századtól — tévesen — várnagyként fordították és használták a szakirodalomban. Ennek háttéréről és a porkoláb tisztségről l.: *Szatlóczki*, 2016. 139–149. p.

11 *Újváry*, 2015. 84. p.

12 RAR E 1700, Nr. 75. *Schein von der Frau Korlatoviczin wegen ihres Eheherr seelig empfangener Besoltung auf 14 Wochen. Betrag: 26 fl 55 kr 2 den.*

13 RAR F 1689, Nr. 134. *Schein von Herrn Philipus Korladoviz fürstlichem Agenten in Wienn sambt seinem Adjunkten wegen empfangenen Jahres Besolthung. Betrag: P(a)r 250 fl.* A bécsi ügyek intézőjeként Korlatovich fizetése 200 forint volt.

áprilisában¹⁴ kezdte meg több évtizedes főporkolábi szolgálatát Kismartonban, ugyanis még 1731-ben is az uradalom alkalmazásában állt.

A hierarchiában az udvar élelmezésében fontos szerepet játszó tisztségek következtek.¹⁵ Az 1700-as évekig a kasznár (*Kastner*) vagy a pincemester (*Kellermeister*) látta el a konyhasáfári (*Kuchlschaffer*) feladatokat is. A kasznár és a pincemester fizetése egyaránt 50 forint volt, marhahús nem szerepelt a járandóságaik között. Ez azért érdekes, mert a fraknoi kasznárnak és pincemesternek 3,5 mázsa, illetve 2,5 mázsa marhahús járt. A kivételesen hosszú ideig kasznárként szolgáló Georg Pollotinitich (1679?–1704?) 1679-ben és 1680-ban konyhasáfár is volt, ezért kasznári bére mellé még 15 forintot kapott. Michael Hackstock pincemester (1684–1723) négy évtizedig szolgált a kismartoni kastélyban, 1703-ig — 1698–1699 kivételével — ő volt a konyhasáfár is. 1689-től egy vagy két legény (*Jung*) dolgozott mellette 8 forint fizetségért. Külön konyhasáfárt két-három évnél tovább nem alkalmaztak. Fizetése 40 forint, a mellette dolgozó legény bére pedig 10 forint volt.¹⁶ Stephan Aminger kasznár (1706?–1722) 1710–1711-ben, majd 1714-től alkalmazásának végéig a konyhasáfári feladatokat is ellátta, a konvenciók könyv szerint kasznár-konyhasáfárként 60 forint illette meg, a legényért pedig további 15 forint.¹⁷

A sáfár (*Schaffer*) alacsonyabb rangú uradalmi tisztség, feladata elsősorban várbeliek élelmezésének irányítása volt.¹⁸ A kismartoni kastélyban — Fraknóval ellentétben — egy sáfárt alkalmaztak, fizetése 32 forint volt, továbbá másfél mázsa marhahús illette meg őt. (A fraknoi két sáfár fizetése 25–25 forint és egy-egy mázsa marhahús volt.) Néhány esztendő kivételével a hat évnél hosszabb alkalmazási idő a jellemző. Caspar Prezner 1679(?)–1692, Paul Kohl pedig 1695–1701 között töltötte be ezt a tisztséget. Nicolaus Reidteritsch 1701 és 1711 között szol-

14 RAR E 1706, Nr. 61. *Schein von Herrn Oberpflögers wegen daß ihr sein Besoldung auf $\frac{3}{4}$ Jahr empfang. Betrag: P(a)r 75 fl.*

15 A kasznár a gabonarártákat gondozta, a pincemester pedig a pincéket és borokat felügyelte. *Kállay*, 1980. 112–113. p. A konyhasáfár feladata az udvar ellátásához szükséges élelmiszer beszerzése, felügyelése és kiadása volt. *Benda*, 2005. 24–25. p.

16 Georg Wäschenitsch 1698–1699-ben, Andreas Ruehitl 1703–1704-ben, Michael Feldtinger 1705-től vagy 1706-tól 1708 augusztusáig, Georg Silber 1708. szeptembertől 1709-ig, Franz Sartory pedig 1712–1713-ben töltötte be a konyhasáfári pozíciót.

17 RAR E 1710, O.N. *Eisenstötterisches Conventional*” Stephan Aminger fizetése: RAR E 1711. I. Halbjahr, Nr. 47. *Schein von Herrn Stephano Aminger Kastner undt Kuchelschaffer geförtigt wegen empfangener Gelt Besoltung. Betrag: P(a)r 37 fl 30 kr.* 1711-ben az alkalmazottak két részletben kapták a fizetésüket.

18 *Maksay*, 1959. 831. p.

gált Kismartonban, 1712-ben „helyet cseréltek” Andreas Ruehitl (Fraknó 1706?–1711, Kismarton 1712–1714) fraknói sáfárral, aki az 1700-as évek elején Kismartonban konyhasáfár volt. Az áthelyezéssel az utóbbi járt jobban. Reidteritschet 1719-től egy évtizeden át ismét Kismartonban alkalmazták sáfárként.

Az udvari káplánnak az uradalom tisztségviselői között minőségileg más szerepe volt. A kápláni hivatal már a középkortól ismert, az újkorban pedig szinte minden arisztokrata tartott káplánt. Tevékenysége a főúr udvarában végzett lelki szolgálathoz kapcsolódott, tehát misézett, gyóntatott, a gyermekek lelki vezetője és tanítója volt, illetve kegyes olvasmánnyal látta el a főúri család tagjait.¹⁹ Esterházy kismartoni káplánjának (*Capellan, Caplan, Schloß Pfahrer*) mindenkori fizetése 100 forint volt, melyből a konvenciók szerint a bére 60 forint, a további 40 forintot pedig a ruházkodására (*Klaidung*) kapta. Thomas Walperger (1679?–1695) számlái között 1683-ban említik először, hogy évi készpénzfizetése mellé ruhára is kapja a pénzt.²⁰ Franciscus Orsolini (1696–1700) szolgálatának 1700. június 19-én bekövetkező halála vetett véget. A magát „*fürstlicher Caplohn in Schloß Eisenstatt*”-nak nevező Frantz Welßer vette át Orsolini félévre szóló járandóságát június 30-án.²¹ Augusztus elsejétől Franciscus Peichtman látta el a kápláni feladatokat,²² majd 1701-ben mindössze húsz hétig alkalmazták.²³ Ezután Andre Paul Ugrinoviché (1701–1724) a tisztség, aki több mint két évtizeden át szolgált a kismartoni udvarban.

A kastélykápolna személyzetéhez tartozott az egyházi (*Capelldiener*). A kifejezést általánosságban a hercegi kápolna azon alkalmazottjára értették, aki tudott valamilyen hangszeren játszani, ám feladatai közé tartozhatott a kották beszerzése és a hangszerek gondozása is.²⁴ Andreas Rabel idejében (1680. április–1687. szeptember)²⁵ a tisztség fizetése 24 forint volt, ami mellé három mázsa marhahús is járt. Rabel 1687 szeptemberéig, kilenc havi szolgálatért 18 forint 45 krajcárt

19 Gyulai, 2008. 77. p.

20 RAR E 1683, Nr. 92. *Herrn Abten Schein wegen empfangener Besoltung. Betrag: P(a)r 100 fl.*

21 RAR E 1700, Nr. 73. *Schein von Hl. P. Welßer wegen deß Hl. Abbt seelig sein halb Jährige Besoltung empfäng. Betrag: P(a)r 50 fl.*

22 RAR E 1700, Nr. 74. *Schein von Herrn Probstn wegen empfangener Besoltung auf 5 Monnath. Betrag: P(a)r 41 fl 40 kr.*

23 RAR E 1701, Nr. 65.

24 <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/e/ka/pell/dien/kapelldiener.htm> (A letöltés időpontja: 2020. május).

25 RAR E 1680, Nr. 137. *Andere Rabel Capelndiener Schein wegen von ersten Aprill biß ultimo Xber empfangener Gelt Besoltung. Betrag: P(a)r 25 fl 30 kr.*

kapott, illetve 2,25 mázsa marhahús értékét, ami ekkor 14 forint 37 krajcár 2 dénárt tett ki.²⁶ Hans Georg Prandtner tenorista (1687. október²⁷– 1703. október) több mint egy évtizeden át volt a kápolna alkalmazottja, ekkor a tisztség jövedelme már 40 forint és öt mázsa marhahús. Prandtner után hosszabb ideig Frantz Payr (1706–1713) töltötte be ezt a pozíciót, aki a konvenciók szerint basszista is volt.²⁸ 1706. március 15-től állt az udvar szolgálatában, így év végén 9,5 havi jövedelmet vett át, praeceptorának fizetésével együtt.²⁹ 1713 áprilisának végéig alkalmazták,³⁰ utódjáról vagy az utód fizetésének átvételéről nem maradt fenn dokumentum.

Esterházy birtokvásárlásaival³¹ nem csak az uradalmainak területe, hanem a velük járó adminisztrációs terhek is megnövekedtek. Az 1690-es évekre a politikai és katonai funkciói sem tették lehetővé, hogy a saját kezében tartsa birtokainak pénzügyigazgatását. Erre jelentett megoldást a számvevői hivatal létrehozása, melyre 1693-ban kerülhetett sor.³²

Ekkor tűnik fel először az alkalmazottak között a számvevő (*Buchhalter*), az egyik legmagasabb rangú uradalmi tisztségviselő. Feladata a pénzügyek ellenőrzése és a számadások felülvizsgálata volt.³³ Felix Tobler kutatásaiból tudjuk, hogy Tarnóczy András kismartoni (al)számvevősége (1693–1699?, számvevő 1700?–1706) előtt Lékán (Lockenhaus — ma: Ausztria) volt számtartó és tiszt-

26 RAR E 1687, Nr. 84. *Schein von Herrn Abten unndt Hofkaplohen wegen deß anderer Räbel Kapelndiener auf ¾ Jahr empfnagene Bestallung. Betrag: P(a)r 33 fl 22 ½ kr.*

27 OSzK Acta Musicalia, Nr. 380., eredeti jelzet: RAR E 1687, Nr. 86. *Schein von Hannß Georg Prandtner Capelndiener unndt zugleich Tenorist wegen seiner empfangener Besoltung auf ¼ Jahr. Betrag: P(a)r 18 fl 45 kr.*

28 RAR E 1706, Nr. 56. *Eysenstötter Conventional Anny 1706*, RAR E 1707, O. N. *Conventional Pro Anno 1707.*

29 RAR E 1706, Nr. 76. *Schein von Capeldiener, Frantz Payr daß er und sein Praeceptor ihre Besoldung vor 9 ½ Monath empfang. Betrag: P(a)r 70 fl 27 kr 2 den.* Főúri udvarokban a nevelés diszciplináris részéhez praeceptorat alkalmaztak. *Monok*, 2012. 20. p. Tevékenységére esetünkben jelen forráscsoport nem tartalmaz utalást.

30 OSzK Acta Musicalia, Nr. 3940., eredeti jelzet: RAR E 1713, Nr. 89. *Schein von Herrn Franz Payren wegen auf 1/3 Jahr bezalten Besoldung. Betrag: P(a)r 29 fl 40 kr.*

31 Esterházy birtokgyarapításáról l.: *Fülöp*, 1995. 128–131. p.; *Soós*, 2009. 811–844. p.

32 Tobler szerint 1692. január 1-jével állították fel a kismartoni számvevőséget, mivel Tarnóczy András hivatali elbocsátó irata szerint 1691. december 31-ig volt lékai alkalmazott. *Tobler*, 2008. 90. p. Ugyanakkor az általam vizsgált forráscsoport 1692. évi iratai között nem található alszámvevőtől származó átvételi elismervény.

33 *Kállay*, 1980. 107. p.

tartó (1687–1691).³⁴ A kismartoni számlákban először alszámvevőként (*Vice Exactor, Vice Puechhalter*) jelölik, azonban a dokumentumok egyik évben sem utalnak főszámvevőre. Egy 1696. évi konvenciók könyv szerint Georg Dugovicz a számvevő (*Rationum Magister*), akinek a fizetését (200 forint) a lékai uradalom jövedelméből állták.³⁵ Tarnóczy bére 1699-ig 100 forint volt, ami ekkor 20 forinttal emelkedett (ugyanekkor már *fürstlicher Buechhalter*-nek nevezik) — ez arra utal, hogy ekkor léphetett elő számvevővé,³⁶ miközben Dugoviczból 1702-ben főporkoláb lett Kismartonban (1702–1706. március). Ezzel az alszámvevői poszt megszűnt, azonban 1700-tól 30 forint fizetésért egy írnok (*Schreiber oder Gehilf*) is dolgozott a számvevő mellett.³⁷ A teendők sokasodhattak, mert az írnok fizetése a következő évtől már 50 forint volt.³⁸ 1706-ban Tarnóczy február 15-ig tartó szolgálataért másfél havi bért kapott, a fennmaradó rész már az új számvevőt illette meg.³⁹ Távozásának oka és tevékenysége az 1710-es évekig nem ismert.

A sopronnyéki (Neckenmarkt — ma: Ausztria) származású Stephan Joseph Rohrer az 1690-es években kezdte közel ötvenéves pályafutását az Esterházyaknál. 1692-től írnok volt a nádori kancellárián, majd 1706-ban számvevő lett Kis-

34 Tobler, 1995. 100. p.

35 MNL OL P 125 Nr. 10697. Felix Tobler is utal rá: Tobler, 2008. 90. p.

36 RAR E 1699, Nr. 78. *Schein von Herrn Puechhalter seiner empfangenen Besoldung. Betrag: P(a)r 120 fl.*

37 RAR E 1700, Nr. 78. *Herrn Puechhalters sambt Schreibers Besoldtung Schein. Betrag: P(a)r 150 fl.*

38 RAR E 1701, Nr. 68. *Schein von H(errn) Puechhalter wegen sein und seines Schreibers empfangenen Besoldung. Betrag: P(a)r: 170 fl.*

39 RAR E 1706, Nr. 63. *Schein von Herrn Tarnozy wegen empfangener Besoldung vor 1 ½ Monnath. Betrag: P(a)r 15 fl.* Ezzel kapcsolatban fennmaradt a hercegtől egy magyar nyelvű, Czvitkovich János tisztartónak szóló megbízás (1706. február 16.) is. Eszerint — a kifizetendő 15 forinton túl — még az 1705. évi fizetéséből 30 forinttal tartoztak Tarnóczynak. A forrás a hátralékos (négy vagy öt akó bor, négy vagy öt köből gabona) és a másfél havi (egy csöbör és 10 icce bor, négy fertály gabona) természetbeni javakat is felsorolja. RAR E 1706, Nr. 62. *1706 den 16 Februarii Hochfürstliche Commission wegen deß Herrn Tarnozy seiner Besoldtung zu bezallen. Betrag.* A köből értékére l.: 83. jegyzet. A csöbör nagysága tájegységenként változott, országos egység nem volt. A soproni esik legközelebb az Esterházy-uradalmakhoz. 1 soproni csöbör = 1 ¼, soproni akó = 88,13 l. *Bogdán*, 1991. 165. p. Általánosan: *Bogdán*, 1987. 85–86. p.; *Bogdán*, 1991. 157–169. p. A fertály ismeretlen nagyobb egység negyedeként volt használatos, itt valószínűleg a köből negyedéről van szó. *Bogdán*, 1987. 95. p.

martonban.⁴⁰ 1707-ben június 23-ig a számvevő segéde Fransiscus Rohrer volt;⁴¹ a név alapján joggal feltételezhető rokonság közöttük. A következő években már nem említik név szerint az írnokot. 1708-tól a számvevő keresetét 100 forinttal 220 forintra emelték, ami kimagasló a többi hivatali alkalmazott fizetéséhez képest. A magas bérezés a tisztség fontos és megbecsült volta mellett azt is alátámasztja, hogy nagy szakértelmet, magas fokú gazdasági és pénzügyi ismereteket igénylő hivatal volt. 1710. augusztus 15-től egy másik írnokot is alkalmaztak a számvevő mellett.⁴² Az erre utaló számla azért fontos, mert Rohrert itt nevezik először *General Perceptor*-nak is, tehát ez arra enged következtetni, hogy ekkor a főpénztárosi tisztséget is ő töltötte be.⁴³ Valószínűleg az adminisztratív feladatok meghaladták egy ember teljesítőképességét, ezért 1712-ben szétválasztották a két pozíciót. A főpénztárosi tisztséget 120 forint fizetéssel a „visszatérő” Tarnóczy András kapta,⁴⁴ aki még 1731-ben is az Esterházy család szolgálatában állt. Rohrer pályája a nádor halála után tovább ívelt felfelé, ugyanis ő lett a kismartoni kerület felügyelője (*Inspektor*).⁴⁵

40 RAR E 1706, Nr. 64. *Schein von Herrn Buechhalter wegen empfangener Besoldung vor 10 ½ Monnath. Betrag: P(a)r 105 fl.*

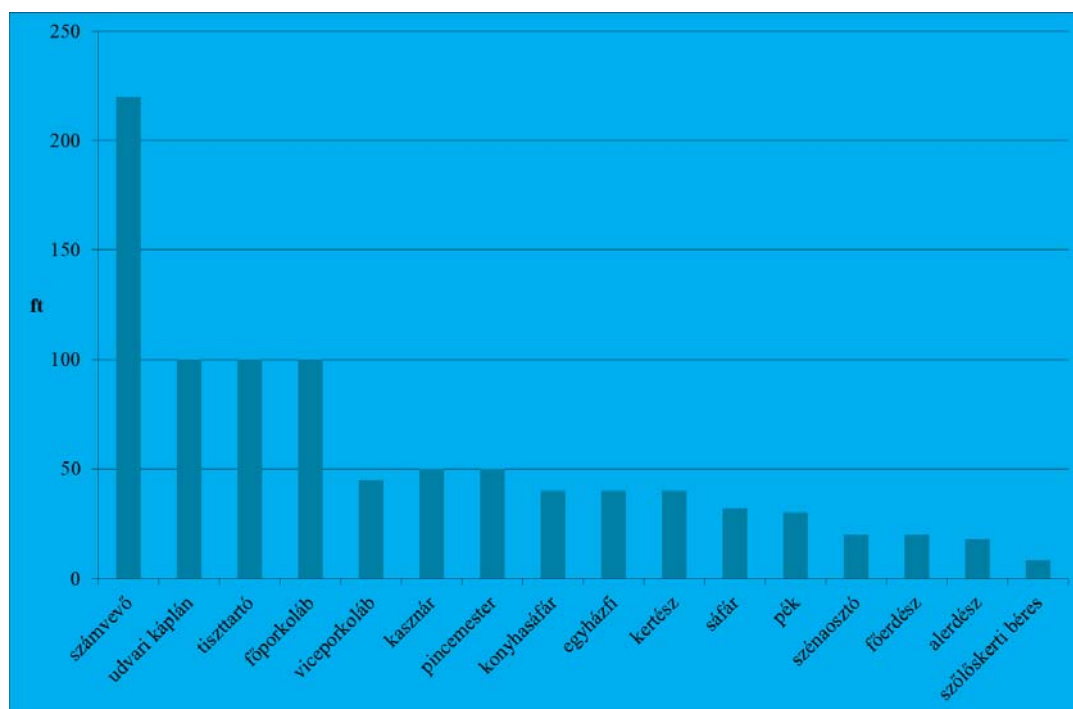
41 RAR E 1707, Nr. 72. *Schein von Buechhaltereij Adjunkten wegen empfangener Besoldung von ersten Jenner bis 23 Juny. Betrag: P(a)r 24 fl.*

42 Fizetése 50 forint volt, azonban 1710-ben a szolgálati idejével arányosan 18 forint 45 krajcárt kapott. RAR E 1710, Nr. 61. *Schein von Herrn Stephano Josepho Rohrer Puechhaltern und General Perceptor n gefördtigt weges dieß obstehende Jahr auß dem Rendtambt Eysenstatt empfangener Gelt Besoltung. Betrag: P(a)r 288 fl 45 kr.*

43 Ez a kimagasló fizetést is megmagyarázná, azonban ennek ellentmond, hogy a főpénztárosi tisztség megjelenésével a számvevő fizetése továbbra is 220 forint maradt. Kállay István leírása szerint a pénztáros (*Perceptor*) rangban a számvevő után következett, feladata az uradalom készpénzbevételeinek- és kiadásainak kezelése, az uradalom hitelügyleteinek ellátása, valamint a tisztségviselők és alkalmazottak készpénzjárandóságainak fizetése volt. A főpénztáros évenként készpénzmérleget készített az uradalmak bevételeiről és kiadásairól. *Kállay*, 1980. 112. p.

44 RAR E 1712, Nr. 76. *Schein von Herrn Perceptor wegen auf obstehentes Jahr empfangenen Depudat in Gelt. Betrag: P(a)r 120 fl*

45 *Tobler*, 1995. 100. p. A Kállay István becslése szerint több mint félmillió magyar hold kiterjedésű Esterházy hercegi birtokokat a könnyebb igazgatás végett két részre: felső és alsó uradalmakra osztották. A felső kerülethez (kismartoni felügyelőség) a nyugat-magyarországi és a burgenlandi területek tartoztak. Ezeket 1764-ig egy, azután két felügyelő igazgatta. Az alsó uradalmak alatt a Balatontól délre fekvő, valamint a felső- és kelet-magyarországi birtokokat értették. Ez további két (lévai és ozorai) kerületre oszlott, mindkettő élén egy-egy felügyelővel. *Kállay*, 1997. 269–270. p.; *Tobler*, 1995. 99. p.

1. ábra Tisztségviselők és alkalmazottak fizetése, 1708

Az uradalmi alkalmazottak közé tartozott még a kertész, a szénaosztó, az erdészek, a szőlőskerti béres és a pék is.

A kertész (*Gartner*) jól keresett (évi 40 forint), fizetése magasabb volt a sáfárénál. Béré a Fraknón fizetett kertészekét is megelőzte,⁴⁶ főként annak ismeretében, hogy a kismartoni kertészt a fizetésén felül három mázsa marhahús is megillette. Feladatukuk különbözősége szerint a korban léteztek díszkertészek és haszonkertészek. A díszkertészek a konvenciók listák élén kaptak helyet, akár évi 150–200 forintos fizetéssel, természetbeni juttatás nem vagy csupán elenyésző mértékben járt nekik.⁴⁷ A kismartoni kertészre vonatkozó források közül néhány

46 A fraknóváraljai (Forchtenau, — ma: Ausztria) 33, a nagyhöflányi (Großhöflein — ma: Ausztria) 20, a lajtaszentmiklósi (Leithamühl — ma: Ausztria) kertész pedig 12 forintot keresett évente. Marhahús nem szerepelt a járandóságai között. *Mitropulos*, 2014. 82. p.

47 Fatsar Kristóf leírása szerint egy haszonkertész készpénzfizetése maximum 50 forint volt és természetbeni juttatásokban is részesült. (*Fatsar*, 2008. 22. p.; *Stirling*, 2008. 133. p.; *Stirling*, 1996. 142. p. A XIX. század végére specializálódott a szakma.

Zier und Kuchelgartner-ként nevezi meg az adott személyt, de valószínűleg ez a megjelölés a vizsgált időszak összes kertészének tevékenységét lefedte. Jövedelmezésük alapján a díszkertész elnevezés arra utalhat, hogy karban tartotta a díszkertet, azonban nem ő tervezte. Paul Schiessl (1668–1684, 1688–1692) az egyik olyan kertész, akit néhány átvételi elismervény is *Zier und Kuchelgartner*-ként vagy *Hofgartner*-ként nevez meg.⁴⁸ Az 1680-as évekig több kerti munka lehetett a kastély körül, ugyanis 1679–1680-ban egy béres (*Knecht*) is dolgozott Schiessl mellett. 60 forint volt a kertész, 10 forint pedig a segéd fizetése, továbbá nyolc mázsa marhahús értékét is kifizették nekik.⁴⁹ 1682–1683-ban béres nélkül 50 forint és hat mázsa marhahús volt a fizetése (összesen 70 forint).⁵⁰ Ezután állandósult az évi 40 forint fizetés három mázsa marhahússal: ezt Jacob Graßnál figyelhetjük meg elsőként, aki 1687-ben töltötte be ezt a posztot.⁵¹ Az 1690-es évektől nem volt jellemző a hosszú szolgálati idő. Andre Stainer előbb az 1690-es években (1693–1694. október 15.),⁵² majd az 1700-as évek elején (1702–1706. március)⁵³ szolgált kertészként. 1699-ben a kútmester, Hans Reich látta el a kertészi feladatokat.⁵⁴ Adam Schiessl alig két évig (1706. április 1.–1707)⁵⁵ töltötte be ezt a pozíciót, azonban ezt megelőzően Nagyhöflányban (1699?–1704?), korábban pedig Fraknóváralján (1694–1695) volt kertész. A Schiessl család valószínűsíthetően a kertészetre „specializálódott” család volt. Paulon és Adamon kívül a fraknói ad-

48 RAR E 1682, Nr. 115. *Paull Schiessl Zier unndt Kuchel Gardtners bey dem Schloß Eyßenstadt Besoltung Geldt Schein. Betrag: P(a)r 70 fl.*

49 RAR E 1680, Nr. 127. *Paull Schüeißl Gartner Schein wegen empfangener Gelt Besoltung. Betrag: P(a)r 96 fl 40 kr.* Ekkor egy mázsa marhahús értéke 3 forint 20 krajcár volt.

50 RAR E 1682, Nr. 115. l. 48. jegyzet; RAR E 1683, Nr. 101. *Paull Schießl Gartner Besoltung Geldt Schein. Betrag: P(a)r 70 fl.*

51 RARE 1687, Nr. 79. *Schein von Jacob Graß Hofgartnern wegen seiner empfangener Bestallung. Betrag: P(a)r: 59 fl 30 kr.* A marhahús egyik felét 6, a másik felét 7 forintos áron számolták. 1687-ben a többi alkalmazott esetében is így volt, akik készpénz mellett húst is kaptak.

52 RAR E 1694, Nr. 91. *Schein von gewesten Hofgartner wegen empfangenen Besoltung. Betrag: P(a)r 47 fl 6 kr 1 den.*

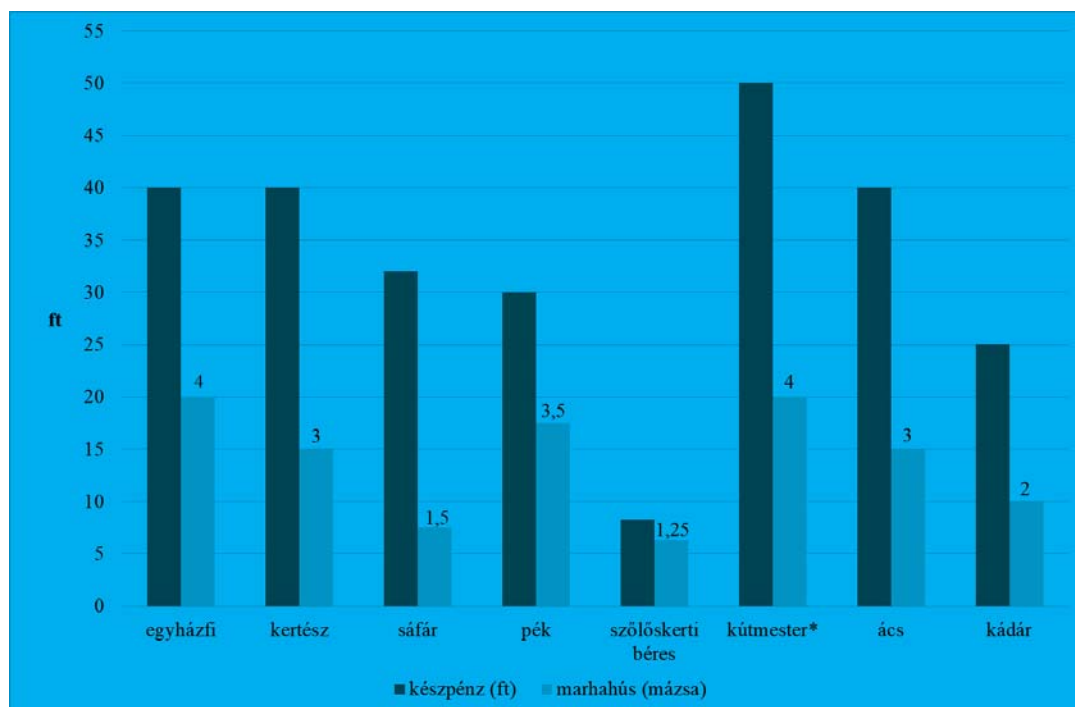
53 RAR E 1706, Nr. 73. *Schein von gewesten Hofgartner wegen empfangener Besoltung vor ¼ Jahr. Betrag: P(a)r 13 fl 45 kr.*

54 RAR E 1699, Nr. 85. *Schein von Prunmaister und Gartner wegen empfangener Besoltung. Betrag: P(a)r 120 fl.*

55 RAR E 1706, Nr. 74. *Schein von Hofgartner wegen empfangene ¾ Jahres Besoltung. Betrag: P(a)r 41 fl 15 kr.*

minisztráció iratai utalnak Matthias Schiesslre is, aki Lajtaszentmiklóson (1689–1691)⁵⁶ tevékenykedett.

A kismartoni pék (*Pfister*) fizetése (30 forint) mellé 3,5 mázsa marhahúst kapott. Tíz évnél tovább egyikük sem szolgált, sőt az 1690-es években szinte évente váltották egymást. Hans Eckher volt az, aki a leghosszabb ideig állt alkalmazásban (1697–1707).

2. ábra A marhahús járandóság aránya a fizetésekhez képest, 1705⁵⁷

56 RAR F 1689, Nr. 125. *Schein von Mathia Schießl Gartner auß Leitha Muhl wegen empfangener Geldt Besolung. Betrag: P(a)r 12 ft*; RAR F 1690, Nr. 140. *Schein von Mathias Schießl Gartner auf der Hof Leitha Muhl wegen empfangener Geldt Besolung. Betrag: P(a)r 12 ft*; RAR F 1691, Nr. 125. *Schein von Mathias Schießel Gartner auß Leitha Muhl wegen empfangener Jahres Besolung in Geldt. Betrag: P(a)r 12 fl.*

57 A marhahús mázsánkénti értékét 5 forintra számoltam.

Fizetésük alapján az alkalmazotti ranglétra alján helyezkedett el a szénaosztó, az erdészek és a szőlőkerti béres. A szénaosztó (*Heupfleger*) fizetése 20 forint volt, marhahús nem járt neki. Urban Unhabot 1683 októberétől⁵⁸ 1684-ig, majd 1690–1692 között is ebben a pozícióban találjuk. 1701 júniusától Ihá(s)z Péter a szénaosztó,⁵⁹ aki 1708 decemberében bekövetkező haláláig szolgált az udvarban. Azévi fizetését özvegye vette át december 10-én.⁶⁰

Az erdőknek a két erdész (*Waldförster*) viselte gondját: a főerdész fizetése 20 forint, az alerdészé 18 forint volt, marhahús nekik sem járt. Rendszerint néhány esztendőnyi alerdészi szolgálat után főerdésszé lehetett válni. Ez négy főerdészre is igaz, közülük Paul Mischanovitsch (alerdész 1691–1693, főerdész 1694–1708 között) és Stanislaus Radteschitz (alerdész 1700–1708, főerdész 1709–1721 között) kiemelendő, mert közel két-két évtizeden át szolgáltak a nádornak. Természetesen akadtak olyan alerdészek, akik nem léptek előre a ranglétrán, illetve olyanok is, akik közvetlenül főerdészként kezdték pályafutásukat. Urban Unhaab az 1680-as évek elején szénaosztóként kezdett szolgálni az udvarban, majd 1687–1688-ban és 1694–1699 között alerdész volt.⁶¹ Bienhardt Achmundt 1689-ben főerdészként 55 forintot vett át a tiszttartótól.⁶² Ebből készpénzfizetése 35 forint volt, de mellette két mázsa hús (11 forint), négy rőf⁶³ szövet (6 forint) és két pár csizma (3 forint) értékét vette át. Az elismervény nem ad magyarázatot a többletfizetés okára, továbbá a konvenciók könyvek szerint ezek nem tartoztak a főerdész járandóságai közé: csupán 14 mérő gabona illetett meg egy főerdészt, egy alerdészt pedig 12 mérő.⁶⁴

Stephan Halbax szőlőkerti béres (*Hofweingartenknecht*) 1691–1700 között Fraknón, 1701-től 1714-ig Kismartonban szolgált. Fizetése mellé (8 forint 15

58 RAR E 1683, Nr. 115.

59 RAR E 1701, Nr. 82. *Schein von alten und neuen Heupflögern, wegen ihrer empfangenen Besoldung. Betrag: P(a)r 20 fl.*

60 RAR E 1708, Nr. 74. *Schein von Oberflöger Stephano Kmetn geförtigt, wegen deß verstorbenen Heupflögers Peter Ihazen Erhwirtin bezalter Gelt Besoltung. Betrag: P(a)r 18 fl 3 kr 4,5 den.*

61 Így, ha nem is folyamatosan, de több mint tíz éven át szolgált Unhaab a nádornak.

62 RAR E 1689, Nr. 88. *Schein von Oberwalförster wegen ihme bezalten Besoltung halbe. Betrag: P(a)r 55 fl.*

63 Elsősorban textíliák mérésére alkalmazott kereskedelmi mérték. Egy bécsi rőf nagysága 77,75 cm. *Bogdán*, 1990. 190–192. p. Általánosságban: *Bogdán*, 1987. 59–60. p.; *Bogdán*, 1990. 189–206. p.

64 1705 utáni konvenciók könyvekből származik az adat, de mivel a fizetések mellett a természetbeni járandóságok mennyiségében sem volt megfigyelhető változás a vizsgált évtizedekben, így ez csak egy egyszerű eset volt. RAR E 1705, O. N. *Conventiones Kismartonienses Anno 1705.*

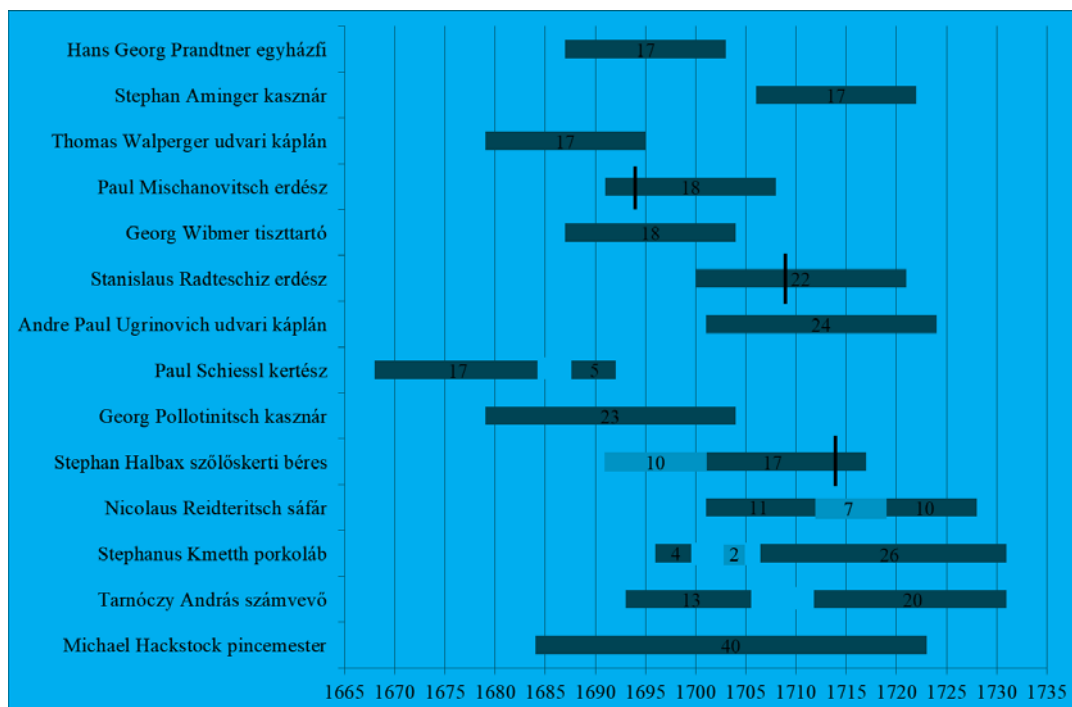
krajcár) csekély mennyiségű marhahúst (negyed mázsa) kapott. 1701 előtt Kismartonban nem volt ilyen alkalmazott. A konvenciók könyve szerint 1705-től 1 ¼ mázsára emelték járandóságát.⁶⁵ 1714 második félévében Matthias Hulper a béres,⁶⁶ ugyanakkor az év április 1-jétől Halbax sáfárrá (1714–1717) lépett elő.⁶⁷

Az alkalmazási időket áttekintve arra a következtetésre jutunk, hogy pozíciótól függetlenül jellemző volt a több évtizedes szolgálati idő (3. és 4. ábra). Összesen 17 személyt találtam az alkalmazottak között — és további hatot a mesterek között —, akik tíz évig vagy annál hosszabb ideig szolgáltak az uradalomban. A legtovább, négy évtizeden át Michael Hackstock pincemester állt alkalmazásban, de Tarnóczy András számvevő és Stephanus Kmetth porkoláb is több mint 30 évig dolgozott az Esterházyaknak. Általános tendencia, hogy átjárhatóság volt a fraknói és a kismartoni uradalom tisztségei között. Igaz ez Stephanus Kmetthre és Nicolaus Reidteritschre, valamint Stephan Halbaxnak a ranglétrán való emelkedés is sikerült. Az előléptetés az erdészeknél is megfigyelhető. Az alkalmazási időn kívül az is látható az ábrán, hogy a nádor halála nem jelentett határvonalat az alkalmazásban.

65 RAR E 1705, O. N. *Conventiones Kismartonienses Anno 1705.*

66 RAR E 1714, II. Halbjahr, Nr. 87. *Schein von alhieigen Hofweingartenknecht wegen auf ain halb Jahr auß dem Rendtambt Eysenstatt empfangener Gelt und Fleisch Besoltung. Betrag: P(a)r 7 fl 15 kr.*

67 RAR E 1714, I. Halbjahr, Nr. 71. *Schein von Stephan Halbax Schaffer bey der Herrschaft Eysenstatt wegen auß dem Rändt Ambt auf ain viertl Jahr empfangener Besoltung in Geldt. Betrag: P(a)r 9 fl 52 kr 2 den.*

3. ábra *Uradalmi tisztségviselők és alkalmazottak alkalmazásban eltöltött ideje, 1668–1731*⁶⁸

Mesterek az uradalomban

Kismartonban kevesebb mester állt állandó alkalmazásban, mint Fraknón (1. táblázat). Az átvételi elismervényeket vizsgálva ács, kádár, kútmester már 1668-ban, kőműves pedig 1694-től szolgált az udvarban. Asztalost és kovácsot csak 1683–1684-ig említenek, lakatost pedig csupán 1672-ben, ugyanakkor már az 1665. évi kismartoni konvenciók könyvében van adat az alkalmazására.⁶⁹ Ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna különféle, a felsorolt szakembereket érintő munkák, csupán azok elkülönülve, listák külön csoportosított formájában találhatóak, amelyek

68 Az ábrán sötétszürkével a kismartoni, világosszürkével a fraknói alkalmazást jelöltem. A függőleges vonal az adott személy pozíciójában történt változást jelzi.

69 MNL OL P 125, Nr. 10665/d. A fraknói levéltári források között a kismartoni pince számadása (*Eisenstädter Kellerey Rechnungen*), mely csak 1672-ből maradt fenn, említi Jacob Pondner lakatos nevét. Az Országos Levéltárban található néhány konvenciók könyv az 1660-as évekből: az 1665. évi szerint a lakatost 32 forint fizetése mellett 2 mázsa marhahús is megillette.

alapján az elvégzett munkáért kaptak fizetést. A kismartoni konvenciók könyvekben is csak a négy mester szerepelt.

1. táblázat *Mesterek fizetései a két uradalmi központban, 1679–1713*

Kismarton		Fraknó	
ács	40 forint	asztalos	37 forint
kádár	25 forint	lakatos	
kútmester	40 forint	tetőács	
kőműves	42 forint	esztergályos	
asztalos	20 forint	kádár	38 forint
kovács	40 forint	ács-kútmester	46 forint
lakatos	32 forint ⁷⁰	2 kőműves	42–42 forint

A mesterek fizetése — a tisztségviselőkéhez hasonlóan — állandó volt, az átvett összeg esetükben is a marhahús értékváltozásának függvénye volt. A kádár (*Hofbinder*) éves bére a vizsgált évtizedekben 25 forint volt, ami mellé két mázsa marhahús járt. Az 1680-as évek végéig a néhány évnél hosszabb szolgálati idő nem volt jellemző, később azonban Hans Wagnert (1689–1702?) több mint tíz éven át alkalmazták, majd Hans Ziegler (1704?–1731) Esterházy halála után még majdnem két évtizeden át szolgálta a családot.

Az ács (*Hofzimmermann*) díjazása 40 forint volt, emellett három mázsa marhahús illette meg. Simon Haas (1668?–1680?), Paul Ernst (1682?–1688) és Nicolaus Schett (1689–1718) dolgoztak ácsként a nádor udvarában. Utóbbi alkalmazási ideje az egyik leghosszabb a kismartoni mesterek között. 1668-ban és 1679–1683 között Simon Haas udvari asztalos is volt, két fizetését külön elismervényekben vette át. Asztalosként keresete évi 20 forint és négy mázsa marhahús volt, továbbá 18 forintot kapott az udvari munkálatokhoz vásárolt faanyagért („wegen erkaufung Holz vor die Hofarbeith”).⁷¹ Az így átvett marhahús meny-

70 1665. évi adat. MNL OL P 125, Nr. 10665/d.

71 RAR E 1682, Nr. 118. *M. Simon Haas Hofdischler bey dem Schlos Eyßerstadt Besoltung Gelt Schein. Betrag: P(a)r 51 fl 20 kr.*

nyisége igen tekintélyes volt, a 60 forint pedig a viceporkoláb évi fizetését is meghaladta.

Kútmester alkalmazására már 1672-ből van adat.⁷² Hans Reich (1679–1712) évtizedeken át töltötte be ezt a tisztséget, a mesterek között Nicolaus Schett mellett ő dolgozott a leghosszabb ideig Kismartonban. Fizetése 30–40 forint között változott, növekvő mennyiségben marhahúst is kapott. 1679–1680-ban 30 forintos bére mellett két mázsa marhahús illette meg. 1682–1683-ban már 35 forint a készpénzfizetése.⁷³ 1684-ben és 1687-ben egy legény (*Jung*) dolgozott mellette, emiatt több készpénzt vett át.⁷⁴ Fizetése 1692-ben 35-ről 40 forintra emelkedett, míg marhahús járandósága 1688-ban először 3,5 mázsára, majd szintén 1692-ben négy mázsára nőtt.⁷⁵ 1694-ben nevezik először *hochfürstlicher Prunmaister*-nek.⁷⁶ 1697-től *Freyquartier* címén bérét 5 forintra megemelték.⁷⁷ 1699-ben ő látta el a kertészi feladatokat, így a két fizetés összeadódott (80 forint, hét mázsa marhahús, *Freyquartier*). Az 1700-as évek elején 50 forint volt a bére,⁷⁸ 1704-ben pedig csupán félévi fizetését vette át.⁷⁹ A következő években a számlák és a konvenciók szerint sem alkalmaztak kútmestert, azonban 1709-ben ismét Hans Reichot találjuk ebben a tisztségben. Az elismervényben Johannes Reichnak nevezik, az aláírás viszont megegyezik a korábbiakkal, így biztosan

72 Mathias Reder kútmester 4 akó 45 icce bort vett át a kismartoni pince számadása (*Eisenstädter Kellerey Rechnungen Anno 1672*, Nr. 29.) szerint.

73 RAR E 1682, Nr. 121. *Hannß Reich Prunmaister bey dem Schloß Eyßenstadt Besoltung Gelt Schein. Betrag: P(a)r 41 fl 40 kr.*

74 RAR E 1687, Nr. 80. *Schein von Hannßen Reich Prunmeister Schlos Eysenstatt wegen sein unndt seines Jung bezalter Besoltung. Betrag: P(a)r 82 fl 9 kr 2 den.* A legény fizetése 10 forint 30 krajcár és napi egy font marhahús volt. Egy font átlagos értéke mai mértékegységben számolva 50–60 dkg. A bécsi font értéke a XVII. század elejétől 1756-ig 56,12 dkg, aztán 56 dkg, a pozsonyi font 1854-ig 55,8 dkg volt. *Bogdán*, 1987. 115. p., *Bogdán*, 1991. 442–448. p.

75 RAR E 1692, Nr. 92. *Schein von Prunm(aister) wegen ihme bezalten Besoltung halbe. Betrag: P(a)r 60 fl.*

76 RAR E 1694, Nr. 88. *Schein von Prunmaister wegen daß er seiner Besoltung richtig ist haben worden. Betrag: P(a)r 66 fl.*

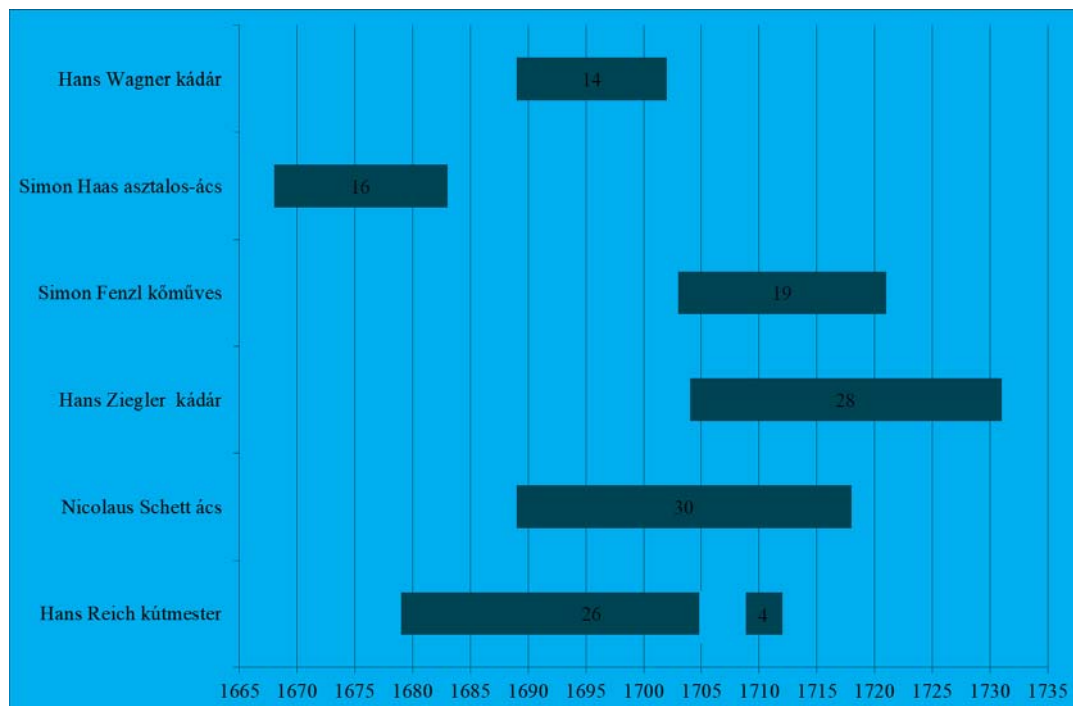
77 RAR E 1698, Nr. 89. *Schein von Prunmaister wegen seiner empfangenen Besoltung. Betrag: P(a)r 65 fl.*

78 RAR E 1701, Nr. 73. *Schein von Prunmaister wegen seiner empfangenen Besoldung. Betrag: P(a)r 75 fl.*

79 RAR E 1704, Nr. 72. *Schein von Prunmaister wegen ihme auf ain Halber Jahr habente Besoltung so bezalt worden. Betrag: P(a)r 35 fl 30 kr.*

ugyanarról a személyről van szó. 1713-tól Johann Nicolas Engelhardt Prandl (1713–1724) a kútmester.⁸⁰

Kőműves (*Maurer*) rendszeres alkalmazása az 1690-es évektől követhető nyomon. 1694 februárjában Hans Reiß „volt kőművesként” vette át 1693. évi fizetését, 42 forintot.⁸¹ A konvenciós könyvek szerint marhahús nem tartozott a járandóságai közé. A századfordulón Michael Mallitsch (1698–1702), majd Simon Fenzl (1703–1721?) volt a kőműves.

4. ábra *Mesterek alkalmazásban eltöltött ideje, 1668–1731*

80 RAR E 1713, Nr. 95. *Schein von Johan Nicol(aus) Engelhardt Prandl Prunmaister wegen auß dem Randt Amt Eysenstatt empfangener Jahres Besoltung in Gelt undt vor Fleisch. Betrag: P(a)r 65 fl.*

81 RAR E 1694, Nr. 98. *Schein von gewesten Hofmaurer, wegen ihme bezalten Besoltung Gelt. Betrag: P(a)r 42 fl.*

Egy konvenciók könyv tanulsága

Annak ellenére, hogy a vizsgált időszakból a kismartoni konvenciók könyvek mindössze hét esztendőből maradtak fenn, értékes adatokat rejtenek.⁸² Az alkalmazottak készpénzfizetése és természetbeni járandósága mellett arról is tájékozódhatunk, hogy kik tekinthetőek „állandó” alkalmazottnak, tapasztalható-e bővülés vagy csökkenés a létszámukban.

Az 1705. évi kismartoni konvenciók könyv végén található egy összegzés, amely az apparátusnak járó javakat és a készpénzt foglalja össze. Ez a következők szerint alakult.

2. táblázat *A kismartoni alkalmazottak járandóságainak összegzése, 1705*

készpénz	1991 forint 21 dénár
bor	187 akó 21 icce (19 874,7 l)*
búza	105,5 köböl ⁸³ (6 439,7 kg)**
rozs	460,5 köböl (28 108,9 kg)**
zab	60 köböl (3 662,4 kg)**
vaj	10 icce (12,6 l)*
só	495 font (277,8 kg)***
gyertya	230 font (129 kg)***
tehénhús	3069 font (1722,3 kg)***

82 A fraknói konvenciók könyvek már az 1690-es évektől (1691, 1692, 1695, 1699–1704, 1706, 1710, 1711) fennmaradtak, ez összesen 12 évet jelent. Így Fraknó esetében egy két évtizedet felölelő elemzést tesz lehetővé, illetve a rendelkezésre álló kismartoni konvenciók könyvek adataihoz összehasonlításként szolgál.

83 A köböl országosan dívó mérték, mely az ország északnyugati területen ritkább volt. Mai mértékegységgel számolva egy köböl átlagos értéke tájegységenként igen nagy eltéréseket mutat (50–90 kg). Nyugat-Magyarországon általánosan alkalmazott átváltási arányt nem találtam, azonban lékai köbölre van adat. (Léka 1676-tól az Esterházyak kezében volt.) Egy lékai köböl kb. 1670-től 61,04 kg búza. *Bogdán*, 1991. 314. p. Általánosan: *Bogdán*, 1987. 96–98. p.; *Bogdán*, 1991. 302–323. p.

széna	6 szekér ⁸⁴ (76 m ³)
szalma	2 szekér (25,3 m ³)
fa	11 öl ⁸⁵ (30,8 m ³)***

* kismartoni tized akóval és iccével számolva

** lékai kőböllel számolva

*** bécsi fonttal/öllel számolva

Látható, hogy az uradalmi alkalmazottak fizetése és természetbeni ellátása mekkora mennyiségeket tett ki. A többi uradalom hasonló kiadásával együtt nem kis összegeket emésztett fel az uradalmi „gépezet” működtetése. Fraknón ugyanabban az esztendőben 1616 forint 65 dénár volt az alkalmazottak készpénz jövedelme, marhahús járandóságuk pedig összesen 2425 fontot tett ki, az összes uradalom alkalmazottainak költsége pedig meghaladta a 8100 forintot és a kiosztott marhahús pedig majdnem elérte a 16.000 fontot.⁸⁶ A személyzeti kiadások mellett fontos összehasonlító adat, hogy 1704-ben a kismartoni uradalom jövedelme 20 ezer forint, fraknói uradalomé 45 ezer forint volt, míg az összes birtokból befolyt jövedelem meghaladta a 200.000 forintot.⁸⁷ A bevételekhez járult még többek között a nádori fizetés, mely ekkor évi 24.000 forint volt, igaz, ezt rendszeresen

84 Egy szekér széna 4,6–38,4 m³, gyakoriságban 12,67 m³. Bogdán a kilogrammra való átváltást a következőképpen adja meg: 1 m³ = 5,71 kg; 1 kg = 0,175 m³ széna. (*Bogdán*, 1987. 111. p., *Bogdán*, 1991. 420–423. p.)

85 Az öl kezdetben hossz mérték volt (6 láb, 1,8–2 m), a XVII. században — hazai alkotásként — térfogat mértékké vált. Egy bécsi hosszú fa- vagy erdei öl = 3,4 m³, egy bécsi rövid faöl = 2,8 m³. Az utóbbit bécsi tűzifaölnek is nevezik. *Bogdán*, 1991. 415–416. p. L. bővebben: *Bogdán*, 1987. 58., 109. p.; *Bogdán*, 1991. 415–417. p. Mivel valószínűleg tűzifáról van szó, ezért az utóbbi értékkel számoltam.

86 MNL OL P 125, Nr. 10702.

87 MNL OL P 125, Nr. 10561/c Esterházy rengeteg kölcsönt vett fel, hogy az apja és testvérei által korábban felhalmozott tartozásait, a birtokvásárlásait, illetve azok fenntartását és a birtokadminisztrációt, valamint a hercegi udvartartást finanszírozhassa. Erről és Esterházy birtokszerzeményeiről, valamint azok becsült értékéről l.: *Újváry*, 2015. 79–80. p., *Újváry-Zimányi*, 2009. 192–196. p., *Zimányi*, 1998. 261–262. p., illetve a hitelügyletekről: *Bakács*, 1965. 18–25. p., 113–116. p., 137. p.

csak késedelmesen kapta meg: még 1720-ban is 273.761 forinttal tartozott neki a kamara.⁸⁸

Kitekintés

A Batthyány-uradalmak alkalmazotti összetétele sok hasonlóságot mutat.⁸⁹ Batthyány I. Ádám (1610–1659) 1634-ben vezette be birtokain az ordinárium-készítést. Ezeket a prebendajegyzékeket, melyek a várhoz tartozók fizetését és élelmiszerjárandóságát tartalmazták, Batthyány Ádám haláláig minden évben elkészítették.⁹⁰ E forrásokat Koltai András részletekbe menően feldolgozta.⁹¹ Annak ellenére, hogy az adatok néhány évtizeddel korábbiak, mégis nagyon lényeges következtetéseket vonhatunk le belőlük. A Batthyány-alkalmazottak esetében is igaz, hogy a fizetések állandóak voltak, csupán néhány esetben figyelhető meg emelkedés vagy csökkenés és azok sem tendenciaszerűek. Például a rohonc-szalónaki⁹² és a németújvári számtartó fizetése kezdetben 32 forint volt, előbbi 1650-ben 50 forintra, utóbbi egy évvel később 42 forintra emelkedett. A tisztartók bére viszont ugyanebben az időszakban csökkent,⁹³ ami a feladataik átcsoportosításával magyarázható. Az alkalmazottak készpénzfizetését vizsgálva megfigyelhető ugyanaz a kettősség, ami az Esterházy-uradalmakat jellemzi. A németújvári alkalmazottak fizetése magasabb volt rohonc-szalónaki társaikénál, ahogy ez a Fraknó-Kismarton relációban is elmondható (3. táblázat).⁹⁴

88 *Iványi*, 1991. 293., 300. p.

89 A Batthyány-uradalmak tisztségviselői szervezetét részletesen bemutatja: *Bán*, 1977. 36–48. p.

90 *Koltai*, 2012. 245–246. p.

91 Batthyány Ádám udvaraiban is rajnai forintban számoltak Köszönöm Koltai Andrásnak a kérdésben nyújtott tájékoztatását, valamint azt, hogy adatbázisát rendelkezésemre bocsátotta. Internetes elérhetőség: Batthyány Ádám földesúri családjára (BÁFF): <https://archivum2004.piarista.hu/batthyany/familia-keret.htm> (A letöltés időpontja: 2020. május)

92 A rohonc-szalónaki kettős uradalom rohonci részének gazdasági szerepe háttérbe szorult Szalónak (Stadtschlaining — ma: Ausztria) mögött, a tisztartó ugyanis többnyire Szalónakról irányította az uradalmat. *Koltai*, 2012. 197. p. Ennélfogva a 3. táblázatban a szalónaki uradalomhoz tartozó alkalmazottakat tüntettem fel.

93 A németújvári tisztartó fizetése 200 forintról 150 forintra csökkent, illetve a szalónaki tisztartó fizetése átmenetileg (1649–1651) 100 forintra mérséklődött. (BÁFF)

94 Mivel Fraknóhoz hasonlóan Németújvár (Güssing — ma: Ausztria) is hegyen épült, erődített hely volt, itt kapott helyet a családi kincstár, könyvtár, levéltár és hadszertár is. Rohonc (Rechnitz — ma: Ausztria) katonai szempontból viszont nem volt jelentős. A vár átalakításakor

Az alkalmazotti összetétel is közel azonos: a vezető tisztségviselők (tisztartó, fő- és viceporkoláb) mellett a kasznár-kulcsár-konyhasáfár hármását és az alacsonyabb rangú uradalmi alkalmazottakat (pl. sáfár, kertész) is megtaláljuk. A prebendajegyzékek alapján a két Batthyány-uradalomban többféle mesterembert alkalmaztak (akárcsak Fraknón), a táblázatban csak azokra gyűjtöttem adatot, akik Esterházynál is megtalálhatók. Batthyány udvaraiban is jellemző a több évtizedes szolgálati idő, melyre családi viszonylatban is találunk példát. Jobbágyi János szalónaki tisztartó (1597–1622) fia, Jobbágyi Dániel előbb németújvári számtartó (1634–1636), majd rohonc-szalónaki tisztartó (1637–1653).⁹⁵ Másik fia, Jobbágyi Jeremiás pedig rohonc-szalónaki számtartóból (1637–1641) lett németújvári tisztartó (1641–1649). A ranglétrán való emelkedésre további példa Gróf Tóbiás, aki 1655-ben rohonc-szalónaki tisztartóvá lépett elő tizévnnyi számtartói szolgálat (1644–1653?) után.

Batthyány I. Ádám a korabeli magyar gazdasági adminisztrációban szokatlan fejlettségű írásbeliséget teremtett birtokainak kormányzásakor.⁹⁶ Ez mintául szolgálhatott Esterházy Pál számára, aki hozzá hasonlóan rendkívül alapos adminisztrációt vezetett és követelt meg alkalmazottaitól.

(1637–1642) egy egész új szárnyat húztak föl, amelynek révén zárt, négyszögletes udvart alakítottak ki és Németújváron is új termék — köztük dísztermek — sorát építették. Így lett Rohonc Magyarország egyik első barokk jellegű várkastélya. *Koltai*, 2012. 165–177. p., 202–208. p.; *Koltai*, 2002. 50. p. A rohonci várkapolnát tervező császári udvari főépítész, Filiberto Luchese (1606–1666) tervei alapján indult meg a kismartoni kastély átépítése (1663–1672). Az Esterházy családnak dolgozó építőmesterekről, illetve a nyugat-magyarországi főúri családok itáliai építőmestereiről és kapcsolataikról szóló irodalmat l.: *Mitropulos*, 2014. 69–73. p.; *Mitropulos*, 2015. 220. p., 4. lábjegyzet; *Mitropulos*, 2016b. 339–340. p., 8. lábjegyzet.

95 Jobbágyi Dániel jól átlátta az uradalmi gazdálkodás problémáit és rendszeresen javaslatokat tett Batthyáynak az állapotok „megreformálására”. Szerinte a jobbágyok terheit ésszerű keretek között kell tartani, a robot helyett pedig béresek alkalmazását szorgalmazta. Mindemellert urát bevételeinek növelése érdekében marhakereskedelemre ösztönözte. Tisztartói hatalmát saját jövedelmének növelésére is felhasználta, valamint az uradalom bevételeivel sem tudott elszámolni, ezért az 1640-es évek végén Batthyány vizsgálatot folytatott ellene. Tevékenységéről l.: *Zimányi*, 1959., *Zimányi*, 1989.; *Koltai*, 2012. 161–162. p.

96 *Koltai*, 2002. 47. p.

3. táblázat Esterházy Pál és Batthyány Ádám alkalmazottainak fizetése⁹⁷

alkalmazottak/Ft	1689		1658	
	Fraknó	Kismarton	Németújvár	Szalónak
tisztartó	120	100	150*	150
számartó			42	16*
főporkoláb	100	100**	120 (2)	60 (2)
viceporkoláb	45	45	28 (4)	20 (2)
mérnök-hadszertárnok / pattantyús cajgbort	130		192	
bécsi ügyek intézője	200			
udvari káplán		60		
egyházfi		40		
kasznár	65 (+kony- hasáfár)	50	20	30
pincemester/kulcsár	50	65 (+kony- hasáfár)	40	25***
konyhasáfár			16	10
sáfár	25 (2)	35	32 (4)	20 (2)
kertész		40	30	30
kertész — fraknóváraljai	33			
kertész — nagyhöflányi	20			
kertész — lajtaszentmiklósi	12			

97 Az alkalmazottak összehasonlításakor a két Esterházy-uradalomban jelenlévő tisztségeket, mestereket vettem alapul, Koltai András adatbázisában több tisztség szerepel. A dőlttel jelzett adatok 1657. éviiek, a zárójelben szereplő szám azt jelzi, hogy az adott tisztséget hányan töltötték be.

alkalmazottak/Ft	1689		1658	
	Fraknó	Kismarton	Németújvár	Szalónak
kertész — bécsi	70			
pék	25	30		
szénaosztó		20		
(fő)erdész	18 (2)	20		
alerdész		18		
adogató	25			
szőlőskerti béres/béres	16,5		8	8 (4)
asztalos	37		120	
lakatos/lakatjártó	37		96	
ács	46 (+kútmester)	40	20	25
kádár	38	25	20	40
kútmester		35		
kőműves	42 (2)	42 (1694-től)	n. a.	
kovács			20	12
tómester	30			
kéményseprő /kémény-tisztító	45		25	

* A németújvári tisztartó fizetése 1650-ig 200 forint volt, a szalónaki számtartóé ugyanekkor 50 forint.

** 1690. évi adat

*** 1651. évi adat

Összegzés

Esterházy állandó apparátussal dolgozott, a több évtizedes alkalmazási idő egyaránt jellemző volt a tisztségviselőkre és a mesterekre, amiben a nádor halála nem képezett határvonalat. Esterházy Pál fia, Mihály (1671–1721) nem alkalmazott új embereket, ami alátámasztja, hogy óvakodtak a szükségtelen személycseréktől. A fizetések a vizsgált időszakban állandóak voltak, ez alól csupán a számvevő, illetve az egyházi jelent kivételt: az előbbi jövedelme 1708-tól, utóbbié pedig 1688-tól állandósult. Az is előfordulhatott, hogy a marhahús mennyisége változott (pl. egyházi, kertész), de a készpénzfizetés nem. A mesterek közül a kútmester bére és marhahús járandósága 1692-ig emelkedett. Az uradalom gazdasági és katonai vezetőjének, illetve az udvari káplánnak konvenciójuk szerint nem járt marhahús, alacsonyabb rangú alkalmazottaknak és mestereknek azonban igen (sáfár, egyházi, kertész, szőlőskerti béres, pék, ács, kádár, kútmester — 2. ábra). Az uradalmak közötti átjárhatóság mellett a ranglétrán való emelkedés is valós karrierlehetőség volt Esterházy uradalmaiban.

A részletes adminisztrációnak köszönhetően többféle szempontból vizsgálhatóak Esterházy uradalmi alkalmazottai. Lehetséges egyszerűen a számadatokból következtetéseket levonni: az alkalmazási idő, a fizetések mérlegre tétele csupán statisztikai elemzésnek tűnhet, azonban segít rávilágítani a bemutatott jellegzetességekre. Ide tartozik a több évtizedes alkalmazási idő, a közel négy évtizeden át nem változó fizetések, a ranglétrán való emelkedés vagy az uradalmak közötti átjárhatóság. A bemutatott elemzés csupán egy szelete a forráscsoportban rejlő lehetőségeknek. További feltárásával még teljesebb képet kapunk a nádor udvarainak működéséről, melynek eredményei beilleszthetők a fellendülő arisztokrácia kutatásba.

Levéltári források

MNL OL P 125	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár, Zeneműtár, Acta Musicalia
RAR E	Esterházy Familienarchiv auf Burg Forchtenstein, Rentamtsrechnungen Eisenstadt
RAR F	Esterházy Familienarchiv auf Burg Forchtenstein, Rentamtsrechnungen Forchtenstein

Felhasznált szakirodalom

- Bakács, 1965* *Bakács István: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században.* Bp., 1965.
- BÁFF* *Batthyány Ádám földesúri famíliája.* Szerk.: Koltai András. <https://archivum2004.piarista.hu/batthyany/familia-keret.htm>
- Bán, 1977* *Bán Péter: A nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszere a XVII. század első felében.* In: *Agrártörténeti Szemle*, 19. (1977) 1–2. sz. 24–71. p.
- Benda, 2005* *Benda Borbála: „Szakácsot olyat fogadtam”. A konyha személyzete a 17. századi magyar főúri udvarokban.* In: *Történelmi Szemle*, 47. (2005) 1–2. sz. 15–46. p.
- Bogdán, 1987* *Bogdán István: Régi magyar mértékek.* Bp., 1987.
- Bogdán, 1990* *Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874.* Bp., 1990.
- Bogdán, 1991* *Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darbmértékek 1874-ig.* Bp., 1991.
- Fatsar, 2008* *Fatsar Kristóf: Magyarországi barokk kertművészet.* Bp., 2008.
- Fülöp, 1995* *Fülöp Éva: Az Esterházy család hercegi ága birtoklástörténete a hűbéri korszakban.* In: *Limes: tudományos szemle*, 8. (1995) 1–2. sz. 125–138. p.
- Gyulai, 2008* *Gyulai Éva: Kegyúr és káplán. Károlyi Sándor gróf és Kelemen Didák minorita missziója.* In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica: Tanulmányok Kelemen Didák tiszteletére. A 2008. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásai. Tomus 13. Fasc. 1. (2008) 1. sz. 71–95. p.*
- Iványi, 1991* *Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713).* Bp., 1991.

- Kállay*, 1980 *Kállay István*: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Bp., 1980.
- Kállay*, 1997 *Kállay István*: Birtokok, birtoktestek elnevezése a XVIII–XIX. században. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) 2. köt. Szerk.: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály. Bp.–Miskolc, 1997. 265–273. p.
- Kenyeres*, 2013 *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. In: Történelmi Szemle, 55. (2013) 4. sz. 541–568. p.
- Koltai*, 2002 *Koltai András*: Batthyány Ádám és könyvtára. (A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárai IV.) Bp.–Szeged, 2002.
- Koltai*, 2012 *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012.
- Maksay*, 1959 *Maksay Ferenc*: Urbáriumok. XVI–XVII. század (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 7.) Bp., 1959.
- Merényi*, 1902a Hg. Esterházy Pál nádor utasítása kőszegi kulcsárjához. Közl.: Merényi Lajos. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 9. (1902) 10. sz. 467–470. p.
- Merényi*, 1902b Hg. Esterházy Pál nádor általános utasítása tiszttartóihoz (1688). Közl.: Merényi Lajos. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 9. (1902) 10. sz. 473–474. p.
- Mitropulos*, 2014 *Mitropulos Anna Diána*: „Utasítjuk fraknói tiszttartónkat” — Uradalmi tisztségek és kincstárbeli munkálatok a fraknói számlák tükrében. In: Fons, 21. (2014) 1. sz. 67–98. p.
- Mitropulos*, 2015 *Mitropulos Anna Diána*: Kincstárépítés a hétköznapokban. Miről árulkodnak a fraknói számlák? In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bp., 2015. 219–234. p.

- Mitropulos*, 2016a *Mitropulos Anna Diána*: Esterházy Pál nádor udvari személyzete — a fraknói és a kismartoni apparátus összehasonlítása. In: Bécstől Brassóig. A II. KoraújkorÁSZ Konferencia tanulmányai. Sorozatszerk.: Vajnági Márta. Szerk.: Barta M. János–Szekér Barnabás–Ugry Bálint–Virovecz Nándor. Bp., 2016. 43–64. p.
- Mitropulos*, 2016b *Mitropulos Anna Diána*: Kőfaragók és szobrászok Esterházy Pál nádor szolgálatában. In: *Fons*, 23. (2016) 3. sz. 337–378. p.
- Monok*, 2012 *Monok István*: A művelt arisztokrata. Bp.–Eger, 2012.
- Prickler*, 1962 *Prickler, Harald*: Der Eimer. Ein Beitrag zur mittelalterlich-neuzeitlichen Maßkunde des burgenländischen Raumes. In: *Burgenländische Heimatblätter*, 24. (1962) 21–34.
- Soós*, 2009 *Soós István*: Esterházy Pál nádor és a Neoacquistica Commissio. In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 801–852. p.
- Stirling*, 1996 *Stirling János*: Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. században. Bp., 1996.
- Stirling*, 2008 *Stirling János*: Magyar reneszánsz kertek a XVI–XVII. században. Bp., 2008.
- Szatlóczki*, 2016 *Szatlóczki Gábor*: Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén. I. A várak népe. Szeged, 2016.
- Tobler*, 1995 *Tobler, Felix*: Die Hochfürstlich Esterházyische Zentralverwaltung vom Ende des 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. In: *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene*. Hrsg. Perschy, Jakob – Prickler, Harald. Eisenstadt, 1995. 99–119. p.
- Tobler*, 2008 *Tobler, Felix*: Finanzverwaltung und Finanzen des hochfürstlich Esterházyischen Majorates (1762–1813). In: *Burgenländische Heimatblätter*, 70. (2008) 2. sz. 88–116. p.

- Újváry–Zimányi*, 2009 *J. Újváry Zsuzsanna — Zimányi Vera: Az alispánságtól a birodalmi hercegségig, a nemesi kúriától az ország legnagyobb birtokkomplexumáig. Az Esterházy család társadalmi és anyagi felemelkedése. In: Pénztörténet–gazdaságtörténet. Tanulmányok Búza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József – Draskóczy István. Bp.–Miskolc, 2009. 182–200. p.*
- Újváry*, 2015 *J. Újváry Zsuzsanna: Az Esterházy család birtokpolitikája, különös tekintettel Esterházy Pálra. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk.: Ács Pál. Bp., 2015. 67–88. p.*
- Zimányi*, 1959 *Zimányi Vera: Jobbágy Dániel rohonc-szalónaki provisor tiszttartói működése 1634–1653. In: Agrártörténeti Szemle, 2. (1959) 1–4. sz. 91–114. p.*
- Zimányi*, 1989 *Zimányi Vera: Tiszttartó a 17. században. Jobbágy Dániel. In: História, 11. (1989) 1–2. sz. 17–19. p.*
- Zimányi*, 1998 *Zimányi Vera: Die Hofhaltung und Lebensweise der Esterházy im 17. Jahrhundert. In: Adelige Hofhaltung im Österreichisch-Ungarischen Grenzraum. Vom Ende des 16. bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts. Hrsg. Kropf, Rudolf – Schlag, Gerard. Eisenstadt, 1998. 257–276. p.*

MONOSTORI TIBOR

A BESZTERCEBÁNYAI RÉZ A SPANYOL HABSBERG ÉS PORTUGÁL GLOBÁLIS HADIIPAR, KERESKEDELEM ÉS PÉNZÜGYPOLITIKA SZOLGÁLATÁBAN

Egy dinasztia gazdasági érdekközössége a XVI–XVII. században

Bevezetés

Mind több területe van a kora újkori magyar történelemnek, ahol az összeurópai, a Habsburgok mindkét („spanyol” és közép-európai) ágának érdekeit *ugyanolyan*, vagy előbbi akár *nagyobb* súllyal figyelembe vevő historiográfiai modellek teremkenynek bizonyulnak és a korábban ismerteknél pontosabb magyarázó erővel eredményeznek. Így van ez egyes eseményeknél vagy egész korszakoknál a hadtörténetben,¹ diplomáciatörténetben,² jogtörténetben,³ művelődés- és irodalomtörténetben,⁴ és nincs ez másként a gazdaság- és kereskedelem-történetben sem. Az utóbbi területen egyre több jel utal arra, hogy a Magyar Királyság (és tágabb értelemben a közép-európai Habsburg Monarchia) stratégiai emberi erőforrásai (mint a gyalogság, a huszárok vagy a rabszolgák) mellett anyagi erőforrásai (lovak, marha, bor, higany stb.) egyik legnagyobb felvevőpiaca, egyben a kereskedelmi tárgyalásokban is rendkívül aktív szerepet játszó felvásárlója a Spanyol Monarchia volt.⁵ A sorban különleges szerepet játszott a réz, amely, mint látni fogjuk, a spanyol Habsburg birodalom hadiiparának és pénzügypolitikájának kiemelt fontosságú nyersanyagává vált a XVI–XVII. század egészében.

A tanulmányban számos példát hozunk a Portugál Királyság 1580 és 1640 közötti (amikor a Spanyol Monarchia része volt) ércimportjára és kereskedelmére is, így a tanulmány a levéltárak és a régészeti leletek ismertetése útján két kora

1 Korpás, 2008. 304. p.; Monostori, 2019., utóbbi bemutatja, hogy a mindenkor császári háborús stratégiára milyen döntő befolyással bírtak a spanyol Habsburg érdekek.

2 Pl. Martí – Monostori, 2009.

3 Lektor, 2020.

4 Monostori, 2020.

5 A rabszolga-, marha-, ló-, bor- és higanyvásárlásokra talált bő forrásanyagot (és az eddigi kutatást) másutt tervezzük bemutatni.

újkori gyarmatbirodalom globális ellátási láncait, kereskedelempolitikai és általános nagyhatalmi prioritásait is felfedi, alapvető magyarországi vonatkozásokkal.

Tanulmányunkban a rézkereskedelemre, az érc ibériai felhasználására, európai és amerikai (feldolgozott formában történő) reexportálására, valamint a Habsburg össz-dinasztikus érdekekre összpontosítottunk. Mivel a nemzetközi szakirodalom meglepően sokat foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, egyik célunk az eddigi eredmények összefoglalása. Egy másik célkitűzés néhány jelentős forrásgyűjtemény és levéltári anyag bemutatása. Utóbbiak esetében az Osztrák Állami Levéltár *Hofkammerarchiv*-⁶ és spanyol diplomáciai⁷ anyagán, a Portugáliai Állami Levéltár dokumentumain,⁸ a simancasi gazdasági,⁹ számviteli¹⁰ és államtanácsai¹¹ iratokon és a sevillai Indiák Levéltárában a *Casa de Contratación* (Szerződések Háza) forrásain¹² keresztül magunk is igyekeztük az eddigi kutatásokat reprodukálni és korábban ismeretlen adatokat és iratcsoportokat fellelni. Végül, a következő kérdésekre is kerestük a válaszokat: Melyek voltak a kereskedelmi útvonalak, ellátási láncok és szereplőik? Mely kereskedőcsaládok közvetítettek a közép-európai és spanyol Habsburg-ág között? Milyen mértékben volt aktív vagy passzív a spanyol Habsburg-fél a tárgyalások során? Milyen mennyiségekről igazolható biztosan, hogy az Ibériai-félszigetre jutottak el, és a XVI–XVII. században kitermelt beszercebányai réz mekkora hányada érkezett oda? Mik lehetnek a jövő kutatási irányai? A rézárak alakulására ezúttal kevesebb figyelmet fordítottunk.

Bevezetőnket néhány módszertani megjegyzéssel zárjuk. A „magyarországi réz” szókapcsolatot nem tartjuk pontosnak, találóbb a „Magyar Királyság-beli”, függetlenül attól, hogy a korban a „magyar” és „magyarországi” jelzőt használják a leggyakrabban. Ám mindegyik bizonyosan pontosabb, mint a „szlovákiai” vagy „szlovák” réz, amelyeket (noha tisztában vannak a korabeli jogi-politikai realitással) több kutató használt, ideértve a legátfogóbb és legfontosabb alapkutatásokat végzőket is, mint Hermann Kellenbenz¹³ és Jozef Vlachovič.¹⁴

6 ÖStA, FHKA, MBW Ungarn.

7 ÖStA, HHStA, Staatentabt., Sp., Var.

8 ANTT, CC, II.

9 AGS, CJH.

10 AGS, CMC, 3^a Época.

11 AGS, Est.

12 AGI, Contratación.

13 Pl. *Kellenbenz*, 1990.

14 *Vlachovič*, 1964.

A tanulmányunkban szereplő mértékegységként a mázsát használtuk. A szakirodalom használ tonnát és más egységet is (pl. márka), azonban a mázsa (és ezek megfelelői, mint a német *Zentner*, a spanyol *quintal*, az angol *hundredweight*) a legelterjedtebb. Ennek pontos értékére természetesen nem volt Európa-szerte elfogadott pontos szám; az rendkívül nagy szórást mutatott, és általában 55 és 60 kg között mozgott.¹⁵

Végül, tisztában vagyunk vele, hogy számos más bányavárosban termeltek ki rézet a közép-európai Habsburg Monarchia (pl. Tirol), és a Magyar Királyság területén is. Mi (a szakirodalom nagy részéhez hasonlóan) a kimagaslóan legfontosabb kitermelőhelyre, Besztercebányára (*Banská Bystrica*, *Neusohl*) összpontosítottunk, pontosabban a Besztercebánya és környéki bányákra, mert ott több helyen termeltek ki ércet; a nemzetközi kereskedelmi források általában csak a központi települést nevezték meg (ha a „magyarországi” jelzőn túl egyáltalán tovább pontosítottak).

Kutatástörténet

Megítélésünk szerint a XX. század első felében a forrásanyag növekedésével kettévált a besztercebányai réz összeurópai kereskedelmének és felhasználásának lokális és globális kutatása és ez a kettősség (historiográfiai okokból) a mai napig fennmaradt. Igaz ez a Spanyol Monarchia és a Magyar Királyság közötti, intenzív kereskedelmi kapcsolatokra is. Jelen tanulmányunk éppen ennek a különválásnak a hazai áthidalására, egyben megszüntetésére tett kísérlet. A két kutatástípus kialakulásának elsődleges oka, hogy az igen szerteágazó forrásanyag globális kutatására nagyon kevés történésznek, intézménynek volt igénye vagy lehetősége. Három csoportot különítettünk el: az egykori közép-európai Habsburg Monarchia területén dolgozó és spanyolországi (e két csoport lokális fókuszú), és elsősorban németországi (globális kitekintésű) kutatókat.

A magyarországi, osztrák vagy csehszlovákiai, szlovákiai történészek elsősorban a rézkereskedelem közép-európai vonatkozásait vizsgálták.¹⁶ A legújabb hazai alapkutatások Kenyeres István és Tózsá-Rigó Attila révén elsősorban a hitele-

15 1601-ben egy besztercebányai mázsa (szemben a korabeli általánosabb magyarországi értékkel, 120 fonttal) 126 magyar font, tehát mintegy 60 kg (sőt annál valamivel nagyobb) súlyú volt. Ld. *Probszt*, 1953. 320. p., 22. jegyzet.

16 *Wenzel*, 1880.; *Takáts*, 1903. (a 101–106. oldalakon XVII. század végi kitekintéssel); *Paulinyi*, 1933.; *Probszt*, 1953.; *Vlachovič*, 1964.; *Vlachovič*, 1977.; *Tózsá-Rigó*, 2014.

zéssel¹⁷ és az üzleti összefonódásokkal¹⁸ foglalkoztak. Miroslav Lacko elsősorban az általános historiográfiát, az összehasonlító bányatörténetet és a XVIII. századi rézkereskedelmet kutatja, de írt a besztercebányai rézről összefoglaló tanulmányt is.¹⁹ Egy bécsi egyetemi gazdaságtörténeti kutatócsoport²⁰ részletes bibliográfiájában és adatbázisában is található sok, európai rézkereskedelemmel kapcsolatos tétel és adat. Ezek az eredmények változó gyakorisággal, de általában (Tózsza-Rigó Attila említett tanulmánya kivételével) csak egy-egy mondatban említik a Spanyol Monarchia szerepét akkor is, ha a szerzők átfogó tanulmányok, monográfiák írására, vagy a közép- és kelet-európai gazdaságnak a világgazdaságban elfoglalt helyének meghatározására vállalkoztak, mint Pach Zsigmond Pál²¹ vagy R. Várkonyi Ágnes.²² Legutóbb mi fogalmaztuk meg, akkor még alap kutatások és mélyebb szakirodalmi kitekintés nélkül, hogy a spanyol Habsburg monetáris politika és hadiipar fontos eszközévé és alapanyagává válhatott a magyarországi réz.²³

Elsősorban a német gazdaság- és kereskedelem-történetesekre jellemző a globális szemlélet, noha ők nem minden esetben helyeznek elegendő hangsúlyt a közép-európai vonatkozásokra. A Fugger-család és más német bankár- és kereskedőházak, valamint a Hanza-városok nemzetközi beágyazottságának vizsgálata természetszerűleg vezettek el a német-spanyol és a német-portugál kereskedelmi kapcsolatok teljességre törekvő kutatásához.²⁴ A sevillai kereskedőházak kiemelkedő jelentősége régóta ismert a kora újkori gazdaságtörténetben, e területen, a magyarországi réz szerepét is részletesen említve, az utóbbi években született átfogó monográfia.²⁵ Szintén német történészek nevéhez fűződik egy jelentős tanulmánykötet²⁶ és egy, meghatározó részben a *Hofkammerarchiv* vegyes magyar iratait kiadó forráskiadvány²⁷ is, amelyekben részletes információk találhatóak a

17 *Kenyeres*, 2012.

18 *Tózsza-Rigó*, 2018.

19 *Lacko*, 2019.

20 Der Donauhandel. Quellen zur Österreichischen Wirtschaftsgeschichte des 17. und 18. Jahrhunderts. <https://www.univie.ac.at/donauhandel/> (2020. június 18.)

21 *Pach Zsigmond*, 1970. 238. p.

22 *R. Várkonyi*, 1971.

23 *Monostori*, 2009. 1057. p.

24 *Kellenbenz*, 1954.; *Kellenbenz*, 1988.; *Kellenbenz*, 1990.; *Hildebrandt*, 1997.; *Poettering*, 2013. 406. p.

25 *Crailsheim*, 2016.

26 *Kellenbenz*, *Schwerpunkte*.

27 *Quellen und Regesten*.

Spanyol Monarchiába irányuló rézkivitellel kapcsolatban. A *European Network in Universal and Global History* (ENIUGH) 2020-ban tartotta volna a rezet is érintő kora újkori bánya- és nyersanyagtörténeti konferenciáját.²⁸

Az ibériai félszigeti kutatásokban elsősorban a magyarországi réz sokrétű, főleg málagai, sevillai és lisszaboni felhasználására, lövegek és fegyverek gyártására és a hadiellátásra helyezték a hangsúlyt.²⁹ A réz stratégiai felhasználása a spanyol Habsburg flotta ágyúellátásában ma már évtizedes toposz,³⁰ ezt az angol-szász kutatás is jól ismeri.³¹ A spanyolországi historiográfia figyelemmel kíséri az újvilági, spanyol anyaországi és az Európa más részein kitermelt ércek kereskedelmét és importját, komparatív összehasonlításban. Témánk szempontjából fontosabb, hogy a spanyol Habsburg összetett állam és a holland Egyesült Tartományok közötti nyolcvanéves háború (1568–1648) jelentősége miatt figyelmet kap a spanyol-németalföldi Antwerpen árutőzsdéje éppúgy, mint a Balti-tengeri kereskedelem és a spanyol-holland kereskedelmi háború kapcsán a besztercebányai réz spanyolországi importjának logisztikai nehézségei.³²

A kutatások számottevő multidiszciplinaritására jellemző, hogy számos tanulmány jelent meg a besztercebányai rezet is szállító, Hamburg mellett talált hajóroncsokról.³³ A Portugália namíbiai gyarmata mellett 1533-ben elsüllyedt hajóról (*Bom Jesus*, amely szintén vitt a fedélzetén magyarországi rezet, mint azt

28 A COVID-19 járvány miatt 2021-re halasztották. Mining and its commodities as wheels of the Early Modern global economy: <https://research.uni-leipzig.de/eniugh/congress/event/mining-and-its-commodities-as-wheels-of-the-early-modern-global-economy/> (2020. október 5.) A konferencia egyik szervezője, Klemens Kaps osztrák történész a Habsburg Monarchia Spanyolországba történő, XVIII. századi rézexportjával is foglalkozik.

29 A sevillai öntöde történetével foglalkozott *Serrano Mangas*, 1984. Noha a XVIII. századról írt, de a XVII. századra is részletesen kitékintett: *Escobar*, 2010. Általános XVI–XVII. századi összefoglalást ad a hajóflottára került tüzérségi fegyverekről és nyersanyagaikról: *López*, 2015.

30 *Ortiz*, 1960. 15., 211., 254. p.; *Alcalá-Zamora*, 1970–1971. 238. p.

31 *Thompson*, 2006. 110. p. 61. jegyzet.

32 *Alcalá-Zamora*, 1975. 180. p.

33 Pl. *Westermann*, 2002. A tanulmány egy, a XVI–XVII. század fordulóján elsüllyedt roncs áruit elemzi.

a réztömbökön talált Fugger-szignók és a leletek kémiai elemzése meggyőzően kimutatta)³⁴ dokumentumfilm készült, ezt 2019-ben mutatták be Szlovákiában.³⁵

A kereskedelmi útvonalak, ellátási láncok és szereplőik

Régóta ismert a szakirodalomban is a Besztercebányáról induló szállítmányok három fő tengeri célállomása: Velence,³⁶ illetve (a magyarországi réz szempontjából fontosabb) Hanza-város Hamburg és Antwerpen (amely az 1570-es évekig az elsődleges tengeri állomás volt az Ibériai-félsziget felé). Utóbbi városokba más Hanza-városok, így Danzig (Gdansk), Lübeck, Bréma, valamint Lipcse és Amszterdam érintésével is el lehetett jutni, de Amszterdam kivételével (témánk szempontjából) ezek ritkán voltak végcélok (értsd: ahonnan közvetlenül az Ibériai-félszigetre szállították az ércet).³⁷ Mivel csak Hamburgba legalább négy kü-

34 A szenzációs felfedezést követően multidiszciplináris kutatócsapat igazolta (természettudományos módszerekkel) a réz magyarországi eredetét (noha újfent „szlovákiai” rézről írtak): *Hauptmann – Schneider – Bartels*, 2016. A felfedezésről és a lelet jelentőségéről másutt kívánunk hosszabban írni.

35 Angol nyelvű címe: *The Voyages of Copper. Retracing the voyage of copper found in the shipwreck of the Bom Jesus*. Egy része megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=CpNDtNZDPUM&t=48s>. (A letöltés ideje: 2020. augusztus 24.) A szlovák producer Stanislav Manca jelenleg új sorozatot készít a XVII–XVIII. századi magyarországi réztermelésről és -kereskedelemlről. Az adatokat Miroslav Lackonak köszönöm. A dokumentumfilmet említi *Tózsá-Rigó*, 2019. 422. p. 21. jegyzet.

36 Ld. pl. Károly főherceg levele I. Miksához a Manlich-cég által Velence felé szállítandó besztercebányai réz ügyében. Graz, 1567.07.18. Csatolva: 1.) I. Miksa Károly főhercegnek ugyanebben az ügyben. Prága, 1567.07.07. 2.) Az augsburgi Melchior Manlich, Philip Welsler és cégtársai kérvénye. ÖStA, FHKA, MBW Ungarn 10, fol. 533–550.

37 Andreas Labermayr, a sevillai német konzulátus tagja így fogalmazta meg ezt egy, a két Habsburg-ág közötti kereskedelmet bemutató, 50 évre visszatekintő részletes levelében: „De Alemania como es Hamburgo, Danzig, Lubeque y Bremen, y ahora cinquenta años los solía ser también Amberes [Antwerpen spanyol neve – M. T.], así mismo lo ha sido también Amsterdam en tiempo de las treguas [az 1609–21 közötti spanyol-holland fegyverszünet idején – M. T.]” Labermayr ismeretlenek, Sevilla, 1624. augusztus 20. ÖStA, HHStA, Staatenabt., Sp., Varia, fol. 584r–585v., itt: fol. 585r. Hasonló megfogalmazás található mintegy 65 évvel korábról Mathias Manlich kérelmében és részletes javaslataiban az Alsó-Magyarországról Lengyelország, Teschen, Németalföld, Spanyolország, Portugália felé szállított réz kereskedéséről: „... von Danzig aus ... nach den Niderlanden, ... von den Niderlanden nach Portugal und Spanien”. Augsburg, 1558. július 31. ÖStA, FHKA, MBW Ungarn 2, fol. 574–585, itt: 580r. A következő oldalon Hamburg, Lübeck, Amszterdam és Antwerpen városokat említi: Uo. 580v.

lönféle szárazföldi és tengeri útvonalon lehetett eljutni,³⁸ itt most az Antwerpen, Amszterdam és Hamburg, illetve a Spanyol Monarchia közötti kapcsolódási pontokat tekintjük át.

Természetesen figyelembe kell vennünk az összetett állam többi integráns részét is, így Nápolyt és Szicíliát, ahová szintén érkezett besztercebányai réz,³⁹ vagy a Portugál Királyságot, amely 1580 és 1640 között a Katolikus Monarchia része volt és ahova Hamburgból folyamatosan érkeztek rézszállítmányok,⁴⁰ amelyek nagyobb részt ekkor bizonyosan magyarországi eredetűek voltak.⁴¹ Az Újvilágba szintén jutott a magyarországi rézből.

Az Ibériai-félszigeten belül sok kikötőbe szállították az ércet. Baszkföld (azon belül Bizkaia) volt az egyik opció, mint az Georg Ilsung, birodalmi fil-lérmester (*Reichspfennigmeister*) egyik jelentéséből kiderül.⁴² Ezt említi Johann Khevenhüller, a császár madridi követe is, aki a besztercebányai réz spanyolországi importjáról tárgyalt Madridban 1601-ben.⁴³ A diplomata jelezte, hogy Lisszabonon keresztül is érkezhettek a spanyol anyaországba érc, és közvetlenül Galíciába és Sevillebe is. Ezen kívül a málagai öntöde is célpont volt, elsősorban a XVI. században.

Mint példákkal láttuk és látni fogjuk, a XVI–XVII. században egyenletes, nagymértékű és folyamatos volt a besztercebányai réz exportja az Ibériai-félszigetre. Ezt csak néhány, elsősorban a spanyol-holland nyolcvanéves háborúhoz köthető megrázkódtatás akasztotta meg, így az 1570-es évek közepén, vagy a 12 éves fegyverszünet lejárta, 1621 utáni esztendő. Ebből következően szinte valamennyi, a magyarországi rézzel üzletelő vagy azt a mindenkori német-római császártól bérletbe vevő bankár- és kereskedőcég aktívan részt vett az áruügyletekben: a Thurzó-Fugger, a Manlichok, a Welserek, a Henckelek, a Paller & Weis társaság, a Castell-család, vagy a Joanellik.

38 Westermann, 2002. 90. p.

39 Probszt, 1953. 290. p.

40 1621-ben pl. 500 mázsa: Poettering, 2013. 177. p.

41 Egy példa: Királyi rendelet Miguel de Ercilla tüzérségi főtisztnek, hogy adja át a rendelkezésére álló magyarországi rézet a portugáliai öntödének. 1625. augusztus 20. ANTT, CC, II., mç. 346, n. 12.

42 Ilsung II. Miksához. Augsburg, 1575. április 18. Quellen und Regesten I. dok. 94., 131–137., itt: 134.

43 Khevenhüller levele II. Rudolffhoz, Madrid, 1601. október 19. Lehner, 2001. 193. p.

Crailsheim (mások nyomdokain) részletesen felfejtette a Spanyol Monarchia-beli import aktorait és hálózatukat a XVII. század első felében.⁴⁴ Francisco Ballesteros és Pedro Giles flamand, majd Enrique Havett (Henrique Habet) német üzletemberek kapták meg a spanyol koronától a bronzágyúk és -fegyverek sevillai gyártásának jogát magánszerződés, majd speciális, monopóliumot biztosító szerződés, *asiento* formájában. Utóbbi 1649 és 1683 között élvezte ezt a jogot, és az a XVIII. század közepéig a családban maradt. Nekik, az *asentista*-knak kellett gondoskodni flamand, német és itáliai kereskedők, bankárok és sevillai konzulok útján a nyersanyagok, a magyarországi és a jóval gyengébb minőségű kubai (ritkábban chilei vagy caracasi) réz, illetve a (bronzöntéshez nélkülözhetetlen) angliai ón beszerzéséről. Többüket névről ismerjük, található köztük Fugger-ágens. Francisco de Cangas volt a leghosszabb ideig közvetítő gazdasági és tüzérségi főtisztviselő (*mayordomo de artillería*) a spanyol birodalmi tüzérség felé. A legtöbb magyarországi réz Besztercebányából jött Sevillába, vagy az északi útvonalon (Antwerpen, Hamburg, Amszterdam) vagy délen (Velence, Genova). Az északi és déli kikötők, valamint a sevillai öntöde közötti közvetlen logisztikai kapcsolatért felelős személyek egyelőre nem ismertek.

Beszédes, hogy a sevillai lakos Havett ügyeit Madridban teljeskörűen Juan Gualtero del Bruggen (Brüggen), a Hanza-városok madridi képviselője intézte, mint azt az erről szóló meghatalmazás mutatja.⁴⁵ Hamburgból név szerint ismert egy faktor, aki a XVII. század elején a Portugália felé irányuló magyarországi réz exportjáért volt felelős: Alessandro della Rocca.⁴⁶ A Paller–Weis augsburgi cégnek pedig egy lisszaboni faktora, Jakob Fischer, 1580-ból.⁴⁷

A szakirodalomban ellentmondásos állításokat találtunk arról, hogy érkezett-e, és ha igen, hogyan és milyen mértékben svédországi réz az Ibériai-félszigetre. Crailsheim szerint a XVII. század első felében nem, igaz, ezt elsősorban Sevillára értette. Alcalá-Zamora szerint holland csempészet útján a kor egy részében igen.⁴⁸ A kérdést bonyolítja, hogy a magyarországi és a (rosszabb minőségű) svédországi rezet vegyíthették és átcímkezhették: egy adat szerint egy krakkói kereskedő tette

44 Crailsheim, 2016. 316–319. p.

45 Sevilla, 1666. január 26. AGS, CMC, 3^a Época, 2179/22 (*Enrique Abete, de su asiento sobre la provisión de cobre de Hungría y de estaño de Inglaterra.*), sf.

46 Poettering: 2013. 55. p. 114. jegyzet.

47 Tózsá-Rigó, 2018. 91. p. 105. jegyzet.

48 Alcalá-Zamora, 1970–1971. 238. p. 37. jegyzet.

ezt, majd besztercebányaiként adta el.⁴⁹ Az 1620-as és 30-as években Hamburgból küldhettek svéd rezet Spanyolországba, mivel a magyarországi rézkitermelés és -kereskedelem a harmincéves háború miatt (is) válságba került.⁵⁰

1622-ben Gerardo Basso milánói kereskedővel, Olivares gróf-herceg (IV. Fülöp spanyol király első minisztere) egyik gazdasági tanácsadójával tárgyalt egy *asientot* a madridi udvar, 15–16 ezer mázsa réz behozataláról. Az itáliai üzletember az ajánlatában ajánlólevelet kért a császárhoz, a lengyel uralkodóhoz, Feria hercegéhez (a Milánói Hercegség kormányzójához) és a nápolyi és szicíliai alkirályokhoz, hogy minden akadály elháruljon a réz behozatala elől.⁵¹ Mindez valószínűsíti, hogy Közép-Európából tervezett rezet szállítani. Egy lehetséges tengeri útvonal érinthette a dél-itáliai területeket is.

Ugyanebből az évből az újrakezdődött spanyol-holland háborúnak a balti-tengeri rézkereskedeleme kifejtett drasztikus hatásáról tudósít a madridi Gazdasági Tanács egy irata. Az udvar Agustín Centurión és Francesco Serra genovai üzletemberekkel kötött korábban szerződést 12.400 mázsa réz importjáról, amelyet a burgosi, valladolidi, toledói és cuencai pénzverdékbe (*casa de moneda*) kellett leszállítaniuk. A dokumentumban jelzik, egyben értesítik a Tanácsot, hogy a rezet francia, hamburgi vagy más nemzetekből valók nevében kénytelenek vásárolni és szállítani, hogy a holland Egyesült Tartományok ne jelentsenek veszélyt a hajókra. Említenek egy esetet, amikor egy 2600 mázsa rezet szállító *nao* veszett el. A kérelmet jóváhagyták.⁵²

Bizonyos esetekben a velencei, sőt genovai kijárat is felértékelődött az észak-európai útvonal hossza és nehézségei miatt.⁵³ Egy szintén 1622. évi irat ezt jól mutatja: ebben Madrid bécsi állandó követe, Oñate grófja, spanyol államtanácsos azt javasolta, hogy egy nagyobb rézszállítmányt Innsbruckba eljuttatva, onnan Tridenten vagy a valtalinai hágókon kellene elszállítani Genovába, majd onnan Spanyolországba, és ehhez kért a spanyol király útján pénzt genovai hitelezőktől.

49 Georg Ilsung Ernő főhercegnek. Augsburg, 1579. szeptember 5. Quellen und Regesten I. dok. 137., 168–169, itt: 169. Az iratot említi *Tózsza-Rigó*, 2018. 89–90. p.

50 *Kikuchi*, 2018. 100. p.

51 *Oferta de asiento para provision y labrado de cobre por parte de Gerardo Basso, milanés*. Madrid, 1622. február 12. AGS, CJH 583/17, különösen: 17-1-5, sf.

52 *Petición y decreto sobre el cobre que se hiciera venir debajo de nombre de terceros*. Madrid, 1622. július 4. AGS, CJH 583/17-2, sf.

53 *Westermann*, 2002. 85–90. p.

Oñate jelentésében leszögezte, hogy a legnagyobb és legjobb minőségben (vásárlóerő birtokában) Közép-Európában a besztecebányai rézhez lehetett hozzájutni.⁵⁴

A kereskedelmi és gazdasági tárgyalások természete és prioritásai

Az utóbbi dokumentum egyben kiválóan bemutatja a besztecebányai réz kereskedelmét meghatározó háromszöget és az érdekcsoportokat: a madridi és a császári udvart, illetve a kereskedőtársaságokat.

A spanyol Habsburg-ág, a kor legnagyobb hadi és pénzügyi potenciáljával bíró hatalma jelentős befolyással bírt a császári udvarban, és a kereskedőházakkal és a Hanza-városokkal (közvetítők útján) maga is áruforgalmi és hitelügyleteket kötött.⁵⁵ Az óceáni és mediterráneumi hadiflották felszerelése óriási összegeket emésztett fel: egy hajó bronzlövegekkel való ellátása többbe került, mint a hajó megépítése. A felfutó ágyúipar nagy nyereséghez juttatta a kereskedőket.⁵⁶ Ehhez jött még Madrid pénzleértékelési politikája (réztartalmú pénz, *vellón* verése), amelyhez szintén felhasznált magyarországi rezet. Végül az 1620-as évek elejétől Olivares gróf-herceg merkantilista politikája is hatással volt a tárgyalásokra.⁵⁷

A császári udvar maga is több érdekcsoportból állt: a császár, a rézkereskedelemben (pl. Tirol) szintén érdekelt főhercegek, illetve a mindenkori Udvari Kamara, a besztecebányai rézért felelős, és az adminisztráció sokrétű feladatait intéző Alsó-Ausztriai Kamara⁵⁸, illetve a bányavárosi főkamagróf, továbbá a pénzügyek és a kincstár egyik legnagyobb befolyású vezetője, a mindenkori birodalmi fillérmester (*Reichspfennigmeister*). A kereskedőtársaságok hitelezői tevékenysége kulcsfontosságú volt a császár bevételei, a Spanyol Monarchia kereslete és vásárlóereje pedig elengedhetetlen a társaságok profitabilitása szempontjából.

Oñate az említett levelében a spanyol uralkodó 1622. év áprilisi sürgetésére reagált, amelyben réz azonnali beszerzését kérte.⁵⁹ Fél évvel korábban, mivel az észak-németországi ellátási útvonalak a spanyol-holland 12 éves fegyverszünet

54 Oñate grófja IV. Fülöp spanyol királynak. Bécs, 1622. szept. 22. AGS, Est. leg. 2507/76. sf.

55 Az intenzív Hanza-spanyol és Hanza-portugál kapcsolatokra ld. *Weller*, 2010.

56 Ld. még: *Lesiak*, 2010.

57 A politikára ld. *Israel*, 1986. A sevillai *Almirantazgo* kereskedelmi társaságot 1624-ben állították fel. Ld. még *Monostori*, 2009. 1037. p.

58 Erre ld. pl. *Hildebrandt*, 1997.

59 IV. Fülöp utasítása. Aranjuez, 1622. április 16. AGS, Est. leg. 2327/222. sf. (Ugyanez: AGS, Est. leg. 2507/77, sf.)

lejártát követően 1621-ben összeomlottak, a hispán uralkodó feloldotta az összes addig létező korlátozást és vámot a réz behozatalára, amennyiben az nem holland hajón érkezett.⁶⁰ A madridi adminisztráció által kiadott iratokban mind a pénzverés, mind a fegyvergyártás nehézségei egyszerre és hangsúlyosan megjelennek a rézimport megszűnése miatt. Alternatív útvonalakat keresve az 1620-as években megszorodnak az itáliai, lotaringiai, flamand kereskedőkkel kötött *asientok* a réz behozatalára. A kereskedőket az általuk hozott (részben valószínűsíthetően magyarországi) rézből vert pénz első részéből fizették ki.

Oñate (miután több kereskedővel is beszélt) több okból is szorgalmazta az általa javasolt összesen 5 ezer mázsa réznek a szerződéses út megkerülésével történő kivitelét. Egyrészt jelezte, hogy amennyiben a hagyományos úton szállítják ki a rezet, a kereskedők 30 százalékos haszonkulccsal dolgoznak. Az államtanácsos-diplomata több alkalommal tárgyalt az Udvari Kamarával, amely ekkor éppen egy félmillió forintot érintő vitában állt a bérlővel (*arendador*); utóbbi tény miatt is nyílt lehetőség a közvetlen úton történő rézkivitelre.

Beszédes a madridi Államtanács döntése: miután Oñate levelét megtárgyalták, azt Augustin Bredimusnak a „Németországból” érkező rézről írott szakvéleményével együtt a Gazdasági Tanácshoz küldték további megvitatásra.⁶¹ Bredimus évtizedeken keresztül volt a „német-ibériai” kapcsolatok fontos szereplője és az 1620-as években részt vett az Olivares-féle merkantilista gazdaságpolitika kidolgozásában.⁶²

A német kereskedőtársaságokat azonban nehéz, sőt szinte lehetetlen volt megkerülni. Egyelőre nem tudjuk, mi lett Oñate projektjének sorsa. Több másik, sikertelen kísérletet azonban ismerünk. Az egyik ilyen 1574-ben történt, amikor (érvényben lévő szerződés hiányában) II. Miksa német-római császár a *teljes* éves besztercebányai rézkitermelést (amely ekkor 20 ezer mázsára rúgott) bérletbe akarta adni a következő évtől, eredménytelenül, II. Fülöp spanyol királynak és I. Sebestyén portugál uralkodónak.⁶³ Az ötlet talán a birodalmi fillérmester-

60 Királyi rendelet (*real cédula*), Madrid, 1621. november 28. AGS, CJH 599-14-1, sf.

61 Bredimus szakvéleménye megvitatásának leőhelyéről ld. *Fernández*, 2012. 300. p. 1082. jegyzet.

62 Később a Hanza-városok spanyolországi képviselője (*Konsul der Hansestädte in Spanien*). *Poettering*, 2013., 96. p. Bővebben a pályájára: *Weller*, 2015. Ld. még: *Israel*, 1990. 247. p. Bredimusnak a magyarországi réz kereskedelmét is érintő szakvéleményét ismerteti: *Alcalá-Zamora*, 1975. 180. p.

63 *Edelmayer*, 1996. 135–137. p. Fennmaradt egy irat a császár állandó madridi követőtől: a II. Fülöpnek Madridban, 1575. április 20-án kelt levél egyik mellékletében, egy 1574. évi dokumentum egy hasonló kérést foglal össze spanyol és osztrák Habsburg szempontból egyaránt.

től, Ilsungtól származott, akinek a spanyol Habsburgok érdekei iránt tanúsított látványos megértése nyilvánvaló az iratokból. A Spanyol Monarchiába irányuló rézexport zavartalanságát egyenesen az egész kereszténység érdekének nevezte.⁶⁴ Az általa kiszámolt, a Paller–Weis cég által a Spanyolországba exportált rézen lefölözött minimum 20-25 százalékos haszonkulcs⁶⁵ nem áll nagyon messze az Oñate gróf által 1622-ben leírt (és fentebb ismertett) 30%-tól.⁶⁶

1601-ben és 1602-ben a császár, kihasználva, hogy nem volt épp érvényben lévő bérleti szerződés, a III. Fülöp spanyol király által kért 6000 mázsa rezet (az akkori éves termelés felét) próbálta meg, amolyan nagykereskedőként fellépve a testvérághoz eljuttatni, eredménytelenül.⁶⁷

A magyarországi réz ügye többször elérte a legmagasabb fórumokat Spanyolországban is. A már említett 1601/1602. és 1622. évi esetek mellett 1575 júliusában a császár madridi követe Francisco de Álavával, spanyol haditanácsossal, a spanyol Habsburg királyi tüzérség főkapitányával és főhadszertárnokával tárgyalt 20 ezer mázsa behozataláról. Valószínűleg hároméves vagy hosszabb időtartamra, mert jelenlegi ismereteink alapján nem tartjuk valószínűnek, hogy ilyen előrehaladott státusba kerültek volna a 20 ezer mázsás éves termelés teljes bérletéről szóló tárgyalások. A közvetítő a Paller–Weis cég volt.⁶⁸ A tárgyalásokat csak korlátozottan nehezítette, hogy pár hónappal korábban Madrid 4 ezer mázsa rezet kobzott el, éppen az augsburgi cég kárára. Ekkorra már megérkezhetett az ügyben egy újabb sürgetés a Madridban dolgozó császári diplomácia részére: május környékén az Udvari Kamara azt jelentette Károly főhercegnek, hogy a Paller–Weisszel kötött beszercebányai szerződés (miként azt egy madridi forrás

Eszerint a császár, hivatkozva a következő év júniusában lejáró bérleti szerződésekre, olyan mennyiséget és oda szállítana Spanyolországba, amennyit és ahová a Katolikus Király szeretne. Itt (is) felbukkan a magyarországi réz újvilági felhasználása. “Entendido por Su Majestad Cesárea que Su Majestad Católica tiene necesidad cada año de una buena cantidad de cobre para estos reinos y las Indias, y acabándose a los cinco del mes de junio del año que viene de [15]75 el asiento, que del cobre de sus minas de Hungría tiene hecho con algunos mercaderes alemanes, Su Majestad Cesárea se ofrece de proveer a Su Majestad Católica en cada un año la cantidad que tuviere menester, poniéndola en la ciudad o puerto marítimo que se señalare a su costa por aquel precio, y por tantos años que entre ambas Majestades se hiciere el concierto, como siendo cómodo de Su Majestad Católica, ...” AGS, Est. leg. 672/64-66, itt: 66., sf.

64 *Tózsza-Rigó*, 2018. 90. p. 102. jegyzet.

65 Uo, 90. p.

66 Uo.

67 *Probszt*, 1953. 322. p.

68 Álava irata: Madrid (?), 1575. júl. 12. Quellen und Regesten I. dok. 101. 140. p.

is, mint láttuk, megemlítette) júniusban lejár, és tőkeerős vásárló fél hiányában rendkívül fontossá vált, hogy a német társaság mielőbb egy szállítási megállapodást kössön a spanyol koronával.⁶⁹ Értsd: legyen, aki képes jó áron és hosszú távon, nagy tételben vásárolni.

Nemcsak a spanyol Habsburg állam- és haditanácsosokhoz, de az Indiák Tanácsának tagjaihoz is eljutott a magyarországi réz ügye. Olivares gróf-herceg bizalmasa, Fernando Ruiz de Contreras egyszerre volt a Haditanács és az Indiák Tanácsának tagja, egyben mindkettő titkára. Az 1620-as években a sevillai öntöde a kubai réz óriási amortizációja (*merma*) miatt kért kárpótlást, hivatkozva a minőségibb, de jóval drágább magyar réz (*cobre fino de Hungría*) sokkal kisebb értékvesztésére. Ruiz de Contreras próbálta kezelni az igényt, elismerve, hogy míg a kubai réz amortizációja 28%-os, addig a magyarországié csak 5%.⁷⁰ Az 1640-es évek végétől a fegyvergyártás került kritikus helyzetbe, mint arról az Indiák Tanácsa (a rézhiány miatt) többször is tárgyalt.

Mennyiségek és arányok

Az Európa-szerte szétszórt bánya-, kereskedelem-, pénzügy- és diplomáciatörténeti adatokból nyilvánvaló, hogy a XVI–XVII. századi besztercebányai rézexport legalább 30-35 százalékának a Spanyol Monarchia területei jelentették (nem a közvetítői, hanem) a *célállomást*. Nem kizárt, hogy az (nemcsak egyes években, mint azt bizonyosan tudjuk, de a korszak egészében) az 50 százalékot is meghaladhatta. 1580-ig és 1640 után az önálló Portugália is nagy mennyiségben használta a magyarországi nyersanyagot.

1494 és 1648 között mintegy 146 ezer tonna rezet termeltek ki Besztercebányán, 1580 és 1600 között kb. 14.700 tonnát.⁷¹ Ez (egy mázsát átlagosan 60 kg-nak véve) mintegy 2.4 millió, illetve 245 ezer mázsának felel meg. Ebből természetesen nem minden hagyta el a bányaváros területét (Hildebrandt lrgfeljebb 10 százalékkal számol), illetve, szignifikánsan kevesebb a közép-európai Habsburg

69 Bécs (?), 1575. május 19. előtt. Quellen und Regesten I. dok. 96. 138. p.

70 Madrid, 1629. aug. 21. AGI, Contratación 3894, nr. 2., sf. Húsz évvel később ugyanebben a témában írt levelet a Casa de Contratación elnökének és hivatalnokainak Gabriel de Ocaña y Alarcón, az Indiák Tanácsának titkára, említve a kubai és caracasi rezet és hivatkozva az Enrique Havettel magyarországi réz behozatalára kötött *asientóra*. Madrid, 1649. január 7. AGI, Indiferente 436, leg.14, fol. 258–259.

71 *Vlachovič*, 1977. 171. p.; *Hildebrandt*, 1997. 286. p.

Monarchia területét. Utóbbi számot (az egyszerűség kedvéért) 2 millió mázsának vettük: ennyire becsülhető a ténylegesen a közép-európai ág uralma alatt álló területeket elhagyó mennyiség.

1541-ben V. Károly német-római császár a Fugger-faktor Sebastian Kurzcal kötött *asientot* 6 ezer mázsáról, amelyből 4500 Antwerpenen keresztül Málagába érkezett.⁷² Fentebb bemutattuk, hogy 1574/1575-ben a császár a teljes éves termelést (20 ezer mázsát) bérbe akarta adni több évre előre a spanyol Habsburg és a portugál uralkodónak. 1575-ben (amikor egy ízben a spanyol udvar elkobzott 4 ezer mázsányi ércet) ugyanekkora összegről (20 ezerről, igaz, valószínűleg több évre) tárgyaltak Madridban. A császár ugyanebben az évben jelezte madridi követének, hogy a beszercebányai réz legnagyobb része Spanyolországba érkezik.⁷³ A spanyol diplomáciai iratok az 1574 előtti import folyamatos és magas szintjét igazolják. 1573-ban a spanyol udvar egy német kereskedővel, aki „Magyarország királyával kötött *asientót*”, tárgyalt 1500 mázsa réz behozataláról Spanyol-Németalföldről (korabeli jellegzetes spanyol szóhasználat: *Flandes*, Flandria).⁷⁴ Ilsung egyik jelentése a megelőző évek esetében mintegy 40 ezer (!) mázsa exportjáról írt, döntően spanyol kereskedőknek.⁷⁵

1601/1602-ben 6 ezer mázsa az akkori kitermelés felét jelentette. 1622-ben Oñate 5 ezer mázsáról tárgyalt. Labermayr az első helyen említi a magyar rezet 1624-ben, mint a legfontosabb, a Habsburgok közép-európai területei és a Spanyol Monarchia közötti kereskedelmi terméket.⁷⁶ A sevillai öntöde XVII. századi kimutatásai szerint 1608-ban mintegy 194, 1622-ben kb. 90 mázsa magyarországi rezet vettek át,⁷⁷ 1608 és 1631 között pedig legalább 1000 mázsát.⁷⁸ Ez bizonyosan nem fedi a teljes behozatalt, hiszen a XVII. század második felében, amikor mind a rézkitermelés, mind a Spanyol Monarchia nyersanyagéhsége apadt, még mindig kb. 9400 mázsa magyarországi réz importjáról szólnak a sevillai öntödei

72 Kellenbenz, 1988. 253. p.

73 A regeszta helyett itt a forráskiadvány szó szerinti átírata „*alda sonnst Jed[er]zeit d[as] maiste Kupfer verschleiß gewesen*”. II. Miksa Hans Khevenhüllernek. Prága, 1575. július 4. Quellen und Regesten I. dok. 99. 139. p.

74 II. Fülöp levele a Casa de Contratación hivatalnokainak, különböző ügyekben. Madrid, 1573. április 29. AGI, Indiferente, 1956, leg. 1. fols. 100v–102v, itt: 101r.

75 Tózsá-Rigó, 2018. 90. p.

76 ÖStA, HHStA, Staatenabt., Sp., Varia fol. 585v. (Ld. 37. j.)

77 Crailsheim, 2016. 319. p.

78 Aguilar Escobar, 2010.

források, nagyobb részét 1650 és 1680 között.⁷⁹ Enrique Havetnek fennmaradt a részletes elszámolása egy 1663-ban, ezer mázsa réz behozataláról és feldolgozásáról kötött *asientó*járól.⁸⁰ Ugyanő 1648-ban 2 ezer mázsa rézről kötött szerződést. 1656-ban az Indiák Tanácsa egy tüzérségi juntai iratot tárgyalta, amelyben egy Havettel kötendő szerződésről van szó, 1500 mázsa mennyiségben.⁸¹ 1670-ben a madridi Államtanács egy mázsa réz magyarországi behozatalának átlagos költségeit tárgyalta.⁸²

Ugyan Gerardo Basso, Agustín Centurión és Francesco Serra esetében nem tudtuk kimutatni a magyarországi eredetet (noha más milyent sem), de az 1621/1622-ben velük folytatott (a genovaiak esetében bizonyosan szerződéssel végződő) tárgyalások jól mutatják a Spanyol Monarchia ekkori rendkívüli nyersanyagigényét (a három üzletember esetében 27-28 ezer mázsa réz). Hozzá kell tenni, hogy ezekben az években rajtuk kívül további nagy értékű *asientókat* kötött a madridi kormányzat, és hogy az Újvilágból folyamatosan érkezett hasonló mennyiségben a jóval gyengébb minőségű, többnyire kubai réz.

A Spanyol Monarchia anyaországon kívüli területein is felhasználták az ércet. 1574-ben Spanyol-Németalföldön Luis de Requesens y Zúñiga kormányzó 35 ezer font (mintegy 290 mázsa) magyarországi rézet küldött a frissen újraindított mecheleni öntödébe.⁸³ 1597-ben 44 mázsát adtak át Lisszabonban.⁸⁴ Igen sok forrásban a réz besztercebányai eredete valószínűsíthető, a szállítmányokat azonban ritkán címkézték a forrásokban, így az nehezen bizonyítható. Néhány esetben segítenek az árak: ha ugyanabban az évben megegyezik a bizonyíthatóan magyarországi réz felvásárlási ára (a XVII. század első felében jellemzően 24-27 dukát) és a nem címkézett érc ára, akkor újfent nem kizárható, hogy utóbbi esetben besztercebányai rézet vásároltak.

79 *Fernando Mangas*, 1984.

80 AGS, CMC, 3^a Época, 2179/22. (Ld. 45. j.)

81 Madrid, 1656. október 24. (Junta de Artillería.) Dir.: Antonio Heredia Herrera. Catálogo de las consultas del Consejo de Indias IX (1651–56). Sevilla 1992. Dok. 2392. 602.

82 Madrid, 1670. március 13. AGS, Est. leg. 2386 sf. Maga a számítást tartalmazó csatolmány nem található ebben a csomóban.

83 *Cipolla*, 1965. 47. p. 1618-ban, a harmincéves háború kezdetén Albert főherceg, Spanyol-Németalföld kormányzója kb. 1000 mázsa magyarországi rézet tervezett hasonló céllal felhasználni: *Badura*, 2017. 47. p.

84 Parancs Pedro de Melgar lisszaboni tüzérségi főtitkárnak (mayordomo de artillería), hogy adjon át 44 mázsa magyarországi rézet Juan de Hernaninak, és az erről szóló nyugta. 1597. január 26. ANTT, CC, II., mç. 280. n. 147.

A fentiekből következően, noha az adatok szórványosak, bizonyosan nem állunk messze a valóságtól, ha a Spanyol Monarchia éves magyarországi réz-igényét (konzervatív számítással) 1500 és 1648 között évi minimum 4 ezer mázsára tesszük. Az így kapott kb. 600 ezer mázsa a teljes export (a fent említett kb. 2 millió mázsa) 30%-át tette ki.

Felhasználási területek, reexportálás és árukapcsolás Európában és az Újvilágban

A XVI. századi, tüzérségi célú rézimport nagyságáról kevés pontos adattal rendelkezünk. Az V. Károly császár és a Fuggerek között Regensburgban kötött *asiento* világosan utal a tüzérségi végállomásra.⁸⁵

A XVII. század iról annál többet tudunk. A Málaga és más városok helyébe lépő sevillai öntöde ekkor a Spanyol Monarchia legfontosabb fegyvergyártó központja, egyben a bronzlővegöntés mint szakma oktatási centruma volt, ahol német szakemberek is dolgoztak. A magyarországi réz kiváló minősége miatt kulcsfontosságú szerepet játszott a gyártási folyamatban. Az öntödében nehéz (*cañón*) és könnyű (*falconete, sacre*) ágyúkat, sugárágyúkat (csatakígyó, *culebrina*), mocsárágyúkat (*mortero*) készítettek. 1608 és 1631 között összesen legalább 1197, 1650 és 1700 között 726 darabot. A század első felében szinte kizárólag a kulcsfontosságú óceáni hadihajók és kereskedelmi flották (*Armada de Barlovento, flota de Portobelo, Armada de Filipinas, flota de Indias, Armada de Magallanes*), illetve a Karib-tengeri erődítmények és városok kapták a lövegeket, de olykor jutott az afrikai partokra is. 1650-et követően megnövekedett az ibériai-félszigeti felhasználás a portugál és katalán felkelések, illetve a Franciaország elleni háború következtében.⁸⁶

Az ibériai rézbehozatal forrásainak visszatérő eleme, hogy azt (a különféle spanyolországi adónemekből befolyó bevételek mellett) közvetlenül az Ezüstflottával az Újvilágból érkező ezüsből fizették. Így állapodtak meg Havett fent említett 1663. évi *asientójában* is.

A magyarországi réz (feldolgozatlan formában is) a világ minden tájára, így Ázsiába,⁸⁷ Afrikába és Amerikába is eljutott. Bizonyos, hogy a Portugál-Indiákra

85 `... seis mil quintales de cobre ... bueno, limpio y fino de Hungría ... para fundición de altill[er]ía ...' Regensburg, 1541. július 1. AGS, Est. leg. 638/121, sf.

86 *Aguilar Escobar*, 2010.

87 *Tózsá-Rigó*, 2018. 88. p. 93. jegyzet.

(és Indiába) (valószínűleg) fűszerért cserébe exportált ércszállítmányok között⁸⁸ volt besztercebányai réz: ezt a *Bom Jesus* esete bizonyítja. 1590-ben Madrid felajánlotta a Hanza-városoknak, hogy Lisszabonban nyomott áron vásárolhatnak borsot a tüzérségi lövegek gyártásához szükséges rézért cserébe.⁸⁹

Gazdaság- és kereskedelem-történeti szempontból ezeknél az adatoknál talán érdekesebb és jelentősebb a tény, hogy a rezet önmagában forgalmazni csak ritkán volt nyereséges vállalkozás. A fentebb említett Pedro Giles flamand üzletember az európai hadiipar mellett aktív részese volt a spanyolországi gyapjútermelésnek és exportnak.⁹⁰ Az 1621. évi kataklizma utáni, rézimportra kötött madridi *asientó*kban és a megkötésükre irányuló tárgyalásokban visszatérő elem, hogy milyen *natió*hoz tartozó hajó hozhat be rezet a spanyol anyaországba és még milyen árut tartalmazhatnak a szállítmányok.⁹¹ A réz mellett a közép-európai Habsburg Monarchiának létezett még egy kulcsfontosságú nyersanyaga a Spanyol Monarchia számára: a Belső-Ausztria területén található idriai higany, amelyet az újvilági ezüst kitermeléséhez használtak óriási mennyiségben. Nicolas Parmentier flamand és Juan Jacome Merelo genovai kereskedők az 1620-as évek elején egyaránt foglalkoztak Spanyolországba történő réz- és higanyimporttal.⁹²

Az 1620-as évek első felében a rézimportból nyomott pénz, mint finanszírozási forrás a legkülönbözőbb területeken bukkan fel. 1623-ban a császár madridi követe ajánlotta fel, hogy Lelio Diodati, a lotaringiai herceg kamarása és tanácsosa (Spanyolországban régóta aktív üzletember), vagy más *asentista* útján 6 ezer mázsa rezet küldet Spanyolországba. Javasolta, hogy az ebből vert pénz egy részéből fizessen ki Madrid egy, a már elhunyt Miksa Ernő főherceg (II. Ferdinánd császár és magyar király öccse) felé fennálló tartozást.⁹³ Diodati a nem sokkal korábban megkötött, 12 ezer mázsa behozataláról szóló *asientójából* forgatott volna be 6 ezret. Hogy ebben bizonyosan lehetett magyarországi réz, azt (a császári követ Khevenhüller személyén kívül) az is valószínűsíti, hogy egy

88 Georg Ilsung Ernő főhercegnek. Augsburg, 1579. szeptember 5. Quellen und Regesten I. dok. 137., 168. p. Ld. még *Kalus*, 2010. Passim. Utóbbi újból rávilágít arra is, hogy a piacon számos eredetű réz volt jelen: tiroli, besztercebányai, németországi és svéd.

89 *Gómez-Centurión Jiménez*, 1986. 76. p.

90 *Crailsheim*, 2016. 312–316. p.

91 Ld. pl. Cristóbal Laso memorandumát a madridi Gazdasági Tanácsnak. Ekkor 10 ezer mázsa réz behozataláról tárgyaltak. Madrid, 1622. november 3. AGS, CJH 599/14-1, sf.

92 *Crailsheim – Wiedenbauer*, 2005.; *Pieper–Lesiak*, 2007. 30. p.; *Crailsheim*, 2016. 319. p.

93 Többéves, és többszáz fólióra rúgó iratanyag keletkezését indította el ezzel. Az első: AGS, CJH, 593/7, sf.

beadványában a mediterráneumi és az északi-tengeri („óceáni”) útvonalról is ír.⁹⁴ Egy királyi monostor perjelének nevében pedig a már említett Gerardo Bassóval kötöttek szerződést, hogy a behozott rézből vert pénzből fedezzék a panteonjuk megépítését.⁹⁵

Összegzés és kutatási irányok

A kutatástörténetből és az új adatokból egyaránt kitűnik, hogy a besztercebányai réz kereskedelmét nem két (a császár és hitelezői), hanem legalább három fél bonyolult érdekrendszereként szükséges szemlélni, amelyben a harmadik aktor a dinasztia spanyol ága volt. Ezt a háromszöget további érdekcsoportok: a Hanza-városok; a genovai, milánói, lotaringiai, németországi, portugál, spanyol és flamand kereskedők és bankárok; illetve ezen csoportok meghosszabbított kezei, a sevillai konzulátusok befolyásolták még. Ha Madridot az Európában legnagyobb fizetőképes keresletével, a spanyol-németalföldi közvetítő szerepével, intenzív németországi gazdasági kapcsolataival, politikai erejével és ideológiai vonzásával kivonjuk az egyenletből, a magyarországi réz globális kereskedelmének számos mozgatórugója értelmezhetetlenné válik, vagy az értelmezési kísérlet megalapozatlan elméleteket generál.

Valójában ugyanaz igaz a rézre is, amit a kutatás az idriai higannyal kapcsolatban már megállapított. Utóbbi esetben a belső-ausztriai érc legfőbb felvevőpiaca évtizedeken keresztül a Spanyol Monarchia volt, és a kapcsolatokat egy jól működő globális kommunikációs hálózat olajozta és tette az atlanti kereskedelmi rendszer integráns, kiemelkedően fontos részévé.⁹⁶ Továbbá, annak volumeneit és az importhullámokat döntően meghatározták a mindenkori háborús helyzet és a felek politikai, felekezeti prioritásai is.⁹⁷

A bemutatott forrásokból látható, hogy jellemzően azokban az években került elő a Hispániába tartó rézexport ügye, amikor háborús és gazdasági sokk érte a Spanyol Monarchiát (az 1570-es években Németalföldön, vagy a spanyol-holland fegyverszünet lejárta után, 1621-et követően), vagy amikor épp érvényben

94 Madrid, 1623. január 16. AGS, CJH, 599/14-4-1.

95 *Asiento tomado con Gerardo Basso, milanés, en nombre del prior del monasterio de San Lorenzo el Real.* AGS, CJH, 611/12. sf. Ld. még: *Casa de moneda antigua de Segovia: entrega de cierta cantidad de cobre para la obra del panteón de San Lorenzo el Real.* AGS, CJH 566/16. sf.

96 *Crailsheim – Wiedenbauer*, 2005.

97 Uo. 314. p.

lévő szerződés vagy kereskedőcég-váltás miatt vált sürgetővé a kérdés (1550-es évek, 1601/1602). Egyes esetekben ezek a kiváltó okok feltorlódtak és egyszerre, hatványozottan jelentkeztek. Egyébként a szállítások folyamatosak és nagyrészt zökkenőmentesek voltak.

Madrid vásárlóerejének változásai és a leállások, illetve a likviditáshelyzete közvetlenül és negatívan befolyásolták a császár⁹⁸ és a német kereskedőtársaságok pénzügyeit⁹⁹ is. Ugyanakkor tanulmányunkból kitűnik, hogy a hispán összetett állam nyersanyagéhségének kielégítése meredeken növelte a német kereskedőtársaságok (és más, pl. genovai, flamand kereskedők) profitját még a XVII. század első felében is. A Spanyol Monarchia politikai, diplomáciai, gazdasági, hadügyi offenzívája és látványos sikerei Európában az 1620-as és 1630-as években világossá teszik, hogy az állam az európai hitelpiacon változatlanul kiemelt szerepet játszott.

A Katolikus Király világbirodalma, az európai politikát meghatározó pénzügyi, diplomáciai és katonai ereje, ideológiai vonzása megkerülhetetlen volt, és mindez jól látszik a katolikus Ilsung pozitív szakvéleményeiben éppúgy, mint a közel egy évtizeden keresztül a madridi udvarban nevelkedett II. Rudolf 1601/1602-ben folytatott lobbitevékenységében. Utóbbi kitűnik a Paller és Castell cég bécsi képviselője, a bécsi és prágai kamarai hivatalok és II. Miksa császár közötti, 1602. július-októberi iratváltásból és kereskedelmi vitákból. Az akkoriban a spanyol király által kért és Hamburgon át leszállítandó 6 ezer mázsa besztercebányai réz esetében a császárnak és a *Hofkammernek* fontos tárgyalási alkupozíciója volt, hogy meghatározza az export földrajzi végcélját és befolyásolja az árakat is. Ugyanakkor világosan felfejthető a kereskedők tárgyalási előnye is: amennyiben a császár szerette volna a saját kezébe venni a rézexportot, az számára óriási járulékos, logisztikai és kereskedelemszervezeti költségekkel járt volna.¹⁰⁰ A császár alkupozíciója mindenestre később is megmaradt, az 1624. évi rézkereskedelmi szerződésben például felsorolták a réz preferált vásárlóit, a spanyol Habsburg uralkodót első helyen említve a lengyel és dán király előtt.¹⁰¹

A szakirodalomból gyakran olyan kép bontakozik ki, hogy a besztercebányai réz kereskedelméből jutott (nagy mennyiségben) a Spanyol Monarchia területeire

98 Rauscher, 2004. 340–341. p.

99 Ebben az esetben elsősorban a Spanyol Monarchia államadósság-átrendezéseire (közkeletű néven államcsődjeire) gondolunk. *Tózsá-Rigó*, 2016.

100 Quellen und Regesten I. Dok. 216, 218–222. (246–250. p.)

101 *Vertrag über den Neusohler Kupferhandel*. Bécs, 1624. október 1. Quellen und Regesten II. Dok. 374. 49–59. p. (22. pont: 58. p.).

is, hogy annak területei (mint például Németalföld) *is* fontos közvetítőszerpet játszottak, hogy a német kereskedőtársaságok mindenkori pénzügyi helyzetére hatottak a hispán összetett állam pénzügyi viszonyai *is*, hogy a császárnak és pénzügyi-gazdasági minisztereinek figyelniük kellett (sok egyéb mellett) Madrid érdekeire *is*. A tényleges erőviszonyokat jobban leírja, ha a bemutatott három félnek hasonló érdekérvényesítő erőt tulajdonítunk. Ezt alátámasztja a forrásokból kibontakozó kép, amely szerint a XVI–XVII. századi besztecerbányai réztermelés legalább 30 százalékát a Spanyol Monarchia területén dolgozták fel. A hispán állam komplex politikai célkitűzései változatos ideológiai, háborús, nemzetközi jogi és gazdasági elemeket foglaltak magukban, és ebben a keretben a póre államérdek mentén olcsón és hatékonyan, diplomáciai és katonai erejét a legteljesebb módon latba véve igyekezett nyersanyaghoz jutni az áru piacokon, hogy nagyhatalmi szükségleteit kielégítse. Az 1600 körül a közép-európai ágnál még mindig gazdaságilag fejlettebb spanyol anyaországi, németalföldi és itáliai területek mindenkori érdekei alapvetően meghatározták a bécsi tárgyalási pozíciókat *is*. Végül: Madrid nemcsak felleveőpiac volt, hanem alkalmanként maga generálta és növelte a kínálatot, jelentős mértékben hozzájárulva a német, genovai, flamand stb. kereskedők meggazdagodásához.

A dinasztia két ága közötti egymásrautaltság miatt érdemes *dinasztikus gazdasági érdekközösségről* beszélni, amely más területeken (diplomácia, hadügy, ellenreformáció stb.) már régóta ismert és igazolásra lelt. A dinasztikus szolidaritás, jobban mondva a Habsburg politikai szövetség jól felfogott, közös érdekei mentén a két ág mindent megtett annak érdekében, hogy a tőke- és áru piacon kialakult és fennálló feszültségeket enyhítse. Miként a harmincéves háború idején a Bécsben tartózkodó spanyol államtanácsosokat rendszeresen meghívták a Titkos Tanács üléseire (sőt maguk is kezdeményeztek és tartottak „szupradinasztikus” üléseket), úgy az üzleti tárgyalásokra is befolyással bírtak. Az 1574–1575. évi kísérlet a teljes termelés elzálogosítására, az 1602. évi kísérlet a spanyol Habsburg kérés soron kívül történő teljesítésére, az összefonódó Fugger-spanyol gazdasági érdekek és egymásrautaltság a XVI. század első felében, a kor felekezeti alapú háborúinak kiemelt fontossága egyértelművé teszik, hogy a mindenkori császár a rendelkezésére álló mozgástérrel és eszközökkel törekedett a spanyol főág érdekeinek figyelembevételére.

A kutatási irányok között említjük számos, korábban nem vizsgált levéltári fond áttekintését, így például Sevillában, Lisszabonban, Simancasban, kisebb spanyolországi és osztrák nemesi és állami levéltárakban, ahol (az általunk bemutatott forrástípusokon kívül) a szakirodalom tanúsága és saját tapasztalatunk szerint bőven található még a magyarországi réz ibériai importjára vonatkozó forrás.

Várakozásaink szerint sokkal pontosabban kimutathatóak és dokumentálhatóak lesznek a rézkereskedelem krízispontjai és a beszerzéssel kapcsolatos elméleti megfontolások változásai. Megismerhetőek lesznek az egyes ellátási láncok közötti választások alapelvei. Hogy csak egy példát mondjunk: Gusztáv Adolf protestáns Svédországa az 1620-as években élénken kereste a gazdasági partnerség (így a svéd réz exportjának) lehetőségét a római katolikus Spanyol Monarchiával, eredménytelenül, hogy aztán az 1630-as évekre, rövid időre, a harmincéves háború egyes éveire a két állam ősellenségévé váljon. Próbáltunk nyomára bukkanni a némileg rejtélyes spanyolországi „Tüzérségi Junta” (*Junta de Artillería*) jegyzőkönyveinek, ahol ezekről a témákról bizonyosan rendszeresen szó esett, egyelőre kevés sikerrel. A spanyolországi Állami Levéltárban, Simancasban csak az 1640. évre mintegy 100 kötetnyi, egyenként több ezer lapból álló hadügyi iratcsomó található, segédlet nélkül.

Visszatérő elem a spanyolországi forrásokban a beszercebányai réz kiváló minősége, amelyet egy ízben a legjobbként említettek Európában,¹⁰² és folyamatos, amortizációban mért, számszerű összehasonlítása az amerikai rézzel. Bányatörténeti szempontból ezek az adatok komparatív kutatásra adnak lehetőséget.

Az amerikai ezüsből felvásárolt rézszállítmányok, az idriai higanyval való összehasonlítás, az Újvilágba feldolgozott formában történő „reexportálás”, a közép-európai Habsburg Monarchia mérleghiányának finanszírozása, a monetáris háborúk, az ezüstpénzekben alapuló pénzforgalmi rendszer réztartalmú érmék verésével történt felhígítása, a korai spanyol Habsburg merkantilista politika, a sevillai konzulátusok szerepe mind olyan témák, amelyek vizsgálata bizonyosan hozzájárul ahhoz, hogy a globális világgazdasági rendszer működését, a magyarországi érctermelésnek a benne elfoglalt helyét jobban megismerhessük.

Levéltári források

AGS, CJH	Archivo General de Simancas (Simancas, Spanyolország), Consejo de Junta y Hacienda.
AGI, Contratación	Archivo General de Indias, Casa de Contratación.
AGS, Est.	AGS, Estado (Alemania).

102 „...das hungerisch Kupfer dz besst In Europa ist”. Idézet a császári követ Rumpf egy 1575. évi, Madridban kelt jelentéséből. (Egy prágai, 1575. május 3-i keltezésű iratcsomóban maradt fenn.) Quellen und Regesten I. 137. p.

AGS, CMC, 3 ^a Época.	AGS, Contaduría Mayor de Cuentas, Tercera Época.
ANTT, CC, II.	Arquivo Nacional da Torre do Tombo (Lisszabon, Portugália), Corpo Cronológico 1161/1699, Parte II 1161/1648.
ÖStA, FHKA, MBW Ungarn	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Ungarisches Münz- und Bergwesen.
ÖStA, HHStA, Staatentabt., Sp., Var.	ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatenabteilungen, Spanien, Varia.

Felhasznált szakirodalom

- Alcalá-Zamora, 1970–1971* José Alcalá-Zamora y Queipo de Llano: Velas y cañones en la política septentrional de Felipe II. In: Cuadernos de historia Jerónimo Zurita 23–24. (1970–1971) 225–243. p.
- Alcalá-Zamora, 1975* José Alcalá-Zamora y Queipo de Llano: España, Flandes y el Mar del Norte (1618–1639): la última ofensiva europea de los Austrias madrileños. Madrid, 1975.
- Badura, 2017* Bohumil Badura: ¿Argel o Bohemia? El dilema español (1618–19). 2a parte. In: Ibero-americana Pragensia 45. (2017) 27–71. p.
- Cipolla, 1965* Carlo M. Cipolla: Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion, 1400–1700. London, 1965.
- Crailsheim – Wiedenbauer, 2005* Eberhard Crailsheim – Eva-Maria Wiedenbauer: Central Europe and the Atlantic World: the Mines of Idria and the American Demand for Mercury (1556–1646). In: Latin America in the Atlantic World: el mundo atlántico y América Latina (1500–1850). Essays in honor of Horst Pietschmann. Eds.: Renate Pieper, Peer Schmidt. Cologne, 2005. 297–318. p.
- Crailsheim, 2016* Eberhard Crailsheim: The Spanish Connection. French and Flemish Merchant Networks in Seville (1570–1650). Köln/Weimar/Wien, 2016.

- Edelmayer*, 1996 *Friedrich Edelmayer*: Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III. In: *Pedralbes* 16. (1996) 133–163. p.
- Escobar*, 2010 *Antonio Aguilar Escobar*: Cañones de bronce para el Ejército. Historia de la Real Fundición de Sevilla en el siglo XVIII. Madrid, 2010.
- Fernández*, 2012 Óscar Ruiz Fernández: Las relaciones hispano-inglesas entre 1603 y 1625. Diplomacia, comercio y guerra naval. Valladolid, 2012. [Kiadatlan doktori disszertáció.]
- Gómez-Centurión Jiménez*, 1986 *Carlos María Gómez-Centurión Jiménez*: Las relaciones hispano-hanseáticas durante el reinado de Felipe II. In: *Revista de historia naval* 4. (1986) 15. 65–84. p.
- Hauptmann – Schneider – Bartels*, 2016 *Andreas Hauptmann – Gabi Schneider – Christoph Bartels*: The Shipwreck of “Bom Jesus”, AD 1533: Fugger Copper in Namibia. In: *Journal of African Archaeology*, 14. (2016) 2. 181–207. p.
- Hildebrandt*, 1997 *Reinhard Hildebrandt*, The Supply Crisis of the Neusohl Mining Industry: External and Internal Factors and the Role of the State. In: *Bergbaureviere als Verbrauchszentren im vorindustriellen Europa. Fallstudien zu Beschaffung und Verbrauch von Lebensmitteln sowie Roh- und Hilfsstoffen (13.–18. Jahrhundert)*. Hrsg.: Ekkehard Westermann. Stuttgart, 1997. 285–293. p.
- Israel*, 1986 *Jonathan I. Israel*: The Politics of International Trade Rivalry during the Thirty Years War: Gabriel de Roy and Olivares’ Mercantilist Projects, 1621–1645. In: *The International History Review* 8. (1986) 4. 517–549. p.
- Israel*, 1990 *Jonathan I. Israel*: Empires and Entrepots: Dutch, the Spanish Monarchy and the Jews, 1585–1713. Bristol, 1990.
- Kalus*, 2010 *Maximilian Kalus*: Pfeffer – Kupfer – Nachrichten: Kaufmannsnetzwerke und Handelsstrukturen im europäisch-asiatischen Handel am Ende des 16. Jahrhunderts. Augsburg, 2010.

- Kellenbenz*, 1954 *Hermann Kellenbenz*: Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590–1625. Hamburg, 1954.
- Kellenbenz*, 1988 *Hermann Kellenbenz*: Relaciones comerciales entre Alemania y la costa oriental de España (Fines de la Edad Media hasta el siglo XVIII). In: *Estudis: Revista de historia moderna* 14. (1988) 245–261. p.
- Kellenbenz*, 1990 *Hermann Kellenbenz*: Die Fugger in Spanien und Portugal bis 1560. Ein Großunternehmen des 16. Jahrhunderts. München, 1990. 2 Bde.
- Kenyeres*, 2012 *Kenyeres István*: A magyarországi réz- és marhakereskedelemmel kapcsolatos nemzetközi hitelügyletek a 16. század második felében. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk.: Baráth Magdolna, Molnár Antal. Bp., 2012. 209–221. p.
- Kikuchi*, 2018 *Yuta Kikuchi*: Trade through Lübeck Instead of the Sound – Route Choice in Early Modern Hamburg’s Baltic Trade. In: *Early Modern Shipping and Trade. Novel Approaches Using Sound Toll Registers*. Eds.: Jan Willem Veluwenkamp and Werner Scheltjens. Online. E-book. Brill, 2018.
- Korpás*, 2008 *Korpás Zoltán*: V. Károly és Magyarország. Bp., 2008.
- Lacko*, 2019 *Miroslav Lacko*: Svetová slovenská med’ : Dejiny banskobystrického mediarskeho podniku. In: *Historická revue* 30. (2019). 9. 38–43. p.
- Lehner*, 2001 *Tatiana Lehner*: Die Regierungszeit Philipps III (1601–02) in den Berichten Johann Khevenhüllers an Kaiser Rudolf II. Wien, 2001. (Kiadatlan szakdolgozat.)
- Lesiak*, 2010 *Philipp Lesiak*: Kanonen für den König. Rüstung und Europäische Handels-/Industrienetzwerke im 17. Jahrhundert. In: *Krieg und Wirtschaft. Von der Antike bis ins 21. Jahrhundert*. Hg. Wolfram Dornik, Johannes Gießauf, Walter Iber. Innsbruck, 2010, 327–342. p.

- Liktor*, 2020 *Liktor Attila*, A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében. In: *Iustum Aequum Salutare* 16. (2020) 1. 163–192. p.
- López*, 2015 *Martín Javier López*: El artillado de las naves: el diseño de las piezas, su ubicación en los barcos y los centros de producción durante los siglos XVI y XVII. Antropología. In: *Boletín Oficial del Instituto Nacional de Antropología e Historia: Navegación y fortuna de mar: una mirada interdisciplinaria* 100. (2015) Agosto 67–104. p.
- Martí – Monostori*, 2009 *Martí Tibor – Monostori Tibor*: Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római követsége. In: *Történelmi Szemle* 51. (2009) 2. sz. 275–294. p.
- Monostori*, 2009 *Monostori Tibor*: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648). In: *Századok* 143. (2009) 5. sz. 1023–1062. p.
- Monostori*, 2019 *Monostori Tibor*: Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződtetése 1637-ben. In: *Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények* 2019. 157–174. p.
- Monostori*, 2020 *Monostori Tibor*: Az aranykori spanyol és a magyarországi irodalom: egy új, európai paradigma. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* (2020), megjelenés alatt.
- Ortiz*, 1960 Antonio Domínguez Ortiz: *Política y hacienda de Felipe IV*. Madrid, 1960.
- Pach*, 1970 *Pach Zsigmond Pál*: The Role of East-Central Europe in International Trade (16th and 17th Centuries). In: *Études historiques*, 1970. Publiées a l’occasion du XIII. Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois, com. de réd. D. Nemes et al., Budapest, 1970, vol. 1., 217–264. p.

- Paulinyi, 1933* *Paulinyi Oszkár*, A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége: Bányaművelés és polgári vagyon Besztercebányán. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933. 402–439. p.
- Pieper – Lesiak, 2007* *Renate Pieper – Philipp Lesiak*: Redes mercantiles entre el Atlántico y el Mediterráneo en los inicios de la Guerra de los Treinta Años. In: Redes sociales e instituciones comerciales en el imperio español, siglos XVII a XIX. Eds.: Antonio Ibarra and Guillermina del Valle Pavón. Mexico, 2007. 19–39. p.
- Poettering, 2013* *Jorun Poettering*: Handel, Nation und Religion. Kaufleute zwischen Hamburg und Portugal im 17. Jahrhundert. Göttingen, 2013.
- Probszt, 1953* *Günther Probszt*: Der Neusohler „Kupferkauf“. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 40. (1953) 4. sz. 289–332. p.
- Quellen und Regesten* *Quellen und Regesten zu den Augsburger Handelshäusern Paler und Rehlinger 1539–1642. Wirtschaft und Politik in 16./17. Jahrhundert. Teil 1: 1539–1623., Teil 2: 1624–1642. Hrsg.: Reinhard Hildebrandt. Stuttgart, 1996–2004.*
- R. Várkonyi, 1971* *R. Várkonyi Ágnes*: Handelswesen und Politik im Ungarn des 17—18. Jahrhunderts (Theorien, Monopole, Schmugglerbewegungen 1600—1711). In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 17. (1971) 3–4. sz. 207–224. p.
- Rauscher, 2004* *Peter Rauscher*: Zwischen Ständen und Gläubigern: Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Wien, 2004.
- Serrano Mangas, 1984* *Fernando Serrano Mangas*: La producción de la fundición de la artillería de bronce de Sevilla en la segunda mitad del siglo XVII. In: Archivo hispalense: Revista histórica, literaria y artística 67. (1984) 39–56. p.

- Takáts*, 1903 *Takáts Sándor*: Két világkereskedelmi cikkünk a 18. században. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 10. (1903) 97–152. p.
- Thompson*, 2006 *I. A. A. Thompson*: Las galeras en la política militar española en el Mediterráneo durante el siglo XVI. Manuscripts: Revista d'història moderna 24. (2006) 95–124. p.
- Tózsá-Rigó*, 2014 *Tózsá-Rigó Attila*: A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Miskolc, 2014.
- Tózsá-Rigó*, 2016 *Tózsá-Rigó Attila*: A délnémet üzleti hálózatok megrázókódításai a 16. század második felében és a 17. század elején. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv 2016. Válság – Kereskedelem. Szerk.: Kövér György et al. Bp., 2016. 81–112. p.
- Tózsá-Rigó*, 2018 *Tózsá-Rigó Attila*: A nagy túlélők. A Paller–Weis társaság (1569–1582) hiteltevékenysége és a besztercebányai rézüzlet kapcsolata. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv 2017–2018. Hitel – Bank – Piac. Szerk.: Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Bp., 2018. 67–99. p.
- Tózsá-Rigó*, 2019 *Tózsá-Rigó Attila*: Ungarn im habsburgischen Handel des 16. Jahrhunderts. Im Mittelpunkt: die (süd- und nord)westlichen Handelsrichtungen. In: Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 63. (2019) 4. 407–423. p.
- Vlachovič*, 1964 *Jozef Vlachovič*: Slovenská meď v 16. a 17. storoč. Bratislava, 1964.
- Vlachovič*, 1977 *Jozef Vlachovič*: Die Kupfererzeugung und der Kupferhandel in der Slowakei vom Ende des 15. Jahrhunderts bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In: Schwerpunkte der Kupferproduktion und des Kupferhandels in Europa 1500–1650. Hrsg.: Hermann Kellenbenz. Wien, Köln 1977. 148–171. p.

- Weller, 2010* *Thomas Weller: Ungleiche Partner. Die diplomatischen Beziehungen zwischen der Hanse und der spanischen Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert. In: Akteure der Aussenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel. Hrsg.: Christian Windler, Hillard von Thiessen. Köln, 2010. 341–356. p.*
- Weller, 2015* *Thomas Weller: Merchants and Courtiers. Hanseatic Representatives at the Spanish Court in the Seventeenth Century. In: Ambasciatori »minori« nella Spagna di età moderna. Uno sguardo europeo. Ed.: Paola Volpini. Rom, 2015, 73–98. p.*
- Wenzel, 1880* *Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880.*
- Westermann, 2002* *Ekkehard Westermann: Kupferhalbfabrikate vor dem Tor zur Welt. Zum Hamburger Kupfermarkt an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. In: Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung. Hrsg.: Rainer Gömmel, Markus A. Denzel. Stuttgart, 2002. 85–100. p.*

SZABADOS JÁNOS

EGY TOLMÁCS DIPLOMÁCIAI KÜLDETÉSBEN A NAGYVEZÍRNÉL

*Heinrich Julius Wachin (Wogin) beszámolója Köprülü Mehmed táborában való tartózkodásáról**

Bevezetés

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) lengyelországi hadjárata és annak következményei viszonylag feldolgozott témának számít a magyar történettudományban. Már a XIX. század folyamán is számos forráskiadás¹ és feldolgozás² tárgyalta a fejedelem vakmerő vállalkozását és annak a fejedelemség számára szomorú következményekkel járó utóéletét. Az utóbbi évtizedekben szintén megnőtt az érdeklődés a téma iránt,³ gondoljunk csak R. Várkonyi Ágnes,⁴ Gebei

* A tanulmány az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájának keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Tanácsaikért és a szövegértelmezésben nyújtott segítségükért köszönettel tartozom Papp Sándornak és Anna Huemernek.

1 Forráskiadások a témában a teljesség igénye nélkül: *Bethlen*, 1829, 146–196. p.; TMÁO II., 441–462. p.; MHHS VIII. 213–221. p., 250–253. p.; MHHD XXIII. 281–661. p.; MHHD XXIV. 512–594. p.; EOE XI. 245–425. p.; EOE XII. 65–441. p.; ÉÉKH II. 258–472. p., 481–571. p.; *Szilágyi*, 1889. I–III.; *Óváry*, 1901. 138–157. p.; *Veress*, 1938. 304–352. p.;

2 Feldolgozások: *Bethlen*, 1829. 45–137. p.; EOE XI. 37–44. p.; EOE XII. 3–43. p.; ÉÉKH II. 228–257., 473–480. p.; *Szilágyi*, 1891. 172–208. p.; *Huber*, 1898. 7–24. p.

3 A forráskiadásokat lásd: *Szalárdi*, 1980. 304–642. p.; *Bethlen*, 1993. 24–69. p.; *Kraus*, 2008. 233–496. p.; *Tusor*, 2015. 297–390. p. passim; Feldolgozások a témában: *Kósa*, 1942. 115–157. p.; *Péter*, 1975. 123–145. p.

4 *R. Várkonyi*, 1978. 157–166. p.; *R. Várkonyi*. 1994.

Sándor,⁵ Papp Sándor,⁶ B. Szabó János,⁷ Sudár Balázs⁸ és Kármán Gábor⁹ munkásságára, akik mind II. Rákóczi György külpolitikájának egy-egy szegmensét dolgozták fel írásaikban. A közelmúltban szintén megjelent több, egy-egy apróbb részletet feldolgozó munka is az imént említett és más, a korszakkal foglalkozó történések tollából.¹⁰ Legfrissebben pedig B. Szabó János foglalta össze monográfiájában elemző módon az 1657 és 1662 közötti Erdéllyel kapcsolatos eseményeket.¹¹ Az 1658. évről szóló tanulmányok és forrásközlések száma is gyarapodott az utóbbi időben.¹² Jelen forrásközlés is az 1658. évi történésekhez kíván újabb adalékokkal szolgálni, hiszen az Annibale Gonzaga¹³ parancsára Köprülű

5 Gebei, 1992.; Gebei, 2004. 147–195. p.; Gebei, 2007. 133–227. p.; Gebei, 2013.

6 Papp, 1991. 21–25. p.; Papp, 2009. 146–170. p.

7 B. Szabó, 2001. 231–267. p.; B. Szabó, 2006.; B. Szabó, 2016.

8 Sudár, 2011. 888–895. p.; B. Szabó János és Sudár Balázs közös munkái: B. Szabó–Sudár, 2012. 1015–1016., 1035–1047. p.; B. Szabó–Sudár, 2013. 972–996. p.

9 Kármán, 2001; Kármán, 2006. 949–956., 968–971. p.; Kármán, 2011. 285–381. p.; Kármán, 2012.; Kármán, 2013. 100–108. p.; Újabb angol nyelven: Kármán, 2020. 199–250. p.

10 A forráskiadásokat a teljesség igénye nélkül lásd: Németh, 1996.; Szabó, 2008.; Tusor, 2015. 297–390. p. passim; Szabados, 2016d 268–270., 275–276. p.; A feldolgozásokat a teljesség igénye nélkül lásd: Szabó, 2012. 1099–1159. p.; Toma, 2012. 1168–1188. p.; Hadnagy, 2015.; Kolczák, 2017.; Czigány, 2017. 313–323. p.; Kruppa, 2019.; Papp, 2019.

11 B. Szabó, 2019.

12 Korábbi feldolgozások: Hammer-Purgstall, 1830. 34–35. p.; Huber, 1898. 7–14. p. Az 1658. évi eseményekkel elsősorban R. Várkonyi Ágnes, Papp Sándor és B. Szabó János foglalkoztak: R. Várkonyi, 1978.; Papp, 1991. 21–28. p.; B. Szabó, 2001.; B. Szabó, 2006.; Papp, 2009. 164–169. p.; Az utóbbi években több munka is megjelent, amely részben vagy egészében az 1658-as évvel foglalkozik: Németh, 1996.; Szabó, 2012. 1100–1101. p.; Toma, 2012. 1179–1183. p.; B. Szabó–Sudár, 2013. 983–988., 991–995. p.; Csak az elmúlt évben számos munka foglalkozott részben vagy egészében az 1658. év történéseivel: Kruppa, 2019. 72–81. p.; Papp, 2019.; Szabados, 2019a; Várkonyi, 2019. 177–178. p.; Viskolcz, 2019. 190–192. p.; B. Szabó, 2019. 103–205. p.

13 I. Lipót magyar király (1657–1705) majd német-római császár (1658–1705) távollétében Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn haditanácsos irányította a Bécsben hátrahagyott Haditanácsot, és ezt a címet addig kellett viselnie, míg a később a Haditanács alelnöki (1658–1665) majd elnöki (1665–1668) posztját is viselő bécsi városparancsnok (1643–1668) Annibale Gonzaga herceg vissza nem tért a császárvárosba. Vö. Meienberger, 1973. 129–130. p.; Siennell, 2001. 82–84. p.; Schmidről lásd még a 93. lábjegyzet irodalmát. A mindenkori uralkodó Bécsből való eltávozásakor általában kettévált az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara is. Ez a jelenség nagyban lassította a kommunikációt. A Haditanács kapcsán vö.: Pálffy, 2006. 546–547. p.; Szabados, 2016b 567–573. p.; Szabados, 2018. 22. p.; Brandl – Göncöl – Juhász – Marton – Szabados, 2018. 115. p.

Mehmed nagyvezírhez (1656. szeptember 15. – 1661. október 31.)¹⁴ küldött Heinrich Julius Wachin/Wogin jelentése is számos adalékkal gyarapítja ismereteinket a történésekről.

Heinrich Julius Wachin (Wogin) és küldetése

Heinrich Julius Wachin/Wogin ún. *Sprachknabe*-ként (tolmácstanoncként) kezdte pályáját Alexander Greiffenklau (1643–1648)¹⁵ és Simon Reniger konstantinápolyi rezidensek (1649–1666)¹⁶ mellett, egészen 1651 második feléig maradt az oszmán fővárosban.¹⁷ Ezt követően az Udvari Haditanács tolmácsa lett, ő fordította le a beérkező oszmán nyelvű dokumentumokat. Egészen 1694-ben bekövetkezett haláláig szolgált tolmácsként, több alkalommal látott el diplomáciai küldetéseket is.¹⁸

Ilyen küldetéseként került sor 1658 nyár végén az Annibale Gonzagától kapott megbízatására is, miszerint a seregével Erdély felé közelítő Köprülü Mehmed táborába kellett mennie.¹⁹ A küldetés a páulüsi csata²⁰ és Barcsay Ákos jenői

14 Köprülü Mehmedről lásd: *Hadnagy*, 2010.; *Kolçak*, 2017.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 944., 969., 972–973., 981–982., 984., 987., 988–996. p.

15 Greiffenklaurlól és tevékenységéről lásd: *Cziráki*, 2015. 842–846. p.; *Cziráki*, 2016b passim; *Kovács*, 2015.; *Kovács*, 2016.; *Kovács*, 2018.

16 *Veltzé*, 1900.; *Cziráki*, 2014.; *Cziráki*, 2015. 852–853., 861–870. p.; *Papp*, 2016. 40–49. p.; *Tóth*, 2018. passim.

17 *Kerekes*, 2004. 1198., 1218–1219. p.; *Cziráki*, 2016a. 38. p.; Konstantinápolyból való távozására lásd: *Szabados*, 2016a. 204. p. A vonatkozó bejegyzést lásd: „*Aussetzung monatlicher 30 florenos für Hainrich Juli Waggin, welcher zu erlernung der orientalischen sprachen nacher Constantinopl anno 1644 geschickht und an jezo wider anhero gefordert worden.*” Az Udvari Haditanács az Udvari Kamarának. Bécs, 1651. december 23. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 304. 1651. Reg. fol. 190v Nr. 81.

18 *Kerekes*, 2004. 1198–1199., 1218–1219. p.

19 Egy Gonzagától Köprülü Mehmednek címzett, Wachin/Wogin által kézbesítendő levél üdvözli a Belgrádba érkező nagyvezírt, egyúttal értesítette őt a levél a császárválasztás végbemeneteléről és a felvonuló csapatok céljáról is. Annibale Gonzaga Köprülü Mehmednek, h. n. (in campo), 1658. július 28. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 51–53. latin pizskozat két példányban, német kivonattal.

20 A csatáról lásd: *Szalárdi*, 1980. 409–413. p.; *Márki*, 1896.; *B. Szabó*, 2001. 244–245. p.; *Szabados*, 2019a passim.

táborban történt fejedelmi kinevezése²¹ között valósult meg. Úgy tűnik, nem az Udvari Haditanács, hanem Gonzaga — aki nem sokkal ezt követően a Haditanács alelnöke lett — személyesen küldte őt oda, mert a lajstromkönyvekben csupán beérkező bejegyzésként szerepel augusztus 3-án kelt instrukciója²² majd további – állítása szerint a budai titkos levelezővel elküldött — jelentése és az alább közölt jelentésének rövid ismertetése is,²³ melyeket természetesen továbbítottak Bécsbe és a császárhoz is. Elképzelhető, hogy azért küldték éppen őt mint tolmácsot, hogy ne legyen kiszolgáltatva a törökök tolmácsainak. Wachin/Wogin 1658. augusztus 5-én indult Komáromból és szeptember elején tért vissza küldetéséből. Először Budán át Belgrádba majd Temesvárra ment, ahová augusztus 17-én érkezett meg és ott kapott audienciát a nemsokára szintén odaérkező nagyvezírtől

21 A kinevezésről lásd: *Németh*, 1996. 57–58., 64–80. p.; *Papp*, 1991. 23–28. p.; *Papp*, 2009. 167–169. p.; *Papp*, 2019.

22 „*Instruction für den Henrich Julio Wogin de dato 3. Augusti 1658., welcher zu der groß vezier abgeschikht worden.*” Wogin instrukciója. Komárom(?), 1658. augusztus 3. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 200r Nr. 52.; „*Gonzaga Veldtmarschalkh von ... 3. Augusti 1658. ... die abschikhung deß Wogins zum groß vezier.*” Gonzaga a Hátrahagyott Haditanácsnak. Komárom(?), 1658. augusztus 3. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 200v Nr. 58.; „*Gonzaga veldtmarschalkh vom 9. Augusti 1658. ... die abschickhung deß Wogin zum groß vezier*” Gonzaga a Hátrahagyott Haditanácsnak, Komárom(?), 1658. augusztus 9. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 201v Nr. 67. „*Gehaimbe und Deputiere Ráth zu Wien vom 14. Augusti legen bey, waß der Hann[ibale] Gonzaga untern 9. eiusdem antwortt schreiben auf 25., 28., 30. Julii ... abschickhung des Wogins*” Hátrahagyott Titkos és Deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1658. augusztus 14. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 337rv Nr. 7.

23 „*Wogin Heinrich Julius auß Ofen von 9. Augusti 1658. avisirt sovil er von der Türkhen vorhaben penetrieren khönnen.*” Wogin a Hátrahagyott Haditanácsnak. Buda, 1658. augusztus 9. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 197v Nr. 33.; „*Veldtmarschalkh fürst Gonzaga von 11. Augusti 1658 ... und waß der Wogin berichtet.*” Gonzaga a Hátrahagyott Haditanácsnak. Komárom(?), 1658. augusztus 11. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 196r Nr. 17.; „*Geheime und Deputierte Ráth vom 17. Augusti ... legen ferners bey deß Wogin relation über sein verrichtung zu Ofen beim vesir und wessen derselbe sich über die straißferey beclagt.*” Hátrahagyott Titkos és Deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1658. augusztus 17. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 338v Nr. 11.; „*Veldtmerschalkh Gonzaga von 5. Septembris communiciert deß groß veziers brief nebenst deß Wogins relation*” Gonzaga a Hátrahagyott Haditanácsnak. Komárom(?), 1658. szeptember 5. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 221r Nr. 5; „*...des Wogins relation, welcher vom großvesir zurück kommen, auß welcher erscheinet, daß der groß vesir vor Jeneö geruckht und selbige zu belegern angefangen.*” Hátrahagyott Titkos és Deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1658. szeptember 7. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 344v Nr. 40.

augusztus 22-én. Az audiencia mondhatni formális volt, csak köszöntésből és a szokásos kötelező párbeszédéből állt, ami – mint alább olvasható — az uralkodó és Gonzaga hogyléte és a Német-római Birodalom helyzete felőli érdeklődést, a nagyvezír üdvözlését és a végvidékiekre való panaszt és a béke megtartására való kölcsönös törekvést tartalmazta, de az akkor zajló konkrét ügyek — mint például Erdély megregulázásának kérdése vagy a Velence ellen tervezett szárazföldi hadjárat — nem kerültek elő. A nagyvezír ekkor már tudta — és erről jelentése alapján Wachin/Wogin is tudomást szerzett időközben —, hogy a szultán visszarendelte őt Konstantinápolyba.²⁴ A tolmács augusztus 24-én indult vissza Temesvárról, Belgrádból pedig 27-én indult tovább, majd szeptember 2-án hagyta el Budát. Úgy tűnik, I. Lipót még egy küldetést szánt volna neki — vagy egy másik diplomatának — 1658-ban a török és tatár csapatok határátlépési tilalma kapcsán, azonban nem tudni, erre végül sor került-e.²⁵ Wachin/Wogin küldetésének eredményeit az Udvari Haditanácsból továbbították Wesselényi Ferenc nádornak (1655–1667)²⁶ is Köprülü Mehmed Gonzagának szóló levelével együtt.²⁷

A dokumentum forrásértéke

A jelentés nem ismeretlen a korszak kutatói számára,²⁸ és több szempontból is nagy forrásértékkel rendelkezik. Az egyik legfontosabb az, hogy Köprülü Meh-

24 Az okokról lásd: *B. Szabó–Sudár*, 2013. 988–992. p.; *B. Szabó*, 2019. 157–158. p.

25 Az alábbi bejegyzést található a Haditanács lajstromkönyvében: „...umb bestellung der brief an den Reniger, damit er an der Porten andte, daß die Türkhen und Tartern nicht über der sübenbürgische confinen streiffen, weillen aber zu zweiffen, ob der Reniger beym groß vezier, so soll der Marches Gonzaga den Wogin oder eine andere persohn zu dem endt abfertigen.” I. Lipót a Hátrahagyott Haditanácsnak, Molk(Melk?), 1658. szeptember 27. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Hint. Exp. fol. 228v Nr. 55.

26 Wesselényi Ferencről és II. Rákóczi Györgyhöz való viszonyulásához lásd: *Várkonyi*, 2008.; *Várkonyi*, 2009.; *Várkonyi*, 2019.

27 Bécsben Hátrahagyott Titkos és Deputált Tanácsosok Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1658. szeptember 11. MNL OL E 199 1. d. 1. cs. 4. fasc. fol. 44.; Köprülü Mehmed Annibale Gonzagának (olasz fordítás), Temesvár, d. n. (1658. augusztus vége). MNL OL E 199 1. d. 1. cs. 4. fasc. fol. 45–46.

28 A kutatók a szövegben található, Köprülü Mehmed Rákócziak iránt táplált régi gyűlöletére való utalás miatt, és az oszmán hadsereg adatai és vonulási útvonala kapcsán hivatkoztak a jelentésre. Vö.: *Hadnagy*, 2010. 109–110. p.; *Hadnagy*, 2015. 198., 212–219., 269–270., 361–363., 372. p.; *Kolçak*, 2017. 71–72. p.

med teljes titokban tartotta valódi szándékát hadjárata célját illetően,²⁹ hiszen a jelentés tanúsága szerint Wachinnak/Woginnak sem sikerült pontos információkhoz jutnia a nagyvezír terveiről az audiencián, csak – amint már említettem – később derült fény arra, hogy augusztus elején parancsba kapta, hogy rövid időn belül vissza kell térnie Konstantinápolyba.³⁰

Egy másik, korántsem elhanyagolható információ a II. Rákóczi György diplomáciai próbálkozásait tartalmazó hír, amiből teljesen egyértelműen kirajzolódik, hogy a fejedelem ekkor két vasat tartott a tűzbe. Wachin/Wogin jelentése szerint ugyanis a konstantinápolyi császári tolmács (1645/1646–1669), később portai főtolmács (1669–1673) Panajoti³¹ megmutatta neki Rákóczi nagyvezírnek címzett könyörgő leveleit, amelyekben a lázadó fejedelem bocsánat esetén felajánlotta katonai segítségét Köprülü Mehmednek egy keresztény hatalmak elleni hadjáratához. Ez abból a szempontból érdekes, hogy R. Várkonyi Ágnes kutatásai alapján a fejedelem I. Lipótnak is hasonló ígéreteket tett a császárválasztáskor, csak ellenkező előjellel,³² és a Haditanács bejegyzései alapján Rákóczi később ráadásul teljesen parallel folytatta ezt a két irányú megvezetést.³³ A Habsburg-fél az adatok alapján mindazonáltal valószínűleg tisztában volt a fejedelem kettős játékával és nem óhajtottak segítségére sietni.³⁴ Bár a nagyvezír a személyes megjelenés esetén valóban felajánlotta a megbocsátást — aminek szintén tudatában voltak

29 A hadjáratról részletesebben lásd: *Hadnagy*, 2015.

30 A parancsról Evlia Cselebi is tudott. Idézi: *Papp*, 1991. 23. p.

31 Nikúsziosz Panajótész tolmács életére és tevékenységére lásd: *Hering*, 1994.; *Janos*, 2005–2006.; *Cziráki*, 2015. 843–844. p.; *Cziráki*, 2016a. 26–28., 38. p.

32 I. Lipót azonban megválasztása után azonnal tudatta Köprülü Mehmeddel, hogy nem kívánja felrúgni a fennálló békét. *R. Várkonyi*, 1978. 161–166. p.; Lásd még összefoglalóan a helyzetről: *Papp*, 2009. 166–167. p.; *B. Szabó*, 2019. 117–139. p.

33 „*Er, Rakoczy offeriert teutsche besatzung in Jeneö, Varad, Konar [Kövár, SZ. J.], Szatmar, Kallo und Hurez [Huszt? SZ. J.] einzunehmen, wan ihr Majestät helfen, wolte Sibenbürgen, Moldaw und Wallachey die waffen ergreifen.*” Hátrahagyott Titkos és Deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1658. augusztus 21. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 339v Nr. 18.

34 „*...des Rakoczy protestation und kleinmuetigkeit, auch angebotene einnemmung in Jeneö und andere plaz besatzung und begehre hilff. Deß groß vesir dem Ragoczy gethane versprechen demselben perdon zu erlangen. Die deputierte finden nicht für ratsamb dem Rakoczy zu assistiern, noch die beehrte 600 mann in Jeneö oder anderstwo zulassen.*” Hátrahagyott Titkos és Deputált tanácsosok a Jelenlévő Haditanácsnak. Bécs, 1658. augusztus 30. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 318. 1658. Anw. Exp. fol. 342v–343r Nr. 33.; Rákóczi ugyanezt a kettős játékot üzte 1653-ban is a Moldva elleni hadjáratkor, csak akkor a budai pasa és a lengyel király irányában. Vö.: *Szabados*, 2016d. 265. p.

Bécsben az imént idézett bejegyzés alapján —, tehát ezen a ponton még úgy tűnik, lehetséges lett volna, hogy Rákóczi bocsánatot nyerjen. Viszont a fejedelem — mivel a nagyvezír várható távozása miatt újból „levegőhöz juthatott” — nem élt a lehetőséggel, hanem inkább az ellenállást választotta.³⁵

Wachin/Wogin azt is közölte, hogy a törökök némi csodálkozással és egyúttal örömmel vették tudomásul, hogy I. Lipót még nem vette vissza a két vármegyét (Szabolcsot és Szatmárt), amelyeket még I. Rákóczi Györgynek adtak a linzi békében úgy, hogy örökíthette is azokat.³⁶ Valószínű arra apelláltak a törökök, hogy mivel új fejedelem lett Erdélyben, aki nem a Rákóczi-dinasztiához tartozik, ezért érvényét veszítette a szerződés és a Habsburgok visszavehetnék a két vármegyét. Az újabb kutatások szerint korábban már az egri püspök is sürgette a visszavételt és maga Rákóczi ajánlotta fel Nádasdy Ferenc országbírón (1655–1671)³⁷ keresztül a két vármegye visszaadását.³⁸ Az uralkodó azonban valószínűleg ezt nem merte ekkor megkockáztatni egy esetleges háború kirobbanásától féltve, hiszen Gonzaga serege is ekkor Komárom közelében állomásozott.

Nem elhanyagolhatók azok az információk sem, amikhez Wachin/Wogin a táborban jutott hozzá. Feltehetően részben emiatt is küldték, hiszen tolmácsként értekezhetett a törökökkel is, nem csak az őt köszöntő Hüszejn csasz budai tolmács³⁹ révén juthattak birtokába az adatok. A leglényegesebbek közülük a nagyvezír táboráról szóló létszámadatok. Megtudhatjuk, hogy a portai janicsárok jelen voltak agájukkal együtt, illetve a szpáhik egy része is, azonban gyengébben felszerelve. Az oszmán haderővel kapcsolatos információkat már kimerítően elemezte disszertációjában Hadnagy Szabolcs.⁴⁰

Szintén érdekes adalék, hogy gyakorlatilag az egész udvar a nagyvezírral mozgott, csak a szultán közvetlen környezete maradt a fővárosban. Ez minden-

35 B. Szabó–Sudár, 2013. 992. p.; B. Szabó, 2019. 158–159. p.

36 A vármegyék kérdéséről lásd: Papp, 2009. 124–130. p.; Kármán, 2011. 140–147. p.

37 Nádasdy Ferencre és az 1658. évben betöltött szerepére lásd: Toma, 2012.; Viskolcz, 2019. 190–192. p.

38 Toma, 2012. 1176., 1181. p.; B. Szabó, 2019. 136. p.

39 Az Alexander Fischer néven Bécsben született renegát tolmács sok szolgálatot tett mind a Habsburg mind az erdélyi diplomatáknak. Életére és tevékenységére lásd: Szabados, 2016c. 81–89. p.; Szabados, 2018. 52–57, 62–64, 68–71, 78–82, 90–98, 104–109, 110–121, 126–134, 149–153, 154–180. p.

40 Hadnagy, 2015. 196–221. p.

képpen Köprülü Mehmed politikai súlyát mutatja, még akkor is, ha ekkor még nem volt teljes mértékben szilárd a pozíciója.⁴¹

Az utóiratban megemlíti a tolmács, hogy Johann Friedrich Metzger jelentése⁴² korrekcióra szorul, mert Wachin/Wogin értesülései szerint messze nem érte akkora veszteség az oszmánokat, mint amit a korábbi jelentés tartalmaz. A több helyről összegyűjtött információk szerint csak az előőrs csapott össze Rákóczi csapataival és a magyar renegát és korábbi diplomata Haszán aga/pasa⁴³ és még ötven katona veszett oda a törökök részéről, Rákóczi katonái között pedig Wachin/Wogin értesülései szerint voltak nők is, akiket foglyul ejtettek a törökök. Mindenesetre az 1658. július 6-án lezajlott párlúlesi csata a legújabb kutatások szerint igen nagy oszmán veszteséggel végződhetett, tehát lehetett valamennyi igazság Metzger információiban, mert más források is nagy veszteséget emlegetnek.⁴⁴ Úgy tűnik, Haszán pasa az összecsapás előtt még küldött üzenetet Johann Rudolf Schmidnek, amelyet Johann Friedrich Metzger kézbesített neki.⁴⁵

41 Köprülü Mehmed pozíciójának megszilárdításáról lásd: *B. Szabó–Sudár*, 2013. 972–973., 981–982., 988–991. p.; A hadjárat résztvevőit részletezve lásd: *Hadnagy*, 2015. 180–221. p.

42 Johann Friedrich Metzger 1658. június végén és július elején járt a budai pasa táborában. Metzgerrel és említett küldetéséről részletesebben, valamint jelentését és az azzal kapcsolatos opiniót lásd: *Szabados*, 2019a. 288–289., 292–310., 314–319. p.

43 Haszán agáról/pasáról, aki elképzelhető, hogy temesvári pasa is volt ekkor, lásd: *B. Szabó–Sudár*, 2013. 947., 984., 992. p.; *Papp*, 2016. 41., 44–48. p.; *Tóth*, 2018. 254–255., 258., 260–262. p.; Szükségesnek tartom ugyanakkor megjegyezni, hogy amennyiben – miként a szakirodalomban szerepel — Haszán ekkor temesvári pasa lett volna, feltehetően mind Metzger mind Wachin/Wogin megemlítették volna jelentésükben ezt az információt. Metzger azonban mindig név nélkül említette a temesvári pasát, Haszánt pedig nem kapcsolta össze a tisztséggel, sőt egy felsorolásban külön említette a temesvári pasát és Haszán pasát, és például a hajdani esztergomi Musztafa bég aktuális titulását is ismerte. Vö.: *Szabados*, 2019a. 301., 307. p.; Wachin/Wogin sem temesvári pasaként említi Haszánt, viszont temesvári pasát meg szintén említi tőle függetlenül. Ennyi idő alatt pedig aligha lett új pasa Temesvárott, vagy ha igen, akkor arról valószínű tudott volna a tolmács is és említette volna. *Hadnagy* Szabolcs adatai szerint 1658. augusztus 5-én Csatalbas Musztafa pasa, 1658. augusztus 27-én pedig már Csangizáde Ali pasa volt a temesvári beglerbég. *Hadnagy*, 2015. 212–213. p.; Haszán 1650-ben elvileg címzetes temesvári pasai rangot kapott, amit küldetése után visszavontak. *Papp*, 2016. 45–46. p.; *Tóth*, 2018. 258. p.

44 A csata legújabb összefoglalását lásd: *B. Szabó*, 2019. 139–146. p.

45 Haszán pasa Johann Rudolf Schmidnek. h. n. (Lippa?), d. n. (1658. június vége/július eleje), olasz fordítás. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 3.; Mivel tudjuk, hogy Metzger Schmiddel is tartotta a kapcsolatot küldetése alatt, nagy valószínűséggel azért nem szerepel utalás a Gonzagának készített jelentésében erre a levélre. Vö.: *Szabados*, 2019b. 290. p. 23. lábjegyzet. A levélen feltehetőleg a beérkezés dátuma szerepel, amit az iratok rendezője

Az említetteken kívül gazdaságtörténeti adatokat is találhatunk a szövegben, amikor az áruk mértékét ecseteli Wachin/Wogin.⁴⁶

Közlési elvek

A szövegek átírásakor alapvetően a Lymbus 2003. évi számában lefektetett elveket alkalmaztam.⁴⁷ Attól csupán bizonyos esetekben tértem el vagy egészítettem ki azt. A császári és hercegi megszólítások előfordulásai esetében („Ihre/Ihro Kaiserliche Majestät”, „Ihro Majestät”, „Eure Fürstliche Gnade” és ragozott formáik) modern feloldást alkalmaztam. Az igék, főnevek, névmások és melléknévek végződésekként szereplő „-en” vagy „-er” végződéseket ugyanúgy a modern nyelvi szabályok szerint adtam vissza. A hivatkozott közlési elvekben szereplő tulajdonneveken kívül a népnéveket (pl. „Türckhen”, „Tartarn”) és a főnévként használt melléknévesült tulajdonneveket (pl. „Ragozisch”) és népnéveket („Tartar”, „Schwedisch”) is nagybetűvel írtam át. A szövegben található minden típusú rövidítést (pl. h. < „herr”/”herrn”, p. < per) a mai helyesírásnak megfelelően, értelemszerűen, külön jelölés nélkül oldottam fel. A szövegben előforduló nicht („nicht”/„niht”), nichts („nihts”) és a noch (noch/noh) szavakat mindig az adott helyen szereplő formában hagytam meg. A német ragozással ellátott latin/olasz kifejezéseket (pl. „penetriren”, „recognosciren”) magyarázó lábjegyzettel láttam el, ahol rövidítve szerepelt, ott feloldottam (pl. „artigl.” < „artiglieria”). A dátumokat minden esetben számmal írtam át, (az „anderten” esetében is 2. szerepel). A tőszámnevek esetében 12 alatt következetesen minden számot betűvel, 12 fölött pedig számmal írtam át, és az ezer feletti számok esetében pontot használtam (pl. 20.000). Az ½ írásmódot „ain halb”-ként szerepeltettem. Másolatról lévén szó, az esetleges másolási hibákat — helynevek elírása, véletlen betoldások — lábjegyzetben jelöltem.

összekeverhetett az irat ismeretlen keletkezési dátumával: „...portata dal dr. Merziger li 20. Luglio 1658.”

46 Erről és a hadsereg ellátásáról részletesebben lásd: *Hadnagy*, 2015. 294–346. p.

47 *Lymbus*, 2003. 373–374. p.

Heinrich Julius Wachin/Wogin jelentése Annibale Gonzagának

Keszegfalva, 1658. szeptember 5.

[1.] *Augusztus 5-én indult Komáromból a Buschiere-regimentből mellé rendelt kapitánnyal és Karl futárral, és aznap este megérkeztek Esztergomba. Ott Ömer bég fogadta őket, aki másnap szemükre vetette az érsekújvári és székesfehérvári portyákat, amit a bég a nagyvezírnek is megírt. Wachin/Wogin szerint Érsekújvárnál a törökök lőttek először az őrségre, így arra készítették a magyarokat és németeket, hogy visszaűzzék őket.*

[2.] *Augusztus 6-án későn Budára értek és jelentkezett a kajmakámnál (aki ugyanakkor a budai pasa kincstartója is volt), augusztus 8-ra kapott időpontot audienciára, ahol a kajmakám a magyarok portyáira panaszkodott. Az audienciáról a budai titkos levelezőn keresztül tudósította már Annibale Gonzagát.*

[3.] *Augusztus 9-én elindult Budáról a mellé adott csauszokkal, Nándorfehérvár felé semmi különöst nem látott a Tovarnik (Felsőtárnok) környékén látható negyven ásott kutat és a letisztított terepet leszámítva. Kérdéseire azt a választ kapta, hogy a nagyvezír seregének készítik elő a terepet.*

[4.] *Augusztus 12-én délután Nándorfehérvárra (Belgrád) ért, ahol a rezidens (Simon Reniger) felől érdeklődött, azonban csak a tolmács Panajoti (Nikúsziosz Panajótész) volt a nagyvezír mellett, aki később azt mondta neki, hogy hiába hívta magával a nagyvezír Renigert, ő a császár engedélye nélkül nem akart mozdulni. A nagyvezír ekkor Pancsovánál tartózkodott, Wachin/Wogin megüzente neki érkezését Panajotin keresztül. A nagyvezír két csauszt küldött elé, hogy vigyék Temesvárra, ahová augusztus 17-én meg is érkezett. Ott a budai pasa üdvözölte, és elé küldte ajándékokkal Hüszejn csauszt vagyis Fischert, majd személyesen is üdvözölte, és a császárválasztásról érdeklődött, amiről a tolmács tájékoztatta a pasát. A nagyvezír augusztus 20-án érkezett Temesvárra, ahol a helyi katonaság fogadta. A budai pasa tizenhárom agájával audiencián volt aznap a nagyvezírnél, aki a két mérföldre lévő, a Magyarország és Erdély határánál lévő, a Maros folyó felett átívelő hídhoz küldte előre csapatait, hogy őrizzék azt. Utána küldött harminc ágyút is a hídhoz, köztük négy ostromágyút, amelyeket Belgrádból hoztak, és azokat Konstantinápolyból érkezettekkel pótolták.*

[5.] *Augusztus 22-én volt audiencián a nagyvezírnél, aki barátságos volt. Wachin/Wogin instrukciójának megfelelően járt el, tájékoztatta a nagyvezírt a császárválasztásról, a császár Bécsbe való érkezésével kapcsolatos kérdésre pedig azt válaszolta, hogy őfelsége hamarosan megérkezik oda. A nagyvezír afelől is érdeklődött, hogy a császár visel-e háborút, amire a tolmács nemleges választ adott. A nagyvezír Annibale Gonzaga hogyléte után is érdeklődött, amire Wachin/*

Wogin megnyugtatta, hogy jól szolgál az egészsége, a nagyvezír pedig örömmel átvette a küldött ajándékot, de más ügyekben nem nyilatkozott. Ezt követően a tolmács biztosította a nagyvezírt a császári fél béke melletti elkötelezettségéről és arról, hogy a Magyar Királyságba vezényelt haderő csak a nehezen kordában tartható tatárok ellen, védelmi célból tartózkodik ott. Gonzaga fegyelmet tart, ezt várják a nagyvezírtől is. A nagyvezír biztosította Gonzagát és rajta keresztül a császárt a békés szándékáról, hiszen ő csak egy engedetlenkedő árulót akar megbüntetni. Köprülü Mehmed ezt követően előhuzakodott a nála járt budai, székesfehérvári és esztergomi törökök Batthyány I. Ádám elleni panaszaival. Wachin/Wogin szerint egy török azt mondta neki, hogy a nagyvezír arra intette őket, legyenek türelemmel, hamarosan elrendezi az ügyet. Csak Batthyányra panaszkodtak, akit láthatóan nagyon gyűlölnék.

[6.] Informátoraitól úgy értesült, hogy az oszmán had 45.000 fős, köztük 12.000 janicsár a janicsárága vezetésével. A másik hét aga a szpáhiknak parancsol, akik gyengén felszereltek, csak lándzsájuk, íjuk meg nyiluk van, pisztolyuk és puskájuk nincs a végvidékieket leszámítva. A többi 25.000 fő szpáhi szolgálkkal és apródokkal, mindegyik szpáhinak 6-8 apródja vagy szolgálja lehet. A lovaik jó része elhullott, Wachin/Wogin látta őket a hazaútja során.

[7.] A nagyvezírnél a következő tisztviselők vannak: a budai pasa tábornoki rangban; a temesvári pasa, aki a nagyvezír érkezése előtt egy nappal a Maros menti hidakhoz ment 1.500 emberrel; az egri pasa 1.000 katonával; Musztafa pasa hajdani esztergomi bég, jelenleg szegedi pasa (bég), aki a nagyvezír parancsára a budai pasa emberei közül 1.000 lovassal és 500 janicsárral Jenő alá ment augusztus 23-án; a szerémi alajbég 1.800 lovassal a budai pasánál; a szemendrei alajbég szintén 1.800 lovassal. Kanizsáról és Boszniából senki sincs ott, mert ők mind Szejdi Ahmed boszniai pasával vannak Dalmáciában.

[8.] A nagyvezír augusztus 24-én elindult Temesvárról, Wachin/Wogint pedig visszaengedte, Panajoti révén küldött levelet Annibale Gonzagának és Johann Rudolf Schmidnek. Még aznap elindult vissza Belgrád irányába, és másnap Belgrád fölött három mérfölddel, ahol a Duna a legkeskenyebb, átkelt egy 68 hajóból álló hajóhídon.

[9.] A nagyvezír Jenő ostromára készül, 27-én akart indulni. Augusztus 24-én futár érkezett a tatár kántól, aki a nagyvezír után indult. A tatárok betörték Erdélybe, Nagyszebent és más településeket kiraboltak, több ezer foglyot vittek el. A tatárok 70.000-en vannak és velük van 20.000 kozák és a hozzájuk csatlakozott havasalföldi vajda is 25.000 fővel van jelen. Biztos, hogy a kozákok és a havasalföldi vajda is ott vannak, csak a létszám kérdéses. A moldvai vajda és a szilisztrai pasa is Erdély ellen vonul 20.000 fővel. Ázsiából várják még az aleppói

és damaszkuszi pasákat, Wachin/Wogin visszaútja közben is látott még érkező katonákat.

[10.] Puskaport és hadiszereket elég sokat látott tevéken és öszvéreken érkezni.

[11.] Élelmiszerellátmány is van elegendő, kenyér és hús van jó áron, csak az árpa drága.

[12.] A nagyvezír nem akar Erdélyben vagy Belgrádban maradni. Ha nem rendeződnek az erdélyi dolgok, akkor azonban Erdélyben fog telelni.

[13.] Augusztus 6-án, mikor a nagyvezír még Belgrádban volt, a szultán egyik belső bizalmi embere (haszeki-je) érkezett hozzá azzal a paranccsal, hogy az erdélyi ügyet gyorsan el kell rendeznie, és 40 napon belül vissza kell térnie. A nagyvezír három napra rá felkerekedett Belgrádból nem várva be az egész sereget. Az a hír járja, hogy ez az egész a nagyvezír Rákóczi iránti ellenszenvé miatt van, mert nagyjából nyolc évvel korábban, mikor Köprülü Mehmed egri pasa volt, I. Rákóczi György egy levelében megsértette őt, amit azóta is sérelmez, és meg akarja bosszulni. A válide Rákóczi oldalán áll, mert a fejedelem sokat fizetett, hogy elodázza a hadjáratot. A törökök kívártak, remélték, hogy a rendek az ország romlását megelőzendő kiszolgáltatják Rákóczit és családját a nagyvezírnek. A törökök szándéka Wachin/Wogin információi szerint a Rákócziak teljes kiirtása és új fejedelem (vagy a tatár fogságban lévő Kemény János vagy Barcsay Ákos) kinevezése. Kemény Jánosnak valószínűleg nagyobb esélye van.

[14.] Rhédey Ferencről már nem esik szó, az ő ügyében és a rendektől nem járt követ a nagyvezírnél, mint ahogy a svédektől és franciáktól sem jött követéség. Egyedül a raguzai követség járt nála augusztus 24-én a szokásos évi adóval és ajándékokkal, mivel az egész udvartartás a nagyvezírral van, így, ha valaki intézni szeretne ügyeket, akkor oda kell mennie, mert a szultánnál csak saját udvartartása maradt.

[15.] Rákóczitól követ érkezett a nagyvezírhez augusztus 24-én és egy fejedelmi pecséttel ellátott levelet hozott, amit Panajoti megmutatott Wachinnak/Woginnak is. A levélben Rákóczi azt írja, hogy a magyarok segítik őt és elnézést kér, hogy rég nem küldött előkelőbb követet, de nem tudja, hogy a korábban küldött embereivel mi történt. A nagyvezír erre magához hívatta azokat, akiket hat hónap óta fogva tartottak Temesváron, majd szabadon engedte és visszaküldte őket. Rákóczi a budai pasára is panaszkodott, hogy fizetett neki közbenjárásért, de nem történt semmi.

[16.] A határvidéki törökök jelentéseikben panaszkodnak a Vágnál vert hidakra még annál is jobban, mint magára a császári seregre.

[17.] Parancsba kapta, hogy tudakozódjon afelől, hogy a törökök csak Erdély ellen mennek vagy Dalmácia ellen is készülnek-e. Erről nem tudott konkrét

értesüléseket szerezni. Belgrádban azt hallotta, hogy a törökök a Száván akarnak átkelni Zrínyi birtokai felé, de erről nincsenek biztos információk. Az útközben Tovarniknál látott kutak azonban erre utalhatnak.

[18.] Panajoti többször is nyomatékosította, hogy a törökök nagy örömmel vették, hogy I. Lipót, habár megtehetette volna, nem vette még vissza a Rákóczinak élete végéig (uralkodása végéig) adott két vármegyét.

[19.] Panajoti azt is közölte, hogy mióta a nagyvezír Philippopoliszba (Plovdiv) ment, Rákóczi hetente kétszer több levelet is küld, nagyon alázatosan bocsánatért esedezik és felajánlotta, hogy a bocsánat elnyerése esetén csatlakozna a felvonult haderőhöz és kész Magyarország ellen fordulni.

[20.] Rákóczi azt is írta, hogy különböző uralkodók kérték, hogy álljon melléjük, de ő a Porta hűségén akar maradni. A nagyvezír válaszolt neki, hogy ha személyesen a sátrához jön és elé borulva esedezik bocsánatért, akkor talán megbocsát neki a szultán. Rákóczi azonban azt válaszolta, hogy a nagyvezír inkább jöjjön a seregével és csatlakozzon hozzá, akkor elé megy, és együtt mehetnek egy másik hatalom ellen és a szultánja dicsőségére nagy hasznot szerezhetnek.

[21.] Wachin/Wogin Gonzaga utasításának megfelelően az audiencia után Karl futárt küldte Renigerhez, akit azonban Panajoti feltartott és csak augusztus 27-én indult el Belgrádból. Wachin/Wogin is csak augusztus 27-én hagyta el Belgrádot és 31-én ért Budára. Budán az idejét bankettekkel töltő kajmakám fogadta, aki egy napon át tartotta ott. Wachin/Wogin megkérdezte a kajmakámot, írna-e valamit Gonzagának vagy Adolf Ehrenreich Puchheimnek, de csak köszöntést küldött. Budát szeptember 2-án hagyta el.

[22.] A végvidéki törökök haragszanak Batthyányra és azon vannak, hogy a nagyvezírt rávegyék egy hadjáratra. Ezen kívül nincs más híre.

[23.] PS. Biztosíthatja Gonzagát, hogy a Metzger által vitt információk Rákóczi nagy győzelméről nem állják meg a helyüket, mert több tisztviselő még ott sem volt az összecsapáskor. Több forrásból próbált tájékozódni, és egybehangzó állításokkal találkozott. A budai pasa 800 felderítőt küldött ki, akik összeakadtak Rákóczi katonáival egy mocsárnál és mindkét fél 50-50 katonát veszített. A törökök foglyul ejtettek három katonának öltözött nőt is, akik azóta is Temesváron vannak. A legnagyobb veszteség az volt, hogy ötvenen a Marosba fulladtak, köztük a legelőkelőbb Haszán pasa volt, aki nagykövetként járt III. Ferdinándnál. Ennyiből állt Rákóczi győzelme.

Relation von meiner verrichtung und raiß zue den großen vesir, so ich auß gnädigen befelch und verordnung Eurer Fürstlichen Gnade⁴⁸ meiner unterthänigsten schuldigkeit nach, möglichsten vleiß gehorsambist anbefohlener maßen verrichtet, wie folgt

[1.] Erstlichen bin ich den 5. Augusti von Comorn⁴⁹ sambt mir zuegegebenen capitain leutenant⁵⁰ von Bischerischen regiment und corrier Karl⁵¹ aufgebrochen und selbigen abents spath nach Gran⁵² gelangt, alda biß andern tags verblieben, welichen morgens frue mich der Omer begh⁵³, alda commandant, zu sich hinauff in die vestung ruffen laßen und sich sehr feindselig erzaiget, auch damahl jüngst vorbey gangene excursionsen sowohl bey Neuheüsel⁵⁴, alß Stulweißenburg⁵⁵ geandet und gesagt, er selbst den groß vesir⁵⁶ (wie es dan nit anderst mehr alß sich in der sachen befunden) albereith nach Griechischweißenburg⁵⁷ erindert. Welichen ich geantwortet, daß von denen selbigen, jüngst vorübergangenen straffereyen, sonderlich bey Neuheüßel, da die ihrigen selbst biß an die vestung thor geloffen und auff die schiltwacht⁵⁸ feuer geben, selbst anfänger geweßen, daß dergestalt, die unßerigen Teutschen sambt Ungarn verursacht worden, sie biß in ihre palancka zue hindertreiben.

[2.] Eben selbigen tag den 6. [126v] bin ich spath nach Offen⁵⁹ khomben und mich andern morgens, vermög Eurer Fürstliche Gnade gnädigen instruction nach, durch den corrier Karl bey dem caymecam⁶⁰ (welicher sonst deß iezigen

48 Annibale Gonzaga (1602–1668), Bécs város parancsnoka (1643–1668), az Udvari Haditanács alelnöke (1658–1665) majd elnöke (1665–1668). Vö. 13. lábjegyzet.

49 Komárom (H), Révkomárom/Komárno (SK).

50 Eddig azonosítatlan személy.

51 Karl Leckler császári futár. *Szabados*, 2016a. 195. p.

52 Esztergom (H).

53 Ömer esztergomi bég.

54 Neuhäusel/Érsekjvár/Nové Žymky (SK).

55 Székesfehérvár (H).

56 Köprülü Mehmed nagyvezír (1656. szeptember 15. – 1661. október 31.). *B. Szabó–Sudár*, 2013. 999. p.

57 Nándorfehérvár/Belgrád/Beograd (SRB).

58 Schildwacht (őrség).

59 Buda, Budapest (H).

60 Egyelőre nem azonosított személy.

vesir⁶¹ zue Offen, sein hasinedar⁶² ist), anmelden laßen, selbiger mir hierauff den 8. öffentlich audienz geben und in wehrender audienz sich beclagt der Ungarn ieziger zeit übende feindseligkaiten und schaden, vorderist deß entribenen viechs vor Stuelweißenburg,⁶³ weliches ich dan dazumahlen vor meiner abraiß von Offen, Eure Fürstliche Gnade durch den correspondenten alda von einem und andern, waß ich da erfahren und in der audienz vorgeloffen, gehorsambist berichtet.

[3.] Darauf den 9. bin ich sambt mir zuegegebenen zwei chiausen von Offen, nach Griechischweißenburg aufgebrochen, unter wehrenden weg aber nichts anderß nachdenckhlichers gesehen, alß bey Jauanik⁶⁴, anderthalb tag herwerths Griechischweißenburg, auf den äckhern, alda biß in die 40 brün gegraben. Ich auch gefragt, zue waß endt dieße brün gegraben worden, so habe ich so viel vernohmben, daß dieselbe für den groß vesir und seiner armada in beraitschafft sein sollen. Auch etliche meil in selbiger gegent viel gestrauß und busch abgehauet, damit die armada beßer durchpassiren möchte, geraumet worden, dan da hin der nechste weeg in Dalmatien⁶⁵ gehet.

[4.] Den 12. bin ich nachmittag [127r] nach Griechischweissenburg angelangt und habe alsobalden Ihre Kaiserlichen Majestät⁶⁶ residenten⁶⁷ nachgefragt, welcher aber sich da niht befunden, sondern erfahren, daß der Panioti⁶⁸ allein bey den groß vesir seye, welcher mir auch gesagt, daß der groß vesir ihme, herrn residenten, alhero begehrt, allein selbiger sich entschuldiget, er ohne ordre Ihre Kaiserlichen Majestät nit dahin khommen khan. Der groß vesir währe damahlen zue Panzona⁶⁹, ungefähr fünf meil von Weißenburg über der Thonau⁷⁰, alda sein

61 Gürdzsü Kenán pasa több szakaszban is betöltötte a budai pasai posztot (1655. szept. 22. – 1656. máj. 2.; 1656. nov. 20 – 1658. nov. 10/12.; 1658. dec. 3 – 1659. márc. 21.) Vö. *Gévy*, 1841. 41–43. p.; *Sudár*, 2011. 892. p.

62 Hasznadár (kincstartó).

63 Stuhlweißenburg/Székesfehérvár (H).

64 Feltehetően Tovarnik/Felsőtárnok (HR). Alább már Tovarnik formában szerepel a szövegben.

65 Dalmácia (HR).

66 I. Lipót (1640–1705) magyar király (1657–1705) és német-római császár (1658–1705). *Spielman*, 1981.

67 Simon Reniger (1617 k. – 1668), konstantinápolyi császári rezidens (1649–1666). Vö.: 16. lábjegyzet.

68 Nikúsziosz Panajótész (1613–1673), császári tolmács (1645/1646–1669), később portai főtolmács (1669–1673). Vö.: 31. lábjegyzet.

69 Feltehetően elírás. Pancsova/Pantschowa/Pančevo (SRB).

70 Duna.

veldtläger gegen Temisuar⁷¹ zuegeschlagen, dem Panioti aber habe ich mein ankhunfft selber und durch seine befreundten erindern laßen. Er, Panioti, auch alsobaldt dießes dem großen vesir angedeutet, hernach sambt zwei vornemben chiausen, den anderten tag nach mittag zue mir herein khomben, beynebens mir gesagt, daß der groß vesir mein ankhunfft vernomben und den beeden chiaussen befohlen, daß sie mich den anderten tag, alß den 14. Augusti nach Temisuar führen sollen, alda seiner erwartten. Weliches auch also geschehen und seindt den 17. Augusti glickhlichen dahin gelanget, alwo der vesir zue Offen währe, welicher sich gegen mir sehr freundlich erzaiget und alles guetts anerbotten, mit praesend von gfliglerckh⁷² und scheß⁷³ den Hussain chiaus⁷⁴ oder Fischer zue mir geschickhet und mich willkhomb haïßen⁷⁵ und befragen lassen [127v], wie es mit Ihro Kaiserlichen Majestät wahl stehet. Ich ihme geantwortet, daß Gott lob selbige glickhlich vorbeý gangen, sich auch darüber erfreuet und gern vernohmben. Der groß vesir aber ist den 20. zue Temisuar mit großer pomb ankomben und von denen herumb liegender soldatesca empfangen worden. Selbigen nachmittag hat der groß vesir daraußen in seinen läger divan gehalten und den vesir von Offen sambt seinen 13 vornembsten, bey sich habenden agen caftan angezogen und denselben sambt seinen leuthen vor an umb die brückhen, zwei meil von Temisuar über die Morisch⁷⁶ gelegen, welche Ungarn und Sibenbürgen schaidet, zu verbeßern und selbige zu verwachten, commandiret. Darauff den andern tag ihme die artiglieria, weliche biß in die 30 stückh, darunter vier cardaunen,⁷⁷ weliche sie auß Belgradt genomben und an statt derselben vier andere, so gemach nach Constantiopl herauß geführet, eingesezet, auch gegen der Morisch brückhen marchiret.

[5.] Den 22. habe ich bey den groß vesir audienz gehabt, in veldtläger, welicher sich sehr freundlich und fröhlich erzaiget hatt, und auch alles, so ich

71 Temesvár/Timişoara (RO).

72 A „Geflügelwerk“ szó jelentése nem teljesen egyértelmű. Lehet, hogy szép madarakat értett alatta a tolmács, de jelenthetett baromfit is.

73 Szintén nehéz megállapítani a szó jelentését, talán Scherbet (serbet) a jelentésíró szándéka, és a másoló elrontotta.

74 Hüsejnj csausz (szül. Alexander Fischer), a Habsburgok számára Hans Caspar álnéven jelentő budai renegát tolmács. Vö.: 39. lábjegyzet.

75 A szövegben véletlenül a „laßen” szó szerepel a „haïßen” mögött is, a kéziratban aláhúzással jelölték a problémát.

76 Maros/Mieresch/Mureş folyó.

77 Kartaune (ostromagyú).

ihme vermög meiner gnädigen instruction vorgebracht, mit freudten vernohmben, sonderlich Ihro Kaiserlichen Majestät wahl, warbey mich auch gefragt, ob Ihro Kaiserliche Majestät schon zue Wien wähen, ich ihme geantwortet, so sie noch nicht alda, [128r] hoffentlich mit eheisten dahin gelangen werden. Weiter hat mich auch der groß vesir gefragt, ob Ihr Kaiserliche Majestät ainzige feindt oder krieg haben, darauff ich ihme geantwortet, Gott lob, Ihro Kaiserliche Majestät ieziger zeit feindt nicht haben, sondern deroselben Königreich und Erbländer in frid und ainigkheit leben. Weiters hat mich auch gefragt, ob Eur Fürstliche Gnade auch wolauf sein. Ich ihme ebenermaßen geantwortet, daß sie, Gott lob, noh frisch auff seindt, darüber sich auch erfreuet und daß vor Eurer Fürstlichen Gnade geschickhtes praesent freundlich angenomben. Weithers hat er, vesir, weder von einem, noch andern nichts gemeldet, doch hernach, Eurer Fürstlichen Gnade gnädigen instruction gemäß, habe ich auch ihme, in Eurer Fürstlichen Gnade namen versichert, daß kheines weegs wider den geschloßenen friden zwischen beeden großmächtigen kayßern daß geringste zue tentiren gesonnen, sondern vielmehr selbigen zu beschitzen mit dießem underhabenden kriegs corpo von etlich tausendt man teutscher völkher alhero in Ungarn geruckhet, daß Khönigreich Ungarn bey bevorstehenden sibenbürgischen unweßen in genuegsambe versicherhait und von so viel anziehenden frembden völkhern, sonderlich alß da seindt, die Tartarn, welche nit allerdings in zaumb gehalten werden khönnen, zu setzen [128v] und selbiges zue beschitzen. Auch derselben gewalt auf unverhoffen fall wider mit gwalt zue hintertrüben, und weillen Eure Fürstliche Gnade alhier guethe kriegs disciplin halten, wirdt ebenermaßen der vesir auch dießes unter den seinigen pflegen. Dießes habe ich ihme, gleich es in der instruction viel weitleuffiger stehet, von wortt zue wortt gesagt, welches ich nur kürztlich hieobgemelt. Darauff der vesir mir geantwortet, er verspricht Eurer Fürstlichen Gnade, daß gewiß von seiner seiths underhabenden soldatesca, waß nation sie immer seindt Ihro Khayserlichen Majestät khönigreich und länder der geringste schaden weder unhail zuegefüget werden solle, auff welches Eur Fürstliche Gnade Ihro Khayserliche Majestät versichern khönnen. Beynebens sagt er mir auch mit diesem wortten, waß er ietzt vor handen habe, ist auff einen ungehorsamben und abtrinigen angesehen.

Ferner hat er, vesir, nichts gemeldet, von den gränitzstraiffereyen, obwollen etliche tag vorhero von Offen, Stuelweißenburg und Gran unterschiedliche abgesandte bey ihme geweßen, welche sich wegen der Ungarn, insonderhait deß

herrn graffen Batthiani⁷⁸ vor Stuelweißenburg entrübenen viech beclagt, doch nichts darvon geandet, am heraußraißßen hat mir selbst einer erzellet, welcher mit dorthen geweßen, [129r] dießes den vesir zue clagen und sagt mir, daß der vesir ihnen allen auf dieße ihre clag geantworttet hette, sie sollen sich gedulden, er will dießer sachen auch khürtzlich ein mittl machen. Von niemandten beclagen sie sich mehr, alß über den graff Batthiani, welcher in großen (sowohl dorthen unter der armee alß hier an gränitzen) verhassten geschray ist.

[6.] Die türckhische armada, so ich gesehen, und habe auch gewisse nachricht von unterschiedlichen meinen bekhandten eingehollet, bestehet auff daß höchste in die 45.000 man, darunter 12.000 janitschären, welche der janitschär aga⁷⁹ von der Porten commandiret. Die andern sieben aga von den spahi commandiren und seindt mundirt allein mit spießen, auch pfeil und bogen, gar wenig pistolen oder röhr haben außer der gränitzer. Die überigen lauther spahi, ihre khneht und jungen, werden sich auch gewiß in die 25.000 erstreckhen, dan ein jedweder so wenig, waß vermöglich, biß in die sechs oder acht khneht und jungen mit sich hat, unter weegs seindt ihnen viel pferdt umbgestanden, welche ich zue meiner zurüch raiß gesehen.

[7.] Bey den groß vesir befinden sich erstlich dieße [129v] bassa: der vesir von Offen, gleichsamb alß generalwachtmaister; der bassa⁸⁰ von Temisuar, welcher ein tag vor den groß vesir gegen der brückhen über die Morisch mit seinen leuthen von 1.500 man starckh gangen; der bassa⁸¹ von Agria⁸² auch mit 1.000 man; der Mustafa bassa⁸³ von Gran, so aniezo bassa zu Segedin⁸⁴ ist, auch mit 800 man, welchen absonderlich von den groß vesir anbefohlen worden, daß er 1.000 pferdt und 500 janitschären auß deß vesir von Offen corpo außsuchen solle und mit selbigen den 23. Augusti gegen Janoua⁸⁵ auffbrechen; der alay beg⁸⁶

78 Batthyány I. Ádám (1610–1659), dunántúli kerületi és a Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány (1633/1637–1659). *Pálffy*, 1997. 269–270., 280 p.; *Koltai*, 2002. 55. p.

79 Kundakcsizáde Musztafa aga. Vö.: *Hadnagy*, 2015. 198. p.

80 Csatalbas Musztafa pasa vagy Csengizáde Ali pasa. Vö.: *Hadnagy*, 2015. 212–213. p.

81 Szári Hüsejzn pasa (1658. augusztus 27-től). Vö.: *Sudár*, 2011. 891. p.; *Hadnagy*, 2015. 213. p.

82 Eger, H.

83 Musztafa, egykori esztergomi bég. Vö.: *J. Újváry*, 2006. 945., 962–969. p.; *Szabados*, 2019b 986–988. p.

84 Szeged (H).

85 Jenő/Ineu (RO).

86 Egyelőre azonosítatlan személy.

von Srem⁸⁷ ist mit 1.800 pferdt bey den vesir von Offen; der alay begh⁸⁸ von Semendra⁸⁹ ist ebenfahlß mit 1.800 man bey den vesir von Offen. Auß Canisia⁹⁰ und Bosna⁹¹ ist niemandten darbey, weillen selbige soldatesca alle in Dalmatien mit den Seid Ahmet bassa⁹², vesir in Bosna marschiret.

[8.] Den 24. Augusti ist der groß vesir auch von Temisuar mit sambentlicher armee auffgebrochen und hat mir selbigen tag frue durch den Panoit dieße beede schreiben, eines an Eure Fürstliche Gnade, daß andere an herrn baron Schmidt⁹³ zu überantwortten geschickht und [130r] mich benebens licenciret, wie ich dan auch selbigen tag von Temisuar wider zurüch nach Belgradt auffgebrochen und den andern tag, alß den 25. über die schiffbrückhen, so guethe drei meil ober Griechischweißenburg, wo die Thonaw am schmallisten, geschlagen, übergangen, weliche brückhen von 68 schiffen bestehet.

[9.] Der groß vesir ist mit dießem vorhabenden Janoua zu belägern von Temisuar auffgebrochen, weliches er den 4. tag alß den 27. ins werckh stellen will. Ist auch selbigen tag, alß den 24. ein corrier von Tartar han⁹⁴ nach Temisuar khomen, welicher dem groß vesir nachgeeillet und dieße zeitung gebracht, daß die Tartarn albereith in Sibenburgen eingebrochen, auch Missebisch⁹⁵ und Sebin⁹⁶ mit entführung etlicher 1.000 gefangene eingennomben haben und man sagt aldort vor gewiß, daß die Tartarn biß in die 70.000 man starckh sich befinden, bey welchen die Cosäckhen mit 20.000 und der fürst auß der Wallachey auch 25.000

87 Szerém/Srijem (HR).

88 Egyelőre azonosítatlan személy.

89 Smederovo (SRB).

90 Kanizsa/Nagykanizsa (H).

91 Bosznia/Bosznia-Hercegovina (BIH)

92 Szejdi Ahmed boszniai pasa (1656–1658), majd 1659-ben budai pasa. Vö.: *Gévay*, 1841. 43–44. p.; *Sudár*, 2011. 894. p.

93 Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn báró portai rezidens (1629–1643), haditanácsos (1644–1667), portai internuncius (1649) majd nagykövet (1650/1651) életére és karrierére lásd: *Meienberger*, 1973.; *Cziráki*, 2015. 839–840., 846–871. p.

94 IV. Mehmed Giráj krími kán (1641–1644, 1654–1666). Vö.: *Hadnagy*, 2015. 218. p.

95 Eddig azonosítatlan helységnév, elképzelhető, hogy másolási hiba történt, és két településnév összemósódott. A tatárok a Bodza-szoroson át a Brassó – Fogaras – Nagysink útvonalon haladtak Nagyszebenig. A jelentésben szereplő dátum alapján azonban ekkor még csak a Barcaságban pusztítottak a tatárok. A tatár csapatok által megtámadott települések közül Medgyes (ném. Mediasch/Medwisch/Medwesch) jöhet még szóba. Vö. *B. Szabó* 2019. 169–190., 309. p.

96 Nagyszeben/Sibiu (RO). Az előző lábjegyzet információi alapján azonban kérdéses, valóban Nagyszebene-e az említett település.

man starckh coniungiret sein solle. Gewiß ist es, daß dieße drey beysamben sein, allein ob die zahl der manschafft sich so weith erstreckhet, ist zweifel hafftig. Der fürst⁹⁷ auß der Moldau und der bassa⁹⁸ von Silistria⁹⁹ seindt auch mit einen corpo von 20.000 man coniungiret und seindt beraiths in anzug gegen [130v] Sibenbürgen. Auß Asia¹⁰⁰ erwartet der groß vesir noh den bassa¹⁰¹ von Damasco¹⁰² und Alepo¹⁰³, welche, wie man sagt, auch hernach khomben solten, habe auch in der zurückh raiß gesehen, daß alleweil nach vil nachmarchiret sein.

[10.] Von munitio, pulver und bley habe ich auch viel, thailß auff camelen, thailß auff maulthieren hernachführen sehen.

[11.] Betreffend wegen proviandt ist noch khein mangl gewesen. Ein ackhen brodt macht hießiger zwei pfundt und ein halb, ist zue Temesuar per fünf aspern zu bekhomben geweßen. Fleisch und reiß ist auch noh alda zue bekhomben, allein die gersten sehr theuer, ein kile wirdt nit gar ein tirnauer mezen sein per 200 aspern idest zwei leben taller.

[12.] Der groß vesir wirdt nicht in Sibenbürgen, noh weniger zue Belgradt verbleiben. In fahl die sachen alda, wie sie vermainen und willens seindt, eheistes zue endt bringen. So aber es nicht geschehe, hat er, groß vesir, vorhabens in Sibenbürgen winter quartier zue machen und alda zue verblieben.

[13.] Den 6. Augusti, alß der groß vesir noh zue Belgradt währe, ist ein hassechi¹⁰⁴ oder confident deß türckhischen soltans¹⁰⁵ zue ihme geschickhet worden, welicher ihme [131r] angedeutet und ordre gebracht, daß er, groß vesir, dießes sibenbürgisches weßen mit eheisten zue endt bringen und inner 40 tagen vollenden solle. Warauff dan er, groß vesir, auch den dritten tag hernach von Belgradt auffgebrochen und die nachkhombenden nicht erwartet. Man sagt und ist gewiß auch, daß der groß vesir allein dieße sachen soweit wider den Ragotzi¹⁰⁶ erhebt, weillen er ein alte passion auf ihme hat, in deme er ungefehr vor acht

97 Gheorghe Ghica (1658–1659). Vö.: *Hadnagy*, 2015. 217. p.

98 Eddig azonosítatlan személy.

99 Szilisztra/Silistra (BG).

100 Itt: Anatólia.

101 Az aleppói pasa ekkor a lázadó Abaza Haszán (1657–1658) volt, a damaszkuszi pasa személye egyelőre nem ismert. Vö.: *B. Szabó – Sudár*, 2013. 988–991. p.

102 Damaszkusz (SY).

103 Aleppó (SY).

104 Haszeki vagyis bizalmas. Papp Sándor szíves szóbeli közlése.

105 IV. Mehmed (1648–1687). Vö.: *Somel*, 2009.

106 II. Rákóczi György (1621–1660), erdélyi fejedelem (1648–1660).

jahren bassa zue Agria währe, hat ihm der Ragozi¹⁰⁷ etlicher underthanen wegen einen spöttlichen brieff, auch ihme darinen iniuriret, geschriben, weliches er biß aniezo ad notam genomben und auff alle weiß sich wider ihme zu rechnen suehet. Ist auch gewiß, daß die valide¹⁰⁸ dem Ragozi genaigt, in deme er sehr vil spendiret, daß der marsch gegen Sibenburgen nit so geschwindt fortgangen. Die Türckhen haben destwegen auh alzeit verzug gehalten in hoffnung, die ständt¹⁰⁹ in Sibenburgen werden sich bequemben, damit daß landt und die unterthanen nit ruiniret würden und dem Ragozi sambt seinen ganzen hauß (wie es dan der groß vesir nit anderst verlanget) in ihre hendt zu liffern. Weil es aber biß hero nit geschehen, haben sie dieße eyferiste resolution und intention fassen [131v] mießen und ainzig und allein der Türckhen vorhaben, welches ich möglichsten fleiß nach habe pentriren¹¹⁰ [!] khönnen, dißes, nemblich alles, waß Ragozisch, ist außzurotten und einen andern fürsten (deren dieße beede am maisten, alß der Chimin Janosch¹¹¹, welichen die Tartarn bey sich haben, hernach der ban Backosch¹¹² [!], so iezo in Sibenburgen sich befindet, in geschray und praedicat seind) zu erwöhlen und man sagt vor gewiß, der Chimin Janosch den andern noch vorgehen solte.

[14.] Von den Redey Firenz¹¹³ [!] redt man in geringsten nihts, ist auch seinetwegen niemandten bey den groß vesir geweßen. Von den siebenbürgischen ständen ist auch niemandt dorth geweßen, noh von Französischen, Schwedischen und andern nation gesandten niht dahin khomben außer der Ragußbeher,¹¹⁴ weliche den 14. Augusti nach Belgradt ankomen und den 24. selbigen tag, alß der groß vesir nach Sibenburgen auffgebrochen, nach Temisuar gelangt, weliche nichts anderst bringen, alß ihren gewöhnlichen tribut und an den groß vesir geschenckh,

107 Bár a mondat értelme alapján vonatkozhat II. Rákóczi Györgyre, de itt minden bizonnyal I. Rákóczi György (1593–1648) erdélyi fejedelemről (1630–1648) van szó, mert más források is ezt támasztják alá. Vö.: *Hadnagy*, 2010. 109. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 986. p.

108 Turhán, IV. Mehmed szultán édesanyja, válide szultána (1648–1683). Vö.: *B. Szabó–Sudár*, 2013. 936–938., 943., 947–948., 953–954., 961–962., 972. p.

109 Erdélyi rendek.

110 Helyesen: penetriren. Lat. petro (‘behatol’, itt: ‘megtud’).

111 Kemény János erdélyi fejedelem (1661–1662). *B. Szabó*, 2019. 193–195., 269–294. p.

112 Feltehetően a másoló elírhatott valamit és véletlenül összevonhatta Barcsay Ákos nevét. Barcsayról lásd: *Erdélyi*, 1906.; *Papp*, 2009. 162–170. p.; *B. Szabó*, 2019. 189–211., 216–243., 247–266. p.

113 Rhédey Ferenc erdélyi fejedelem (1657–1658). Vö.: *B. Szabó*, 2019. 91–101. p.

114 Ragusa, egykor oszmán vazallusállam, ma Dubrovnik városa (HR). A követek neve nem ismert.

auch an die andern ministros, weillen die gantze hoffhaltung bey den groß vesir ist, also alle, so waß anzubringen oder [132r] zue verrichten haben, demselben nachraißē mießen, zue Adrianopl¹¹⁵ wirdt ieziger zeit nichts expediret, ist auch bey den soltan niemandt alß sein innerlich hoff haltung.

[15.] Von dem Ragozi ist selbigen tag, wie der vesir nach Temisuar gelangt, ein corrier ankomen, welicher einen brieff von ein regal bogen groß ganz überschriben gebracht, ich auch bey den Paniot selbigen gesehen und er in¹¹⁶ transferiret hat. Under andern der Ragozi schrieb, wie daß ihme vil von unßern Ungarn zue hilff khomben, bittet auch dem groß vesir umb verzeichung, daß er ein zeit hero niemandt nambhafften geschickhet, ursachen¹¹⁷ er vor etlich monaten unterschiedliche bey ihme vornembe bedienten mit commission hinein geschickhet, aber von selbigen kheiner wider zurückh khomben, viel weniger waiß, ob dieselben noh leben oder todt seindt, bittet also dieselben, so sie noh verhanden oder bey leben, zurückzuschickhen. Warauß der groß vesir anderten tag die ienigen, so in die sechs monath zue Temesuar in ein thurn geseßen, zu sich gerueffen und hernach ihnen alle ihre sachen zuegestellt und nach dießen wider auff freyen fuëß gestellt und zurückh geschickhet. [132v] Der Ragozi beclagt sich auch sehr wider den vesir zue Offen, welicher ihme versprochen, mit der Porten wider zu versönnen, destwegen ihme der Ragozi ein zimbliche summa gelt spendiret, doch darbey kheinen effect erlangen khönnen.

[16.] Die Türckhen, sonderlich die confinanten, anden und melden sehr die brückhen, so über die Wag¹¹⁸ hier geschlagen und ist von dießer mehr geschrey, alß von der armada.

[17.] Eure Fürstliche Gnade haben mir auch in meiner instruction gnädigst anbefohlen, auff alle weiß zue penetriren, ob der Türckhen intention allein wider den Ragozi oder auch gegen Dalmatien gerichtet, welichen ich vor allen so vil mir möglich nachgeforschet, aber nichts gewißes erfahren, obwollen ich zue Belgradt gehöret, daß die Türckhen in anfang über die Sava¹¹⁹ ein schiffbrückh haben schlagen wollen und durch deß herrn graffen Serini¹²⁰ guetter in Dalmatien

115 Drinápoly/Edirne (TR).

116 Itt vagy az „ihn” mutatónévmást írta el a másoló, vagy kimaradt az, hogy milyen nyelvre fordította le Panajoti a dokumentumot.

117 Nagy valószínűséggel a másoló innen is kihagyott valamit, mert nem egészen értelmes a mondat.

118 Vág/Váh/Waag, folyó.

119 Száva/Save/Sava folyó.

120 Zrínyi Miklós horvát bán (1647–1664). *Pálffy*, 1997. 276. p.

durchbrechen. Allein dießes vor khein gewißhait, die gegrabene brün aber, wie obgemelt, weilche ich zue Touanik gesehen, verursachen doch einen argwohn.

[18.] Der Paniot hat mir zum öfftern gesagt und ich ihme auch selbiges widerhollet, ob ich es alhier bey Ihro Fürstlichen Gnade vor ein gewißhait melden khan, darauff er mir wider geantwortet, ich khan nicht [133r] allein diß melden, sondern auch Eur Fürstliche Gnade versichern, daß die Türckhen gehrn sähen und wintschen (so gar sie verwundern), daß Ihro Kayserliche Majestät bey iezo solcher gueth gestalter gelegenheit die zwei comitat¹²¹ oder graffschafften, so der Ragozi nur ad dies vitae¹²² besitzen solle (darunter auch verstanden wirdt, so lang er regiert) iezo nicht hinwekh nemben. Zue welichen sie, obwollen sie hoffen, niht von nötten sein wirdet, so gar darzue helffen wolten. Und sagt mir auch, daß die Türckhen sagen, daß niemahl beßere gelegenhait vorstehen wirdet, so gar ist schon einmahl daß geschrey aldort gewesen, daß Ihro Kaiserliche Majestät schon albereith die zwei comitat hette weckh genomben, welches die Türckhen mit großer freudt vernomben.

[19.] Hernach hat mir auch der Paniot gesagt, Eurer Fürstlichen Gnade gehorsambist zue entdeckhen, wie daß der Ragozi seith der groß vesir nach Philippopoli khomen, wochentlich zway mahl auch mehr brieff schreibet, ainzig allein umb perdon zue erlangen und mit solchen demietigen wortten, welche auff khein weiß außzusprechen. Er verspricht auch den groß vesir, so er perdo erlangen khan, soviel zue weg richten will, daß sie alle vorgehabte örther und platz in Ungarn wider erobern solten und beynebends bittet er, der groß [133v] vesir solte nur betrachten, waß er seinen kayßer und herrn für große nuzen schaffen khan, wann er sich iezo mit seiner herauß geführten armee zue ihme stoßen würde und alßdan mit verainigten waffen wider die Ungarn zue ziehen.

[20.] Item schreibt er, Ragozi, auch in seinen lezten brieff, daß unterschiedliche potentaten seind, die ihme zu ihrer seiths zue fallen anraizen, aber er soliches niemahlen zu thuen begehret, weillen seine vofahrer gegen der Ottomanische Porten alzeit threu gewesen, will ebenfahß auch also verbleiben. Der groß vesir ihme hierauff alzeit antwortet, wan er, Ragozi, in person vor sein, deß großvesirs, zelt khomen wirdt, alda fueßfallendt perdon zue begehren, wil er sehen, ob es möglich seye, bey den sultan vor ihme gnadt zue erhalten. Der Ragozi hat ihme wider hierauff geantwortet, daß er vor ihres kayßers nuzen beßer sey, wan der vesir mit seiner armada hinein khämbe und sich in Sibenbürgen mit ihm

121 Szabolcs és Szatmár vármegyék, melyeket I. Rákóczi György örökíthetett az 1645. évi linzi béke alapján.

122 „Ad dies vitae” (Élete végéig).

coniungere, alß dan will er persöhnlich vor ihme erscheinen und ihme wider einen andern potentaten großen nutzen schaffen. Dießes thuet er in allen seinen brieffen alzeit anziehen.

[21.] [134r] Dem herrn Reniger habe ich auch Eurer Fürstlichen Gnade befelch nach der audienz von meiner einen und andern verrichtung durch den corrier Karl (welichen der Paniot auffgehalten und wider nach Belgradt khomen, von dannen zum herrn Reniger den 27. Augusti auffbrochen) berichtet. Eben den 27. Augusti bin ich auch von Belgradt wider alher werths zue Eurer Fürstlichen Gnade auffgebrochen und den 31. wider nach Offen khomben, alda mich der caymecam (welicher aniezo immer zue sein zeit in gärten mit bangeten zuebringet) ein tag auffgehalten, welichen ich ersuechen laßen, ob er nichts zue Eurer Fürstlichen Gnade oder herrn graffen Adolphen von Puechhaimb¹²³ zue entbitten laßen hette. Er nur wider sagen laßen, vor dißmahl nihts wiße, alß einen freundlichen grueß beederseits außzurichten, bin also den 2. Septembris von Offen herowerts auffgebrochen.

[22.] Die confinanten seindt sehr schwirig, sonderlich wider den herrn graffen Batthiani und sie feuren nicht, auff alle weiß zu verursachen, deß großen vesirs macht dießer seits herwärts zue ziehen, vor diß¹²⁴ mahl waiß ich anders nichts mehr, Eure Fürstliche Gnade gehorsambist zu erindern, allein zum schluß [134v] underthänigst bittendt. Dieselben geruehen mir mit dero Fürstlichen Gnade gewogen zue verbleiben. Kesekfalu,¹²⁵ den 5. Septembris, 1658.

Eur Fürstlichen Gnade
Gehorsamber untergebener
Julius Hainrich Wogin

[23.] PS. Eure Fürstliche Gnade khan ich hiemit versichern, daß daß jene treffen, so neulich nach deß doctor Metzger¹²⁶ auffbruch von Lipona¹²⁷ solle zwischen den Ragozi und vesir von Offen vorübergangen sein, und daß der Ragozi solle so große victori erhalten haben, nicht so groß alß wie man vorgeben, gewesen seye. In deme damahlen niht so viel bey den vesir von Offen verhanden, alß man sagte, der Ragozi solte erlegt und gefangen haben. Habe von villen unpartheyischen, auch von bekhandten dießem nachgeforschet, weliche alle fast über eins stimben und die sachen also erzellen, daß von deß vesirs von Offen biß

123 Adolph Ehrenreich Puchheim, komáromi főkapitány (1651–1664). Vö.: *Pálffy*, 1997. 284. p.

124 A másoló itt véletlenül kétszer írta egymást után a „diß” szót.

125 Keszegfalva/Kamieničná (SK).

126 Johann Friedrich Metzger. Vö.: 42. lábjegyzet.

127 Lippa/Lipova (RO). A másoló feltehetően elírta.

in die [135r] 800 pferdt reconosciren¹²⁸ geritten, alda sie deß Ragozi leuth bey einen marast angetroffen und mit einander geschlagen, seindt aber beederseits, sowol Ragozische, alß Türckhen in die 50 geblieben. Die Türckhen haben auch drei weibsbilder, welche in manß klaiden verkläidt und gleich wie die soldaten auffgezogen, damahlen gefangen bekhomen und seindt iezo noh zue Temesuar (weliche weiber sie anfangs niht erkennet), biß sie ihre klaiden beraubt haben. Der gröste verlust währe damahlen, daß in die 50 Türckhen in dem marsch¹²⁹ versunckhen, darunter der vornembste war der Hassan bassa,¹³⁰ welcher bey Ihre Kaiserlichen Majestät¹³¹ seeligster gedachtnuß großer pottscaffter gewesen. In diesen ist deß Ragozi sein ganze victori, welche man alhier also beriembt bestanden.

Külzet:

[135v] Relation von Julyo Heinrich Wagin, seiner verrichtung beim groß vezier

5. Septembris 1658

Jelzet: ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 130. Konv. 2. fol. 126r–135v

Levéltári források és felhasznált irodalom

Kiadatlan források

MNL OL E 199	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Wesselényi
ÖStA HHStA Türkei	Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Staatenabteilungen, Türkei I.
ÖStA KA HKR Prot.	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protokollbücher des Wiener Hofkriegsrats,

128 Feltehetően elírás történt és „reconosciren” a helyes forma. Lat. recognosco (‘átnéz’, ‘átvizsgál’, itt: ‘felderít’).

129 Itt feltehetően nem menetelésről, hanem a Maros folyóról van szó, hiszen abba fulladtak bele a katonák. Vö.: B. Szabó, 2019. 145. p.; Szabados, 2019a 295., 307. p.

130 Elcsi Haszán pasa, korábbi internuncius, nagykövet és kapudzszi basi. Vö.: 43. és 45. lábjegyzet.

131 III. Ferdinánd (1608–1657) császár (1637–1657). Vö.: Höbelt, 2008.; Hengerer, 2012.

Kiadott források

- Bethlen*, 1829 *Bethlen Imre*: Második Rákótzai György ideje. Nagyenyed, 1829.
- Bethlen*, 1993 *Bethlen János*: Erdély története 1629–1673. (ford. P. Vársárhelyi Judit, szerk.: Jankovics József) Bp., 1993.
- EÉKH II. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély és az északkeleti háború II. Levelek és okiratok. Transylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta, Bp., 1891.
- EOE XI. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae, XI. (1649–1658). Bp., 1886.
- EOE XII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae, XII. (1658–1661). Bp., 1887.
- Kraus*, 2008 *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. ford.: Vogel Sándor. Második, átdolgozott kiadás. Csíkszereda, 2008.
- Lymbus*, 2003 *Lymbus*, Magyarságtudományi Forrásközlemények. Bp., 2003.
- MHHD XIII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Bp., 1874. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 23.)
- MHHD XXIV. *Szilágyi Sándor* (szerk.): A két Rákóczy György családi levelezése. Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 24.)
- MHHS VIII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Rozsnyai Dávid történeti maradványai. Budapest, 1877. (Monumenta Hungariae Historica Ser. II. Scriptores, 8.)
- Németh*, 1996 *Németh István*: „Ugyan ott Jenőnél Ur Barcsai Ákos Fejedelemmé téteték”. (Ismeretlen magyar nyelvű forrás Barcsay török követjárásáról). In: Keletkutatás 16. (1996) 1. sz. 57–80. p.

- Óváry*, 1901 *Óváry Lipót* (szerk.): A XVII. századból származó oklevelek kivonatai. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai, 3. füzet. Bp., 1901.
- Szabados*, 2016d *Szabados János*: Erdélyi vonatkozású levélmásolatok egy budai Habsburg kém (Hans Caspar) tevékenysége nyomán. In: *Fons* 23. (2016) 2. sz. 261–283. p.
- Szabados*, 2019a *Szabados János*: Adalékok az 1658. július 6-i páülési csata körülményeihez. In: *Lymbus* 17. (2019) 287–328. p.
- Szalárdi*, 1980 *Szalárdi János* *Siralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rendezte: Szakály Ferenc. Bp., 1980.
- Szilágyi*, 1889 *Szilágyi Sándor*: Levelek és okiratok II. Rákóczy György fejedelem diplomáciai összeköttetései történetéhez, I–III. In: *Magyar Történelmi Tár*, 3. sorozat 12. kötet (1889) 326–353., 451–490., 637–677. p.
- Szilágyi*, 1891 *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczy György 1621–1660. Bp., 1891.
- TMÁO II. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyarokori Államokmántár II. kötet. Pest, 1869.
- Tusor*, 2015 *Tusor Péter* (szerk.): „Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Bp., 2015. (*Collectanea studiorum et textuum*, 1.)
- Veress*, 1938 *Veress Endre (Andrei)* (szerk.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești*, Vol. X. *Acte și scrisori*. (1637–1660). București, 1938.

Felhasznált szakirodalom

- Brandl – Göncöl – Juhász – Marton – Szabados*, 2018 *Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János*: Kommunikáció és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során. In: *Aetas* 33. (2018) 4. sz. 108–124. p.

- Czigány*, 2017 *Czigány István*: Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658–1661. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk.: Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Bp., 2017. 313–341. p.
- Cziráki*, 2014 *Cziráki Zsuzsanna*: Zur Person und Erwählung des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel, Simon Reniger von Renningen (1649–1666), In: *Wiener Archivforschungen – Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien*, István Fazekas. Hrsg.: Cziráki Zsuzsanna – Fundárek Anna – Manhercz Orsolya – Peres Zsuzsanna – Vajnági Márta. Bécs, 2014. 157–164. p.
- Cziráki*, 2015 *Cziráki Zsuzsanna*: Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). In: *Századok* 149. (2015) 4. sz. 835–871. p.
- Cziráki*, 2016a *Cziráki Zsuzsanna*: Language Students and Interpreters at the Mid-seventeenth-century Habsburg Embassy in Constantinople. In: *Theatrum historiae* 19. (2016) 27–44. p.
- Cziráki*, 2016b *Cziráki Zsuzsanna*: Követ vagy szélhámos? A Habsburg diplomácia útvesztői egy konstantinápolyi gyilkosság tükrében. In: *Aetas* 31. (2016) 3. sz. 22–39. p.
- Erdélyi*, 1906 *Erdélyi Alajos*: Barcsay Ákos fejedelemsége I–II. In: *Századok* 11. (1906) 412–450., 489–547. p.
- Gebei*, 1992 *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 105. (1992) 2. sz. 30–64. p.
- Gebei*, 2004 *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György külpolitikája 1648–1657. Bp., 2004.
- Gebei*, 2007 *Gebei Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007.

- Gebei*, 2013 *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György szakítása a törökkel (1657–1660). In: Az oszmán–magyar kényszerű együttélés hozadéka. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 303–322. p.
- Gévay*, 1841 *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Hadnagy*, 2010 *Hadnagy Szabolcs*: Köprülü Mehmed egri kormányzó-sága – egy oszmán államférfi életrajzának kérdőjelei. In: Keletkutatás 22. (2010) 1. sz. 107–113. p.
- Hadnagy*, 2015 *Hadnagy Szabolcs*: Az oszmán hadsereg élelmiszer-utánpótlásának rendszere az 1658. évi erdélyi hadjárat tükrében. PhD-értekezés, kézirat. Szeged, 2015.
- Hammer-Purgstall*, 1830 *Hammer-Purgstall, Joseph*: Geschichte des Osmanischen Reiches. VI. Bd. Von der Großwesirschaft Mohammed Köprili's bis zum Karlowitzer Frieden. 1656–1699. Pest, 1830.
- Hengerer*, 2012 *Hengerer, Mark*: Kaiser Ferdinand III. (1608-1657) Eine Biographie. Wien – Köln – Weimar, 2012.
- Hering*, 1994 *Hering, Gunnar*: Panagiutis Nikusios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel. In: Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik. Bd. 44. (1994) 143–178. p.
- Höbelt*, 2008 *Höbelt, Lothar*: Ferdinand III. (1608–1657). Friedenskaiser wider Willen. Graz, 2008.
- Huber*, 1898 *Huber, Alfons*: Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte 1658–1664, In: Archiv für österreichische Geschichte. 85. (1898) 511–587. p.
- Janos*, 2005–2006 *Janos, Damien*: Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century. In: Archivum Ottomanicum 23. (2005–2006) 177–196. p.

- Kármán*, 2001 *Kármán Gábor*: Svéd diplomácia a Portán 1657–1658. Claes Ralamb és Gotthard Welling konstantinápolyi követsége. In: *Sic Itur ad Astra* 12. (2001) 1–2. sz. 53–85. p.
- Kármán*, 2006 *Kármán Gábor*: A bellum iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban. In: *Századok* 140. (2006) 3. sz. 939–971. p.
- Kármán*, 2011 *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp., 2011.
- Kármán*, 2012 *Kármán Gábor*: II. Rákóczi György 1657. évi lengyel hadjáratának diplomáciai háttere. In: *Századok* 142. (2012) 5. sz. 1049–1084. p.
- Kármán*, 2013 *Kármán Gábor*: Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete. Bp., 2013.
- Kármán*, 2020 *Kármán Gábor*: Confession and Politics in the Principality of Transylvania 1644–1657. Göttingen, 2020.
- Katkó*, 2009 *Katkó Gáspár*: A krími tatárok fogságába esett erdélyi sereg története (1657–1675). In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter. Bp., 2009. 205–240. p.
- Kerekes*, 2004 *Kerekes Dóra*: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. In: *Századok* 138. (2004) 5. sz. 1189–1228. p.
- Kerekes*, 2007 *Kerekes Dóra*: Kémek Konstantinápolyban: a Habsburg információszerzés szervezete és működése a magyarországi visszafoglaló háborúk idején (1683–1699). In: 141. (2007) 5. sz. 1217–1269. p.
- Kolçak*, 2016 *Kolçak, Özgür*: Walter Leslie Habsburg-követ látogatása a Portán. In: *Aetas* 31. (2016) 3. sz. 99–127. p.
- Koltai*, 2002 *Koltai András*: Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban: Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659). In: *Korall* 3. (2002). 2. sz. 55–78.

- Kovács, 2015* *Kovács Ágnes*: Habsburg–oszmán diplomácia a harminc éves háború utolsó éveiben. Alexander Greiffenklau von Vollrats rezidensi tevékenysége. In: Paletta. II. kora újkortörténeti tudományos diákkonferencia. Tanulmánykötet. Szerk.: Bódai Dalma – Vida Bence. Bp., 2015. 93–111. p.
- Kovács, 2016* *Kovács Ágnes*: Alexander Greiffenklau von Vollrats első rezidensi éve Konstantinápolyban. In: Kút (2016) 25–39. p. URL: <http://hdl.handle.net/10831/32204> (letöltve: 2016. 11. 18.)
- Kovács, 2018* *Kovács Ágnes*: Der Einfluss kaiserlicher Diplomatie auf die osmanische politische Entscheidungsfindung. Zusammenhänge dem Feldzug von Georg Rákóczi I. von 1644–1645 betreffend. In: Fejezetek Erdély történetéből. Szerk.: Tötös Áron. Nagyvárad, 2018. 279–290. p.
- Kósa, 1942* *Kósa János*: II. Rákóczi György. Bp., 1942.
- Kruppa, 2019* *Kruppa Tamás*: II. Rákóczy György, a Szentszék és Vence 1658-ban. In: Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk.: Nagy Gábor – Viskolcz Noémi. Miskolc, 2019. 70–83. p.
- Márki, 1896* *Márki Sándor*: A páülési ütközet 1658. július 6-án. In: Hadtörténelmi Közlemények 9. (1896) 1. sz. 123–125. p.
- Meienberger, 1973* *Meienberger, Peter*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bern – Frankfurt am Main, 1973.
- Pálffy, 1997* *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: Történelmi Szemle 39. (1997) 2. sz. 257–288. p.

- Pálffy, 2006* *Pálffy Géza*: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 119. (2006) 2. sz. 538–559. p.
- Papp, 1991* *Papp Sándor*: Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről. In: *Acta Academicae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana*. Szerk.: Szegfű László, 1989–1990. Szeged, 1991. 21–31. p.
- Papp, 2009* *Papp Sándor*: II. Rákóczi György és a Porta. In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter, Bp., 2009. 99–170. p.
- Papp, 2016* *Papp Sándor*: Egy Habsburg-követ, Simon Reniger oszmán kapcsolathálózata. In: *Aetas* 31. (2016) 3. sz. 40–53. p.
- Papp, 2019* *Papp Sándor*: Amikor a nagyvezír választott fejedelmet Erdélynek. Köprülü Mehmed pasa audienciája 1658-ban. In: *Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről*. Szerk.: Nagy Gábor – Viskolcz Noémi. Miskolc, 2019. 120–133. p.
- Péter, 1975* *Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Bp., 1975.
- Sienell, 2001* *Sienell, Stefan*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford–Wien, 2001.
- Somel, 2009* *Selcuk Akşin Somel*: Mehmed IV. In: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Eds.: Gábor Ágoston–Bruce Masters. New York, 2009. 370–371. p.
- Spielman, 1981* *Spielman, John P.*: Leopold I. Zur Macht nicht geboren, Graz – Köln – Wien, 1981.

- Spuler*, 1935 *Spuler, Bertold*: Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). Teil. 3. Listen der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jhdts. In: Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Neue Folge, 11. (1935) 3–4. sz. 313–366. p.
- Strohmeier*, 2013 *Strohmeier, Arno*: Kategorisierung und Denkschemata in diplomatischer Kommunikation: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident an der Hohen Pforte (1629–1643). In: Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa. Hrsg: Barth-Scalmani, Gunda – Rudolph, Harriet –Steppan, Christian. Innsbruck, 2013. 21–29. p.
- Szabados*, 2016a *Szabados János*: Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán. Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei. In: Szóra bírni az újkort. KoraújkorÁSZ. A III. KoraújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai. Szerk.: Hende Fanni – Pataki Katalin – Bodnár-Király Tibor. Bp., 2016. 192–216. p.
- Szabados*, 2016b *Szabados János*: „...Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens...” (Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében). In: Hadtörténelmi Közlemények 129. (2016) 2. sz. 559–581. p.
- Szabados*, 2016c *Szabados János*: A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” – Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz. In: Aetas 31. (2016) 3. sz. 77–92. p.
- Szabados*, 2018 *Szabados János*: „Ih awer befleise mih, daß ih sie beidte zue nahbarn mahen khan.” – Die Karriere des deutschen Renegaten (Hans Caspar) in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext. PhD-értekezés. I., kézirat. Szeged, 2018.

- Szabados*, 2019b *Szabados János*: Újabb javaslat a vezekényi csata értelmezéséhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 132. (2019) 4. sz. 783–808. p.
- Szabó*, 2008 *Szabó András Péter*: Esterházy Pál nádor néhány erdélyi vonatkozású iratmásolata. Ismeretlen források az 1658–1659. esztendőök történetéhez. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 6. (2008) 63–92. p.
- Szabó*, 2012 *Szabó András Péter*: „De profundis”. Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában. In: *Századok* 146. (2012) 5. sz. 1085–1160. p.
- B. Szabó*, 2001 *B. Szabó János*: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 114. (2001) 2–3. sz. 231–278. p.
- B. Szabó*, 2006 *B. Szabó János*: Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai. In: *Aetas* 21. (2006) 2–3. sz. 204–218. p.
- B. Szabó*, 2016 *B. Szabó János*: „Sors bona nihil aliud” Az 1657. évi erdélyi ’Blitzkrieg’ kudarca Lengyelországban. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk.: Horn Ildikó et al. II. kötet. Bp., 2016. 231–251. p.
- B. Szabó*, 2019 *B. Szabó János*: Erdély tragédiája 1657–1662. Bp., 2019.
- B. Szabó–Sudár*, 2012 *B. Szabó János – Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül”. II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (1. rész). In: *Századok* 147. (2012) 5. sz. 1017–1048. p.
- B. Szabó–Sudár*, 2013 *B. Szabó János – Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (2. rész). In: *Századok* 148. (2013) 4. sz. 931–999. p.

- Toma*, 2012 *Toma Katalin*: Egy dunántúli nagyúr erdélyi kapcsolatai. Nádasdy III. Ferenc és II. Rákóczi György. In: Századok 146. (2012) 5. sz. 1161–1188. p.
- Tóth*, 2018 *Tóth Hajnalka*: Mennyit ér egy magyar lovas hadnagy? Egy rabkiváltás története diplomáciatörténeti kontextusban a 17. század közepéről. In: Századok 152. (2018) 2. sz. 247–284. p.
- J. Újváry*, 2006 *J. Újváry Zsuzsanna*: „De valamíg ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll”. A vezekényi csata és Eszterházy László halála. In: Hadtörténelmi Közlemények, 119. (2006) 4. sz. 943–972. p.
- R. Várkonyi*, 1994 *R. Várkonyi Ágnes*: A „kereszténység Achillese”, In: *Europica varietas — Hungarica varietas. Tanulmányok*. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Bp., 1994. 76–90. p.
- R. Várkonyi*, 2005 *R. Várkonyi Ágnes*: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk.: Hausner Gábor, Bp., 2005, 577–614. p.
- Várkonyi*, 2008 *Várkonyi Gábor*: A nádor és a fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: *Portré és Imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2008. 147–162. p.
- Várkonyi*, 2009 *Várkonyi Gábor*: Wesselényi Ferenc nádorrá választása, In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk.: Kármán Gábor – Szabó András Péter, Bp., 2009. 301–323. p.
- Várkonyi*, 2019 *Várkonyi Gábor*: Ütközőpályán: Wesselényi Ferenc nádor állásfoglalása II. Rákóczi György erdélyi fejedelem politikájáról, 1658. In: *Háborúk, alkotások, életutak. Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről*. Szerk.: Nagy Gábor – Viskolcz Noémi. Miskolc, 2019. 172–179. p.

VERES TÜNDE

DRAHEIM VILMOS ÉS A KINCSTÁRI SZŐLŐGAZDÁLKODÁS*

Draheim Lipót Vilmos neve talán sokaknak nem cseng ismerősen, ami érthető, hiszen életével, s hivatalban töltött éveivel ezidáig a magyar történettudomány csak érintőlegesen foglalkozott, ám bár mind magánéletének mind hivatali idejének, s működésének eddigi ismerete egy izgalmas életutat sejtet. Az egykori kamarai prefektus viszonylag rövid idő alatt vált a Szepesi Kamara, a felső-magyarországi kincstári gazdálkodásért és pénzügyekért felelős hivatal egyik vezetőjévé. Szolgált I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705), illetve Thököly Imre rövid felső-magyarországi fejedelemsége (1682–1685) alatt is. Több tisztség betöltése fűződik nevéhez — ahogy ténykedése miatti panaszos levelek sorozata is. Amellett, hogy felügyelte a fiskális uradalmak gazdálkodásait, valamint a tisztviselők működését, konfiskált és saját kezére játszott birtokokat. Életének nagyfokú feltáratlansága azért is meglepő, mert a Magyar Nemzeti Levéltár által őrzött Szepesi Kamarai Levéltár, Thököly Szepesi Kamarájának iratai, illetve egyéb gyűjtemények is meglehetősen sok iratot őriznek személyével kapcsolatban. Ezek között a dokumentumok között találhatóak fogalmazvány-könyvek, utasítások, levelezések, kimutatások és felmérések. Az iratok jelentős részét teszi ki a szőlőműveléssel kapcsolatos feljegyzések, legyen az terméseredmény, árendás lista, művelési költség, állapot vagy instrukció. Jelen munkában közlendő dokumentum az utóbbi kategóriát erősíti.

Fabritius Mihálynak, a Szepesi Kamara kincstári szőlőfelügyelőjének lentebb olvasható utasítását 1683 márciusában készítették, de valójában ő már egy évvel korábban is betöltötte ezt a tisztséget, neve ugyanis az év végén, a kincstári borokról készült felsorolásban is feltűnik.¹ A szőlőinspektorral szembeni elvárások hasonlóak a prefektus feladataihoz: irányítani és utasításokat küldeni az adott terület vezetőinek, az inspektor esetében a szőlőgazdaságok vezetőinek. A forrásszöveggként olvasható instrukció ezeket a feladatokat jól összegzi, annyi változással, hogy — ahogy az utasítás 9. pontja is kimondja — „A borok vizsgálatán kívül a fejedelem rendelkezése alapján vegye a saját maga gondoskodása alá a kincstári kezelésű jóságokban található összes fajta gabonát.” Az ilyenfajta

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

1 MNL OL G 3 TSzK III. 9. 1682. 49–50. p.

utasítások általánosak voltak a Kamarán belül, de hasonlókkal találkozhatunk földesúri uradalmak esetében is, amennyiben udvarbíró váltás történt. Ezen szöveg jelentősége abban rejlik, hogy az instrukció pontjain keresztül, annak mögöttes tartalmával világít rá a kincstári szőlőgazdálkodás nehézségeire, egyes tisztek visszaéléseire, azok formáira, s a rendtartás menetére.

Jelen dolgozat azt járja körbe, milyen úton jutott hozzá Draheim Vilmos a prefektusi címhez, s milyen problémák jellemezték a Draheim által irányított kincstári szőlőgazdálkodást. Hogy megértsük, pontosan milyen szerepet töltött be Draheim Lipót Vilmos a Szepesi Kamarán belül, először az intézmény XVII. századi működését kell megismerni, amely korszakban nem csak a Kamara hatásköre, de hovatartozása is többször változott.

A Szepesi Kamara működése

Egy új kamara felállításának gondolata már 1565-ben felmerült, mivel Felső-Magyarország növekvő súlya egyre jobb, hatékonyabb pénzügyi és katonai szervezettséget kívánt meg. Ekkor Thurzó Ferenc és Thorda Zsigmond elnökletével bizottságot küldtek ki, hogy megvizsgálják egy kamara felállításának lehetőségeit.² A következő években már a felállítandó kamara elnökéről, az adminisztráció ügyviteléről értekeztek, s 1567. április 1-jén a király kiadta az új kamara működésére vonatkozó utasítását, amelyet a Pozsonyi Kamara közreműködésével készítettek el.³ A kassai székhellyel működő új kamara a pozsonyi mintájára épült fel, azzal a különbséggel, hogy az előbbi jóval nagyobb hatáskört kapott. Elsődleges feladata, a politikai ügyek intézése mellett, a Felső-Magyarországi Főkapitányság területén állomásozó végvári katonaság élelemmel történő ellátása, fizetésük biztosítása lett.⁴ Az intézmény felállítása utáni nehézségek reformokat követeltek meg. Az ennek kapcsán 1571-ben kiadott új utasítás⁵ rendezte az immár Szepesi Kamarának — *Camera Scepusiensis* — nevezett hivatal működését, amely 1604-ig zavartalan volt.

2 *Szűcs*, 1990. 18. p.

3 Uo. 19. p.

4 A hadsereg, illetve a végvárak finanszírozására lásd bővebben *Kenyeres*, 2007.

5 Ezen új határozat rendelkezett az ügymenet szabályozásáról, a számadások módszerének javításáról, a kamarai várbirtokok igazgatásáról, és természetesen a végvári katonaság ellátásáról. *Szűcs*, 1990. 21. p.

A Bocskai István által eltörölt kamarát visszaállították ugyan, de a magyar rendekkel kötött kompromisszum keretében elnökét egy ideig kincstartónak nevezték. 1610-től tulajdonképpen a Szepesi Kamara korábbi, 1604 előtti struktúrájában működött tovább, az egész intézményt a tanács vezette, ahol az ügyek intézése kollegiálisan történt. A tanácstagok alá volt beosztva a titkár, a pénztáros és a számvevő — mellette olykor segédszámvevő is működött —, továbbá egy írnok, egy irattáros, több futár, és egy ügyvéd.⁶ A hivatalnokok azonban csak 1619-ig, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) bevonulásáig maradhattak helyükön. Kassa elfoglalása után Bethlen nem oszlatta fel a Kamarát, hanem a hét vármegye ügyeinek rendezését osztotta ki feladatául, az adminisztrációt pedig saját híveivel töltötte fel, élére pedig elnök, prefektus került, mellette tanáccsal. A Kamara erdélyi fennhatóság alatti működése csak Bethlen halálával szűnt meg, amely után az ismét Kassára költözött adminisztráció a Pozsonyi Kamara teljes függése alá került.⁷ I. Rákóczi György fejedelem (1630–1648) hadjáratakor rövid időre beszüntette működését, de a linzi békét követően újból elláthatta feladatait, annyi változással, hogy 1648-tól két tanácsos állt a Kamara élén, azonban tisztviselőkarának szervezeti felépítése még az 1660-as években is a korábbi évtizedeket tükrözte két tanácsossal az élén.⁸

A Szepesi Kamara működésében és felépítésében az 1672. évet nevezhetjük fordulópontnak. Az eleinte kisebb sikereket elérő kuruc megmozdulások okán a Kamara egyre több rebellis birtokát konfiskálta.⁹ Nem csupán a kincstári javak növekedése, de a király számára egyre aggasztóbb felső-magyarországi politikai helyzet miatt is szükség volt arra, hogy a Kamara hivatalát feltétlenül udvarhú

6 Uo. 59. p.

7 A Pozsonyi Kamarától való függés egyben azt is jelentette, hogy a Szepesi Kamara elvesztette kamarai jellegét. Az igazgatást teljes egészében a Pozsonyi Kamara tanácsa vette át, s annak jóváhagyására volt szükség minden ügyben. Megszűnt az addig fennálló kollegialitás is, s az igazgatás mellett a pénzkezelést, illetve az ellenőrzést is átvette a Magyar Kamara. Uo. 62., 64. p. A kamara életében az egyik legnagyobb változást a Wesselényi-féle összeesküvés hozta. Mivel a Szepesi Kamara alá eső területek játszották a fő szerepet az összeesküvésben, Lipót 1670-ben bizottságot küldött a kamarába is, amelynek feladata a lázadók birtokainak lefoglalása volt, s az egész Szepesi Kamara működését e bizottság alá vonták. Ezen átszervezés viszont magát a szervezetet nem érintette, annak élén továbbra is két tanácsos állt. Uo. 68. p.

8 *Gecsényi*, 2008. 455–456. p.

9 A Wesselényi összeesküvés alkalmat és lehetőséget biztosított a bécsi kormányzerveknek arra, hogy centralizációs törekvéseiket megvalósítsák, egyben pedig leszámoljanak a református nemességgel is. Erre a célra Rottal János vezetésével bizottságot állítottak fel, majd a perek lezajlását követően elrendelték a birtokelkobzásokat. *Ulrich*, 2011. 397. p. A birtokelkobzások jelentősen növelték a kamarai bevételeket. Erre lásd, *Oross*, 2008. 105., 124–125. p.

emberekkel töltsék fel. Így 1672-ben Otto von Volkra lett a Szepesi Kamara adminisztrátora.¹⁰

Bár az intézmény élére adminisztrátort neveztek ki, egy ideig még mellette továbbra is két tanácsos működött. Ez a helyzet 1675-ben változott meg Franz Wallsegg megbízásával. Ő ezen hivatalban töltött ideje alatt a Kamara szerkezetét átalakította és az ott dolgozó hivatalnokok számát is növelte. A mellette működő tanácsosok száma 1678-ig ugyanúgy kettő maradt, ezt követően háromra emelte azt, és a titkári tisztséget is kettéosztotta német és magyar titkára.¹¹ Az újonnan létrehozott állásokat nemcsak, hogy többnyire németekkel töltötték fel, de kialakult az a gyakorlat is, hogy az adminisztrátor mellett működő tanácsosok közül egynek német származásának kellett lennie. Miután Thököly Imre 1682-ben elfoglalta Kassát, jelentős változásokat nem intézett a Kamara szervezetében, mivel annak szerepére és működésére ő magának is szüksége volt. Egy dolgot azonban megváltoztatott: az adminisztrátori tisztséget megszüntette, s a Kamara vezetését két vagy három tanácsosra bízta, akiket ő maga nevezett ki saját emberei közül. Draheim Vilmos pályájára — amennyiben annak magánéletére való hatását is tekintetbe vesszük — legnagyobb mértékben talán az 1682 utáni évek voltak a meghatározóak.

Fabritius Mihály és Draheim Vilmos hivatali pályája

Fabritius Mihály pályájáról nem sokat lehet tudni. 1659-ben a wittenbergi egyetem hallgatója volt, a neve mellett olvasható megjegyzés szerint Erdélyből származott.¹² 1662–1669 között a Szepesi Kamara pénztárnoka volt,¹³ 1680-ban pedig mint prefektorátusi írnok működött.¹⁴ A Thököly felkelés leverése, és az Adminisztráció újbóli Habsburg kézre kerülése után is tovább dolgozhatott. Ennek köszönhetően 1685-ben alpénztárnoki, majd pénztári ellenőri, 1690-ben pedig ismételten a Szepesi Kamara pénztárnoki tisztségében találjuk.¹⁵ Feleségével, Zsuzsannával két fiuk született. Hivatalát 1695-ben bekövetkezett haláláig viselte. Az ekkor készült konfiskálási dokumentum összegzi a többek közt Kassa városában

10 Szücs, 1990. 86. p.

11 Uo. 87. p.

12 Asztalos, 1930. 130. p.

13 Ember, 1946. 183. p.

14 Fallenbüchl, 2002. 93. p.

15 MNL OL A 57 23. kötet, 94. p.; Uo. 93. p.

lévő javait: „Una domus lapidea in Lib[era] ac Regia Ci[vi]t[a]te Cassoviensi, in majori platea e regione domus Cameralis situata.”¹⁶ Pályájának felívelése igen csak hasonló a számára készült 1683-ban kiadott instrukció írójéhez, Draheim Vilmoséhoz.

Eddigi ismereteink alapján az első biztos forrásunk Draheim Vilmosról egy 1673-ból származó levél, amelynek a külső címzésén a következő áll: „Egregio Domino Vilhelmo Literati de Kenyhecz Sacra[e] Ca[e]sareae Regia[e]q[ue] Ma[ies]t[er]is Salis Fodina[e] Soovariensis Inspectori et cetera Amico nobis honorando.”¹⁷ Draheim „literatus”, vagyis tanult, művelt ember volt, ami leveleinek nyelvezetében jól tükröződik. Német anyanyelve ellenére tökéletesen beszélt és írt magyarul, továbbá latinul. Bár tanulmányainak pontos helyét egyelőre homály fedi, ellenben a perzsa és görög történelemben szerzett jártasságát írásaiban előszeretettel fejezte ki.¹⁸ A sóvári (ma Solivar, Szlovákia) sóbánya felügyelőjének karrierje felfelé vezetett, s a következő évben már ő töltötte be a kincstári birtokok prefektusa címet.¹⁹

A prefektúrán belül 1677-től a Kamara többi szervétől különálló számvevő (exactor rationum) dolgozott.²⁰ Azt megelőzően a levéltár, s az ott működő levéltáros (archivi conservator) volt hivatott a kamarai uradalmak számadásait megvizsgálni. Hogy Draheim Vilmos prefektusi feladatai mellett a számvevőségi munkákat is irányította, s felügyelte, levelezéséből egyértelműen látszik. Ő kérte be és személyesen vizsgálta meg az egyes uradalmak élén álló provizorok számadásait.²¹ Néhány neki címzett levélen prefektusi titulusa mellett pedig még mint

16 MNL OL E 156 a. Fasc. 009. No. 062.

17 MNL OL E 211 Fasc. 140–141. cs. 65. d. 88. fol. 31r–32v.

18 „[...] midőn praefigurálván magának az emberi változó sorst, mind olvassuk, hogy Cyrus király Craesussal, Cambyses Psammenitus királlyal, [- - -] az 4 devictus és hámban fogot királyokkal cselekette vala (...).” MNL OL G 3 III. 8. 1685. máj. 25. 48–49. p. „Plutarchusnál olvastam, midőn egy szegény supplicans aszonyi állat az Nagy Sándor királynak egy supplicatioját nyújtatott volna, kire az király sok gondgyai közöt választ nem adot, mondá az supplicans: Ergo ne Rex [- - -] esse velis, si supplicantes preces negligis.” MNL OL G 3 III. 8. 1685. máj. 23. 46. p.

19 MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 037 / b.

20 *Szűcs*, 1990. 110. p.

21 „Azért másodsor most monealom K[egyelme]d[e]jt, hogy (...) Keg[yelme]d de omnibus acceptis et expensis számadását én nekem p[rae]sentálya, una cum omnib[us] documentus et quietantiis. MNL OL G 3 III. 8. 1683. április 16. 137. p. Továbbá, mikor 1685-ben a homonnai jószágban maradt csépeletlen gabona miatt eljárást indítottak ellene, eleinte azzal védekezett, hogy nem kapta meg az ott lévő provizor extractusát. MNL OL G 4 IV. 1. 1. d. 106. p.

rationum exactort is megjelölték.²² Amikor Wallsegg elrendelte, hogy kötelező egy német származású személynek jelen lenni a tanácsban, Draheim Vilmost jelölték ki erre a feladatra. Ezen tisztséget 1682-ig töltött be. Thököly Imre viszont saját emberei közül kívánta feltölteni a Kamara tanácsosi helyeit, így érthető, hogy Draheim nem maradhatott továbbra is tanácsos, hiába állt át Thököly oldalára. Pálfordulása viszont nem maradt haszon nélkül. Sikerrel győzte meg a fejlődelmet személye nélkülözhetetlenségéről, sőt levélben tájékoztatta őt a Kamara szükséges teendőiről. Igyekezete sikert hozott — a kincstári javak prefektusa továbbra is ő maradt.²³

-
- 22 MNL OL G 3 III. 7. 1682. szeptember 29.; 1682. október 11.; 1683. április 9.; 1682. november 18. Tersztenszky Pál 1682-ben írt leveleiben Draheimet mint archivi conservator is megjelölte. Uo. 1682. szeptember 29. Az egykori prefektus azonban ilyen címet soha nem töltött be. Tersztenszky hibája valószínűleg abból fakad, hogy mivel a Kamara levéltára látta el a számvevőségi feladatokat, összekeverhette azt a kincstári birtokok külön számvevőjével. Az 1683-ban keletkezett leveleit pedig már e hiba nélkül írta.
- 23 A Fallenbüchl Zoltán az általa összeállított tisztviselői archontológiában Draheim Vilmosról is ír. Azonban tévesen állítja, hogy 1683-ban ő lett volna a munkácsi uradalom provizora. Tudjuk, hogy az adott időszakban a birtok prefektusa Sárossy Sebestyén volt. MNL OL G 3 III. 7. 1683. március 16.; Továbbá fennmaradt egy Draheim által írt levél, amelyben a somi tisztnak parancsolta, hogy a „fiscális borokat 26 hordóval administrálya Munkácsra, mely, ha meglészen, K[egyelme]det kérem, ne nehesztelye eöket de perceptis az munkácsi provisor Uramat quietaltatni” MNL OL G 3 III. 8. 1683. november 15. Emellett további tévedés, hogy a prefektusi címet 1685 és 1687 között töltötte volna be, mely hivatalnak az az évi letartóztatása vetett volna véget. Draheimet valóban börtönbe vetették, de nem 1687-ben, hanem 1685-ben, s egészen pontosan Regéc várában tartották őt fogva. A börtöni életkörülményekről számos levelet írt feleségének, Gatályi Klárának. Kettejük viszonyára lásd: *Veres*, 2019. Hivatalosan a homonnai jószágban hagyott gabona csépeletlensége indokával tartóztatták le, mely kár a kamarai becslés szerint 10.000 forintra rúgott, s amely ellenében az egykori prefektus minden birtokát lefoglalták. Az ügy érdekessége, hogy a letartóztatás inkább tekinthető belső hatalmi harcok következtének, amelyet a prefektus és Thököly embereinek kezdetektől jelenlévő szembenállása váltott ki. Draheim Vilmos perére lásd bővebben: *Veres*, 2020/b. Bár Fallenbüchl szerint 1675-től volt Draheim prefektus, ezt más dokumentumok cáfolják. MNL OL E 156 a. Fasc. 066. No. 037 / b. A Fallenbüchl által megjelölt évben Draheim már a Wesselényi összeesküvést követő konfiskálások alá vont Csáky Ferenc, Fekete István és Kátay Ferenc birtokait írta össze. Érdekes mód az ekkor összeírt javakat már neki készültek kiutalni használatra a dokumentum szerint — „(...) aestima[ti]o et specifica[ti]o bonorum, juxta quam mihi bona assignare debebat. (...) mihi usu fructuario jure”. MNL OL E 156 a. Fasc. 090. No. 033. Ezeket a birtokokat pedig 1681-ben I. Lipót Draheimnek és leszármazottjainak adományozta. MNL OL A 57 Libri regii 16. k. 637–638. p. Ezek voltak azok a birtokok, amelyeket 1685-ben a 10 000 forint értékben elvettek tőle. Érdemes megjegyeznünk, ezek értéke meg sem közelítette a Kamara által várt értéket. Draheim Vilmos birtokszerzéseire lásd bővebben: *Veres*, 2020/a.

Prefektusként már 1674-től kezdve az ő feladata volt a kincstári uradalmak tisztartóinak irányítása, s a birtokok gazdaságának felügyelete, utasítások kiadása, de ami fontosabb, a jövedelmek növelése. A térség egyik legnagyobb jövedelmet hozó forrása pedig a bor volt. Hiába létezett 1673-tól külön szőlőfelügyelői hivatal a kincstári szőlőbirtokok igazgatására, Draheim Vilmos, mint a kincstári birtokok prefektusa volt az, aki a munkát ténylegesen irányította. A szőlők vizitációját már az 1670-es évek végén is ő intézte.²⁴ Munkája nem volt előzmény nélküli. Draheim hamar felismerte, hogy a kincstári szőlők kezelése nem megfelelő, drágán és rosszul végzik a művelést, sőt, még az abból befolyó jövedelem is kevés. A probléma gyökereként a Kamarának 1679-ben írt beszámolójában a hivatalos közeget jelölte meg, külön kiemelve a tokaji szőlőfelügyelőt. Jelentésében tulajdonképpen feltárta és a kamara előtt bemutatta a felügyelő mulasztásait, hanyagságát és sikkasztását.²⁵ A kamara erre egy újabb vizsgálatot kért a szőlők ügyében, s az 1680 februárjában munkához látott Draheim ismét egy olyan jelentést nyújtott be, amelyben ugyanarra a következtetésre jutott, mint korábban: a hegyaljai szőlők, amelyek gyönyörűen teremhetnének és rengeteg hasznot hozhatnának, a lehető legrosszabb művelésben és állapotban vannak. Több pontban jelöli meg a szőlők tönkremenetelének okát. 1. Nem alkalmazzák a *cultura extraordinaria*-t. 2. Nem csak a *cultura extraordinaria*-t, de még a rendes művelést sem alkalmazzák. 3. A vincellér felügyelete nem megfelelő, így az sem végzi el maradéktalanul a rá bízott munkát. 4. A Hegyalja vidéke nem biztonságos a kuruc csapatok betörései miatt, így a parasztok félnek kimenni a szőlőhegyekre. 5. A kincstár nem fordít elég pénzt a munkások általi művelésre.²⁶ Draheim Vilmos jelentése nem csak ezen ténymegállapítások miatt fontos, hanem azért is, mert egy pillanatké-

24 Draheim Vilmos évente látogatta a hegyaljai szőlőket, hogy saját maga vegye szemügyre az ott folyó munkát. 1683. február 24-én azonban a következőket írja a fejedelemnek: „Én nekem szükségképen az Hegyaljára az szőlők visitatiojára kel mennem. Azomban nem kaphatok it az Na[gysá]god szolgálattjára jó [- -] provisort, kéntelen leszek olyt fogadnom, az mineműt kaphatok ide Kassa körül való jószághoz.” MNL OL G 3 III. 8. 1683. február 24. 116.p. Március 1-én már többek közt arról értesítette Thökölyt, hogy öt nap múlva indul a Hegyaljára, miután „az itt való dolgokat” a kassai provizorra bízta. Uo. 1683. március 1. 120. p. Akit kénytelen volt találni, pedig az a Demeczky Mihály, akinek a neve az alább közölt forrásszövegben is olvasható.

25 Illéssy, 1900. 6. p.

26 Uo. 6. p.

pet nyújt a hegyaljai kincstári szőlők 1680. évi állapotáról.²⁷ E jelentés rávilágít Draheim munkabírására és alaposágára, mely tulajdonságok — a prefektus leírása alapján — nem jellemezheték az említett szőlőinspektort. Draheim Vilmos véleménye szerint a tokaji szőlők állapotáért az inspektor hanyagsága okolható, de egyúttal magának a Szepesi Kamarának is a szemére veti, hogy hiába hívta fel a figyelmet korábbi jelentésében, sőt már 1676-ban a szőlők állapotára és a kincstári szőlőgazdálkodás problémáira, mégsem történt változás. Tegyük hozzá gyorsan a teljesség kedvéért, hogy a tokaji szőlőfelügyelő álláspontját egyelőre nem ismerjük ebben az ügyben. Az viszont kétségtelen és egyben jól ismert, hogy a kamarai szőlők jobbágyi robottal való műveltetése óriási kárt okozott az 1670 után konfiskált hegyaljai szőlőkben, amely hozzájárult ahhoz, hogy még a XVII. század végén ezen területek nagy részét árendásoknak engedték át.

A kamarai szőlőgazdálkodás

A prefektus meglátása szerint a cultura extraordinaria lett volna a szőlő- és bortermelés növekedésének, így a szőlőművelés helyreállításának kulcsa. Ez volt az a „rendkívüli művelési mód”, amellyel a munkákat már a téli hónapokban megkezdték. Liktör vermeket, csatornákat, vízelvezőtő árkokat ástak, néhol pedig kőfallal biztosították a talajréteg stabilitását. A talajréteg felső, az esőzések során lemosódó laza rétegét a hegy lábánál kialakított vermekbe vezették le. Az így összegyűjtött földet a tél folyamán visszahordták a szőlők alá. Ezzel párhuzamosan történt az évi trágyázás is. A cultura extraordinaria hozzáértő munkásokat követelt meg, így a nehezebb munkáknál már fizetett munkaerőt alkalmaztak. A tavaszi szőlőmunkák megkezdésekor a vincellérekre hárult a szakmányosok felfogadása és a feladatok elvégzése. A tarcali vincellérek így írnak Draheimnek 1678 március elején: „Mostan immár az extraordinar[ia] cultura bekövetkezvén, s az rendes munka is érkezöven lévén, azok köröl való provisio nem engedi tavully létünket, annál inkább olyan kezedelmes útra való menetelünket. Hanem Nemzetes urunk, ezen levelünket K[egyelmedne]k aláztatossan p[rae]sentalo emberünktül, ki ki közölünk a maga extractussa szerint ratioját K[egyelmedne]k, mint ur[unkna] k felküldöttük.”²⁸

27 Terjedelmes leírásához minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy a tokaji inspektor helyett őt magát okolták a szőlők állapota miatt. Ezen hegyaljai szőlők leírását 1900-ban Illéssy János tette közzé a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle hasábjain. Uo. 7–9. p.

28 MNL OL G 3 III. 7. 1678. március 5.

A Szepesi Kamara legfőbb feladata Thököly államában ugyanaz maradt: a harmincadok, kincstári birtokok, adók kezelése és a szüntelen birtokelkobzások. Az Adminisztráció fő jövedelemforrásai is ezeken a csatornákon folytak be. A XVII. század közepi számadások a harmincadbevételek túlnyomó súlyát mutatják, 1610 és 1665 között ebből származott az összes bevétel 49%-a.²⁹ A hegyaljai borok a korban is nagyon keresettek voltak, s a Kamara elsősorban Lengyelország felé bonyolította le ez irányú kereskedelmét. Kassa városában — amely a boreladás központjának is számított — külön perceptor működött az ebből származó bevételek felügyeletére. Az összeg az 1680-as években és a XVIII. század elején is elérte az 50 000 magyar forintot.³⁰ A számadásokban az uradalmakból származó bevételek — amely tétel magába foglalja a kincstári birtokok boreladásából eredő hasznát — így a harmincadjövedelem mögött a második helyen szerepel 15,3%-kal.³¹ A katonaság fizetése, a várak fenntartása és a működési költségek, továbbá még a tisztviselői fizetések³² is rengeteg pénzt emésztettek fel, így elemi szüksége volt a Kamarának arra, hogy jövedelmeit tovább növelje, mivel — ahogyan 1682. évet megelőzően is — a kiadások egyre emelkedtek.³³

A szőlőgazdaság hatékonyabbá tételét nehezítette, hogy a kincstár birtokai nem egységesen, hanem egymástól távol, több darabban terültek el. Az igazi hátrányt viszont továbbra is a nem megfelelő művelés, az eszközök és a munkások hiánya jelentette. 1682. november 10-én Mádról címzett levelet a prefektusnak Faigel Ferenc, Faigel Péter kassai főkapitány testvére, aki akkoriban a boldogkői kamarauradalom provizora volt. Ebben arról értesítette Draheimet, hogy nincs elegendő szekere a borok elszállítására, ráadásul a boldogkői várban azok tárolására alkalmas pince sincs.³⁴ Februárban pedig egy újabb keserű hangvételű levél érkezett a provizortól, amelyben az uradalom gazdasági nehézségei és hi-

29 *Kenyeres*, 2017. 34. p.

30 *Szűcs*, 1990. 115. p.

31 *Kenyeres*, 2017. 34. p.

32 Draheim Vilmos feljegyzése szerint a fiskális officio konvenciók tisztjeinek 1685-ben 4200 forint 57 dénárt fizettek ki, mely összesen felül természetbeni juttatások is megillették őket. MNL OL G 3 III. 8. Draheim fogalmazványai 1684. május 12. 6–19. p.

33 A XVI. század során a sikkasztások és a visszaélések miatt sorra születtek az ezek visszaszorítását szolgáló utasítások. *Ember*, 1946. 149–187. p. 1689-ben a 396.672,5 forintos bevétel mellett 444.856,5 forintos kiadást könyveltek el. *Oross*, 2008. 121. p.; *Kenyeres*, 2017. 35., 42. p.

34 (...) mint hogy penigh az ondi borok csak egy kert mellet vadnak, ne[m] is lehet eőket más hova tenne[m], már most erős derek járvá[n], félte[m] valami kártul eőket, szekerem penigh eőtnél teőb nincse[n]. (...) Azt is eőröme[m] tudnám, az N[emes] Kamara hova akarja szállítani kezem alatt lévő borokat, mert ha Boldogh keőb[en] lesznek, mindjárt pinczére kellenék eőket hányat-

ányosságai miatt kérte tisztsége alól való felmentését, kitűzve utóda sürgető feladatait: „(...) idem provideallyon K[egye]lmed és valami jó gondviselőtt álison, mert az ideő bé vagyon, hordó falakat most kellenék hasgatatni, liktor vermeket szükségképpe[n], mint Mádon, mint Ondon, mint itte[n] kellenék hányatatni, gajnajt homlítások alá hordatni, vinczeléreket és szakmányosokat helylyben állítani.”³⁵ Faigel helyére Czirjáky Mihályt nevezték ki a boldogkői uradalom élére — annak ellenére, hogy Draheim Jászai András ajánlotta a tisztségbe³⁶ — azonban az már márciusban további nehézségekről értesítette Draheimet. Ezek miatt a kincstári szőlőgazdálkodás nem mehetett rend szerint, pedig „az munka üdő halasztást ne[m] kíván.”³⁷

A művelésre alkalmas eszközök hiánya mellett a megfelelő szőlőgazdálkodást maguk a munkavégzők is hátráltatták. Előfordult, hogy a felfogadott emberek kevésnek ítélték meg azt a fizetséget, amely a parlagon maradt szőlők kapálása után járt volna számukra, s emiatt megtagadták a munkát.³⁸ Thököly katonái is rengeteg kárt okoztak a kamarának. A szekereket kifosztották, a boroshordókat feltörték, amely hatalmaskodások miatt a szüretelők nem mertek kimenni a szőlőhegyre.³⁹

Hiába a kincstári javak prefektusának tenni akarása és az általa kiadott precíz utasítások,⁴⁰ a Kamara általános pénzhiánya már Thököly hatalomátvétele

nom, mivel arra való boltok az várban ninczenek (...). MNL OL G 3 III. 7. 1682. november 10.

35 MNL OL G 3 III. 7. 1683. február 28.

36 MNL OL G 3 III. 8. 1683. március 4. 121. p.

37 MNL OL G 3 III. 7. 1683. március 28.

38 „(...) az szakmányosok, kiket K[e]g[ye]lmes urunk itt lévő szőleinek munkájára megh esküttette[m], semmiképpen az Kolláti hegyen lévő szőlőt (melynek tizenöt forintra vagyon írva egy kapája) fel ne[m] akariák vállalni, sőt azt mondgyák, hogy ha mind tömlecze hányatom, s vasba veretem is, ne[m] kezdenek hozzá (...)” MNL OL G 3 III. 7. 1683. április 9.

39 MNL OL G 3 III. 8. 1684. október 4. 186. p.

40 1682. október 20-ra datálható az az instrukció, amelyet Jászay András, tállyai borfelügyelőnek állított ki. MNL OL G 3 III. 5. 1682. október 20. A következő utasítás pedig Hatvani Pál, tokaji inspektor számára készült, amelynek tartalma szerint 1. Menjen el Tállyára, Tokajba, Keresztúrba, Liskára és az ottani fiskális házaknál lévő szüreti edényeket és mindenféle tárgyakat egy vagy két hites ember előtt inventálja. 2. Bégányi úrtól vegye át a fiskális házak tárgyairól való összeírásokat, és ahhoz való utasítást, amelyhez tartsa magát, s a szőlőket is vegye saját felügyelete alá. 3. Azok a borok, amik Csákytól vannak összeírva Tokajban, ha Bégányi még azokat kocsmákra nem adta ki, vegye azokat is a saját kezéhez, majd adja ki kocsmára, hogy azon borok árából a szőlők szükségére való kiadásokat fedezze. Azon borokat, amelyeket Bégányi már kiadott kocsmára, azok árát szedje be a fiskális kocsmákon, a hordókat mérje

után szinte rögtön érezte hatását. Draheim Vilmos 1683 februárjában fordult azon panaszával a fejedelemhez, hogy nem tudja kifizetni a mesterek munkáját, mert a Kamara nem folyósít számára pénzt, sőt, még az ő commissiojára sem fizet a Kamara senkinek.⁴¹ „Így már sem az szőlők munkájára, kapák vételére, az új béreseknek szántó vasak, fejszék vételére, mely nélkül az Na[agysá]god oeconomicaja nem subsistálhat, nem adván, megbecsülhetetlen kárt fog Na[gysá]god vallani, mivel pénz nélkül az szőlőket nem mívelnek. Ezen az földön penig az borbul legnagyobb jövedelem szokot lenni.” Draheim lényegre törően fogalmazta meg a Kamara vezetésének a fejedelem számára is káros ténykedését. Azonban nem ez, hanem a prefektus következő mondata az, amely úgymond sorsöntő változásokhoz vezetett. „Ezeket noha csak az én confusiomra cselekszik, hogy ellől ne mehessek hivatalomban, de mint Na[gysá]godnak kárára van, nem nekem. Én által láttam, audio confundálni akarnek az oeconomiát, remoalván ez által Na[gysá]godat incitalni fognak, hogy azt ellőbeni akaratra kezekben bocsátani fiscalis jószágot.”⁴² Thököly Imre, hogy véget vessen a Kamaráján belül előtörő ellentéteknek, fejedelmi rendelkezéssel mondta ki, hogy a kincstári javakat irányító prefektus nem függ többé a Kamarától, a bevételeket szabadon kezelheti.⁴³ Thököly azonban nem ért célt, sőt ez volt a kiindulópontja annak az ellentétnek, amely Draheim Vilmos és a tanácsosok között húzódott, s amely egész 1685-ig folyamatos vádak eredményezett mindkét fél részéről. Draheim azonban vesztett, 1685-ben börtönbe vetették, s perének előrehaladtával a kincstári gazdaság minden hibájának felelőssévé őt tették meg.

Ha volt is alapja a vádaknak, a prefektus munkájáról fennmaradt dokumentumok nagy szakértelmet tükröznek. Mindent feljegyzett és megvizsgált, így iratai

meg és számadásában írja meg. 4. Mivel Nádasdy, Csáky, Palocsai, Barkóczy, Szentmiklóssi kocsmáját a kincstár lefoglalta, ezek közül egyiket árendában, amennyi summát fizettek tőle, bocsássa Izdenczy tokaji kapitány kezéhez. 5. Azokat a kincstári szőlőket, amelyek a legjobb helyen vannak és épek, a kincstár számára műveltesse, a rosszabbakat adja bérbe. 6. Rezidenciája lehet Tokajban a fiskális Nádasdy házban, vagy Keresztúrban a kincstári házban. 7. Draheim korábban meghagyta Bégányinak, hogy Csáky elfoglalt szőlőit és házait újabban írja össze, és jobb rendbe vegye. Amennyiben ezt még Bégányi még nem tette meg, Hatvani utasítsa arra. 8. A tavalyi hátralékokra való kifizetésre a kamarai számvevőségből adott ki pénzt Draheim, így Hatvaninak nem lesz gondja a hátralék kifizetésére. 9. Hatvani kérjen néhány zszindelyt kölcsön, hogy a kamarai háznak kéménye körül való lyukat megcsinálják. 10. A Csáky funduson lévő taxás házaktól vizsgálja meg a taxafizetés rendjét. MNL OL G 3 III. 6. 1684. március 2.

41 MNL OL G 3 III. 8. 1683. február 28. 119. p.

42 Uo. 1683. március 4. 122. p.

43 *Maksay*, 1983. 26. p.

a fiskális szőlőgazdaságok irányításáról, az elkobzott szőlőhegyek felsorolásáról⁴⁴ szőlő adatokban is bővelkednek. Fontos azonban kiemelni, hogy a jelen tanulmány elkészítéséhez felhasznált források — elsősorban Draheim Vilmos és fogalmazványai és feljegyzései — csupán csak részadatokat közölnek magáról a szőlőtermelésről. Ennél fogva a Szepesi Kamara bortermelésének teljeskörű feltérképezése nem lehetséges. Azonban a megjelenő adatok még így is előzetes képet nyújthatnak számunkra a Draheim alatti termelékenységről és a gazdasági állapotokról.

1. táblázat *Az 1682. évi szőlőtermés és az 1683. január-februári gazdálkodás adatai*⁴⁵

		1. osztály		2. osztály		3. osztály		4. osztály	
		Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag
Maradvány	Január	338	6	111	15	191	8	369	8
Kiadás	Január	33		2	4	81		44	1
	Február	3		2	57	2	1	2	

Januárban 20 hordó első osztályú bort adtak el lengyel kereskedőknek, az ebből befolyó összeget a táblázatban nem jegyezték fel. Pontosabb képet szolgáltat a kereskedelem mértékéről és a hegyaljai kincstári borok értékéről Draheim 1685-ben írt, Thökölynek címzett levele. A prefektus 60 hordó új bort, 23 és fél hordó óbort és 10 átalag⁴⁶ aszú bort adott el. Az aszú és az új bor 25, míg az óbort 35 talléros értékkel kelt el.⁴⁷ A tallér árfolyama folyamatosan változott, és eltérő értékkel rendelkezett a hódoltság, és Felső-Magyarország területén. Buza János szerint 1672–1682 között a török területeken 12 %-kal magasabb volt a tallér árfolyama a felső-magyarországihoz képest. Kutatása szerint 1680-ban a hódolt-

44 A tokaji szőlőkre és hozamukra lásd MNL OL G 3 III. 9. 1682. 22–31., 49. p., továbbá MNL OL G 3 III. 8. 1683. január 24. 77–83. p.

45 MNL OL G 3 III. 8. 1682. 105–106. p.

46 Átalag, ürmérték, a kisebb hordók neve. Tokaj-Hegyalján a XVII. század végén egy átalag 67,14 liternek felel meg. *Bogdán*, 1991. 155–156. p.

47 MNL OL G 3 III. 8. 1685. február 20. 206. p.

ságban 2 forint 40 dénárral volt egyenértékű egy tallér.⁴⁸ Horváth Tibor Antal a felső-magyarországi árfolyamváltozásokat vizsgálta. Abban az évben, amikor Draheim Vilmos eladta a borokat, egy tallér 2 forinttal volt egyenértékű.⁴⁹ Tehát a prefektus által bonyolított üzlet 5145 forint bevételt jelentett Thököly számára. A szőlők műveltetésének, rendben tartásának ára magas volt, amelyen kívül még a szőlőmunkásokat is fizetni kellett. Mindez évente akár 8000 forintos kiadási tételt jelenthetett.⁵⁰ Draheim Vilmos 1684 augusztusában értesítette a fejedelmet a fiskális szőlők addigi művelési költségéről, amely 4481,81 forintra rúgott. Azonban — mint írja — „Menyit kellessék még erogálnom, még az szőlőket befedünk, anticipato meg nem írhatom, (...) mert nem tudhatom, mely szőlőket kel harmadoltatnom, menyi menyen igazgatásra, szőlő pásztorokra, hol hány kapa kel mégh, mely szőlőket fogunk fedetni, melyt nem, kádokra, hordókra, edényekre menyi költség kel még.”⁵¹

Draheim Vilmos a kincstári szőlőgazdálkodás javítására irányuló törekvései nem érték célt. Szakértelme vezette elképzeléseinek egyrészről a Kamarán belül uralkodó ellenséges légkör, másrészről pedig magának Thökölynek a harcai szabtak gátat, amely megmozdulások nem csak a jobbágyságban, hanem a kincstári szőlők állapotában is kárt tettek. A kamarai szőlők állapota, a bor minősége és a tisztek visszaélései az 1680. évi felméréshez képest nem változott, amit Draheim 1684 szeptemberében és novemberében Thökölyhez intézett feljegyzéseiben részletesen összegez. „Az ungvári és szerednyei szőlőket, ha Szent Mihály napja ellöt megszedünk, ros, ízetlen, változó borok lesznek, kiváltképen meczetlen lévén az szőlők, vad ízű bor lészen, seminek való, praebendának is ros lészen.”⁵² „(...) az harmadévi borok nem tartani valók, hova tovább, mint alláb szállanak. (...) Ez ellöt nyárban nem tudtunk N[agyságo]d[na]k okát mondani, mért az Kozma ur[am] borai anyira elváltoztak, és leszállottak volt, de most feltaláltunk az sok szállónak darabokat az hordókban, kit az csalárd boros ember bellé vettet volt, hogy meg ne forjon, és így édességében akor megfulván, most már fokára azon szalona nem használván neki, csak megroszult.”⁵³ „Csaknem mindenestül ki

48 Buza, 1977. 82. p.

49 Horváth, 1963. 48. p. A regéci uradalom 1695. évi számadása szerint 1,5 tallér 2,70 forintot ért. MNL OL E 554 Szalay Gyűjtemény 1703. tsz. A regéci uradalom 1695. évi számadása, fol. 90v.

50 Szűcs, 1990. 112. p.

51 MNL OL G 3 III. 8. 1684. augusztus 24. 173. p.

52 Uo. 1684. szeptember 18. 184. p.

53 Uo. 1684. november 2. 188. p.

esvén az fiscalis jószág az kezébül (...), igen kevés, az is elpusztult és haszontalan jószág maradván a praefecturám alatt.”⁵⁴

Összegzés

A XVII. század második felétől Felső-Magyarországon, a Szepesi Kamara által igazgatott területen egyre jobban felértékelődött a kincstári szőlőtermelés, illetve az ebből származó bevétel, azonban csak 1670 után helyeződött előtérbe a szőlők jobb művelési terve. A kincstári kezelésbe vétel során felmérték az adott uradalmat, s természetesen ezzel együtt az ahhoz tartozó szőlőterületeket is. A kincstár saját kezelésében csak a legjobban termő szőlőhegyeket tartotta meg. Az elhanyagolt, vagy kevésbé termő részeket eladta, vagy bérlőknek adta ki művelésre. A szaporodó szőlőbirtokok pedig már a Kamarán belül külön kezelést is igényeltek, amely a szőlőfelügyelői hivatal 1673. évi létrehozását eredményezte.⁵⁵ A hivatal betöltőjének, esetünkben Fabritius Mihálynak feladatköre az értékes szőlőbirtokok közvetlen kezelőinek, a bor készítésének és eladásának felügyeletére terjedt ki. Szabadabb jogkör vagy intézkedési lehetőség nem volt számára biztosított — a mindenkori prefektus alá volt rendelve. A kincstári javak prefektusának jogkörét és magának a hivatalnak a befolyását mutatja, hogy a szőlőfelügyelőnek adott utasításban több helyen is meghagyja, hogy egyes esetekben intézkedni csak a prefektúra beleegyezésével, tudtával, vagy magának a prefektusnak a határozatával lehet. Az instrukció 5. pontja szolgáltatja erre a legjobb példát (lásd a Függelékben közölt forrást). Ily módon Draheim Vilmos hivatala, és gyakran ő maga volt az, aki a kincstár szőlőgazdaságait irányította. Jól látható ez levelezéséből, és az általa kiadott utasításokból. Mégis, a több, mint 10 év, amelyet a gondosabb és racionálisabb művelés elterjesztésére áldozott, nem vezetett eredményre.

A Fabritius Mihálynak intézett instrukció publikálásánál a betűhív átírás elvét követtem, ezen okból szerepel „winorum”, „winis”, wietores” egyes helyeken. A szöveg jobb értelmezhetősége érdekében szükségesnek tartottam a ma használatos központosítást alkalmazni elsősorban a vesszők tekintetében. Utasításról lévén szó, a kézirat csak elvétele alkalmaz rövidítéseket, amelyek alkalmi előfordulását szögletes zárójelben oldottam fel. Szintén azokban jelöltem az eredeti kézirat oldalszámát.

54 *Maksay*, 1983. 39. p.

55 *Szűcs*, 1990. 111. p.

*Draheim Vilmos utasítása Fabritius Mihály kincstári szőlőfelügyelő
részére a rendtartás dolgában
Kassa, 1683. február 20.*

[1.] *Az összes adószedő és azok kijelöltjei készítsenek három iratot, amelyeknek két példányát [Fabritius Mihály] a felügyelői hivatalhoz nyújtsák be, a harmadikat pedig tartsák saját maguknál.*

[2.] *Kulcsárt, becsületes, alkalmas és jó hírű kádárokat béreljen fel szolgálatra, akik a reá bízott összes bort tisztán és fogyasztás nélkül tartsák meg, nehogy a felügyelő által lepecsételt borokban kár essék, nehogy csalhassanak, kitarító gondoskodással vegye ennek elejét, mert akármilyen, az azok gondatlansága által bekövetkező kárt magának a felügyelőnek kell megtérítenie, ő maga fog azért felelni.*

[3.] *Az összes bor újratöltését legalább havonta mindig az említett kincstári javak prefektusával, az az által megnevezendő hites emberek jelenlétében teljesítse. A bor kiadását a saját maga elszámolásaiban csak az említett megbízottak személyes vizsgálatával együtt nyújtsa be.*

[4.] *Az újratöltés idején a felügyelő gondoskodjon arról, hogy a cselédség a rokoni családot nehogy összegyűjtse, és tivornyával eltékozzák és elfogyasszák a kincstár borát, különben azért a kárért a felügyelő fog felelni és ki fogja azt fizetni.*

[5.] *Az áruba bocsátott borokat a prefektus határozata vagy megbízatása nélkül senkinek se adja ki, az embereket ne bocsássa be kóstolásra, csakis a prefektúra szerinti értékbecslés alapján adja el azokat eladni, de ugyanakkor a vásárlókat a fent említett prefektúra írnokánál mindig jelentse be, senkinek se előlegezzen, máskülönben az ilyen előleg vagy adásvétel semmisnek fog számítani.*

[6.] *Senkinek személyes tekintélyére ne adjon ki bort hitelre, és az eladásra szánt bor árából se engedjen, azonfelül a vásárlóknak eladott, lepecsételt bort ameddig csak kell, a kamrában őrizze egészen addig, amíg a prefektúra perceptora előtt nyugta ellenében a pénzt meg nem számlálják, és le nem teszik. Csak ezután vegye át a Fiscus kocsmájához kiadandó borokat Demeczky Mihály provisor nyugtája ellenében.*

[7.] *Ami a feltöltéshez félretett borseprőből, a gyertyákból és lenvásznakból, amik a bor tiszta kezeléséhez kellene, megmaradt, azt a Fiscus számára edényekben tegye félre.*

[8.] *Ha pedig a borokban bármilyen hibát talál, a prefektúrát azonnal értesítse, tudatva a megoldásra és a hiba későbbi elkerülésére vonatkozó javaslatát, a*

saját esküjének hatálya alatt ügyeljen a fejedelem javáért és hasznáért, a becsületese hivatali tisztviselőt az ő saját ajánlására terjessze fel kinevezésre.

[9.] *A borok vizsgálatán kívül a fejedelem rendelkezése alapján vegye a saját maga gondoskodása alá a kincstári kezelésű jószágokban található összes fajta gabonát. Ezentúl a vasat, vörösrezet, szegeket, kapákat, kendert és a komlót különösen a prefektus vizsgálatával vagy a saját jóváhagyott elszámolásaival rendelje ki. A feltüntetett javakból senkinek se adjon ki, kivéve a prefektúra megbízásával, azonfelül kérjen a kiadásról pénzügyi nyugtákat.*

[10.] *Ha az ott lévő búzát ő maga gyűjtené össze, a nyári hónapokban 1-2 hetente egy meleg helyiségben a kincstári jószágokból származó napszámosokkal forgattassa és terítse szét, különben az a búza tönkremegy.*

[11.] *Végezetül a bor vizsgálatáért és a gabona hivatalért jár neki 150 magyar forint, 16 köből kenyérre való búza, köles és árpa 2-2 köből, 2 db kősó, 1 szapu borsó, 1 szapu köles, és egy, a tizedből való disznó. Ha ugyanabból a fizetésből az ott való kulcsárt a maga számára tartaná, a prefektúra fogja a kádárok-nak megfizetni. Az abroncsok és hordódongák pótlása az uradalmakból legyen biztosítva, az ügyintézésük érdekében idejében értesítse erről Demeczky Mihály provisort. Megjegyzés; az élelmezők megfigyelése szerint 100 köbőlben 2 köből apadás fog méretni.*

Kassa, a Kincstári Prefektúra hivatala, 1683. február 20.

Vilhelmus a Draheim a kincstári birtokok prefektusa.

Instructio

[— — —] Egregio Domino Michaelae Fabritio Winorum Fiscalium Inspectore

[1.] *Omnium perceptorum et sibi assignatorum tres codices faciet, quorum duas ad Pra[e]fectoratum porriget per se subscriptos, tertium prioribus duobus similem apud se reservabit.*

[2.] *Clavigerum et wietores honestos bona[e]q[ue] fama[e] taliq[ue] servitio idoneos conducet qui wina omnia sibi concredita munde et plene conservabunt, per Dominum Inspectorem semper obsignata ne quid damni in winis obveniat, nec adulterari possint, diligenter per assiduum vigilantiam pra[e]cavebit, nam damnus quodcunq[ue], per eorum incuriam aut malviam emergens ipsi D[omi]no Inspectori resarciendum imputabit[ur] et ipse de eo respondere tenebitur.*

[3.] Omnia vina singulis mensibus adminimum, semper tamen cum pra[e]scitu Domini Pra[e]fecti bonorum fiscalium, in pra[e]sentia certorum hominum ad id per dictum Pra[e]fectum denominandorum et ordinandorum implebit, talemq[ue] erogationem vini in repleturas factam rationibus suis cum recognitione personaru[m] modo pra[e]dicto deputatarum apponet.

[4.] [22. p.] Tempore repletura[e] cavebit D[omi]nus Inspector, ne forte alia[m] minus necessaria[m] familia[m] se aggregante et ultro quasi servitii gratia[m] sese obrudente, per eorum potationem vinum fisci prodigatur et consumat[ur] alioquin re comperta[m] de tali damno Dominus Inspector respondebit et satisfaciet.

[5.] Wina sine scitu aut comissione pra[e]fecti venalia nulli exponet imo nec homines ad gustandum intromittet, tanto minus sine limitato per Pra[e]fecturam valore, ex propria[m] solum appretiatione aliquid vendet, sed semper in similib[us] occasionibus tam emptores significabit, quam vero vinum limitato pretio ad expressam scriptam Pra[e]fectura[e] comissionem vendet, nec ulli cuiquam erogabit, alioquin erogatio, aut venditio talis improbabitur et pro nulla habebitur.

[6.] Nemini propria autoritate ad creditum vina extradabit nec pretium divendorum vinor[um] ipse levabit, sed modo quo supra, divendita vina emptorum sigillis obsignata, tam diu in cella[m] servabit, donec per Pra[e]fectura[e] Perceptorem erga quietantiam pretium eorum numeratum et depositum sit. Excipiunt[ur] hic vina ad educilla fisci eroganda erga D[omi]ni Provisoris Michaelis Demeczky quietantiam.

[7.] Feces vinorum in repleturam expensorum, ad candelaru[m] linteorum aliarumq[ue] rerum ad munde servanda vina necessariarum comparisonem pro se reservabit, vasis Fisco remanentibus.

[8.] [23. p.] Siquos defectus in vinis adverterit, tempestive Pra[e]fectura[m] corrigendos, et cum addita[m] opinione sua[m] pra[e]cavendos significabit, et taliter quicquid in concredito Inspectoris Officio, vi juramenti sui pro bono et lucro sua[e] Celsitudinis Principalis congruere animadverterit, fideliter et sincere uti fidelem servum et officialem decet pro ulteriore sui recom[m]endatione et promotione exequet[ur] siut exequenda illis, quorum intererit, revelabit.

[9.] Pra[e]ter vinorum inspectionem, etiam ex benigna Domini Principis Celsissimi dispositione sub suam curam suscipiet annonam omnis generis, et speciei ex bonis fiscalib[us] administrandam, ita et materialia, ferrum, cuprum, clavos, ligones, cannabim, lupulum et cetera cum recognitione administrantis vel D[omi]ni Pra[e]fecti super acceptis, ex quibus etiam nihil quicquam nisi ad comissiones pra[e]fectura[e] ulli erogabit, super erogatis vero quietantias petet, rationib[us] suis apponet.

[10.] Frumentum, se situm contrahat, aut corrumpat[ur], menstruatim in calida[m] vero a[e]state singulis duab[us] septimanis ventilari et disici curabit, operariis a D[omi]no Provisore petitis ex bonis Fisci.

[11.] [24. p.] Ultimo demum pro Vinorum Inpsectione, simul atq[ue] Annonariatus Officio, et reliquorum materialium cura[m] habebit in paratis florenos Hungariales centum quinquaginta, frumenti pro pane cubulos Cassovienses sedecim, panici, hordei, per duos cubulos, duos lapides salis, unum quadrantem pisorum, unum quadrantem alitae miliaceae, unum porcu[m] decimalem ex bonis. Ita tamen ut ex eadem solutione sita[m] clavigerum sibi interteneat, victorib[us] Pra[e]fectura solvet. Circulorum et tabularum doliarium provisio ex bonis fiet, superq[ue] administratione eorum tempestive D[omi]num Provisorem Michaellem Demeczky monebit. Notandum venit, quod juxta morem in annonariis observatum, in singulorum centenorum cubulorum decrementum mensurationis, duo cubuli conceduntur, ubi per integrum annum curam ejus frumenti gessisse constabit.

Actum Cassiovia[e] ex Officina Pra[e]fectura[e] fiscalis die 20. Februarii a[nn]o 1683.

Vilhelmus a Draheim bonorum fiscalium Praefectus m[anu] p[ro]p[ria]

Jelzet: MNL OL G 3 III. 6. 1683. február 20.

Kiadatlan források

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.
- A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii.
- E 156 Magyar Kincstári Levéltárak. Urbaria et Conscriptiones.
- E 554 Magyar Kincstári Levéltárak. A Magyar Kamara archívuma. Városi és kamarai iratok.
- G 3 A Thököly- és a Rákóczi Szabadságharcok levéltárai. A Thököly Szabadságharc Levéltára. Thököly Szepesi Kamarájának iratai.
- G 4 A Thököly- és a Rákóczi Szabadságharcok levéltárai. A Thököly Szabadságharc Levéltára. Thököly tisztviselőinek és a bűjdosó hadak vezetőinek iratai.

Felhasznált irodalom

- Asztalos*, 1930 *Asztalos Miklós*: A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812. In: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XIV. évf. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1930. 111–201. p.
- Bogdán*, 1991 *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darbmértékek 1874-ig. Bp., 1991.
- Buza*, 1977 *Buza János*: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században. In: Történelmi Szemle 20. (1977) 1. sz. 73–106. p.
- Ember*, 1983 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Bp., 1946.
- Fallenbüchl*, 2002 *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Bp., 2002.
- Gecsényi*, 2008 *Gecsényi Lajos*: A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 453–475. p.
- Horváth*, 1963 *Horváth Tibor Antal*: A tallér értékváltozása Magyarországon 1542–1700 között. In: Numizmatikai Közlöny 62–63. (1963–1963) 25–50. p.
- Illésy*, 1900 *Illésy János*: A kincstár hegyaljai szőlőgazdálkodása a XVII. század második felében. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 7. (1900) 1–18. p.
- Kenyeres*, 2007 *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. In: Levéltári Közlemények 78. (2007) 2. sz. 85–138. p.

- Kenyeres*, 2017 *Kenyeres István*: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. In: *Fons*, 24. (2017) 1. sz. 3–67. p.
- Maksay*, 1983 *Maksay Ferenc*: Thököly szepesi kamarája. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László. Bp., 1983. 23–40. p.
- Oross*, 2008 *Oross András*: A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében. In: *Fons*, 15. (2008) 2. sz. 97–170. p.
- Szűcs*, 1990 *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár 1567–1813. Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 7.)
- Ulrich*, 2011 *Ulrich Attila*: Okkupált főnemesi uradalmak a Szepesi Kamara keleti peremvidékén (1670–1673). In: *Erősségénél fogva várépítésre való — Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk.: Juan Cabello–C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011. 397–412. p.
- Veres*, 2019 *Veres Tünde*: Egy 17. századi házasságtörés háttere és következményei. In: *Új Nézőpont*, 6., (2019) 3. sz. 84–94. p.
- Veres*, 2020/a *Veres Tünde*: Draheim Lipót Vilmos birtokai. In: *Új Nézőpont*, 7. (2020) 1. sz. 34–42. p.
- Veres*, 2020/b *Veres Tünde*: Draheim Vilmos felemelkedése és bukása. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. Szerk.: Bogdándi Zsolt — Fejér Tamás — Jakó Klára. Kolozsvár, 2020. 209–229. p.

Tartalom

Tanulmányok

Mitropulos Anna Diána

Esterházy Pál nádor kismartoni uradalmi alkalmazottai 3

Monostori Tibor

A besztercebányai réz a spanyol Habsburg és portugál globális
hadiipar, kereskedelem és pénzügypolitika szolgálatában

Egy dinasztia gazdasági érdekközössége a XVI–XVII. században 33

Forrásközlések

Szabados János

Egy tolmács diplomáciai küldetésben a nagyvezírnél

Heinrich Julius Wachin (Wogin) beszámolója

Köprülü Mehmed táborában való tartózkodásáról 61

Véres Tünde

Draheim Vilmos és a kincstári szőlőgazdálkodás 97

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.